

Allmenn verneplikt - konflikt mellom ideal og praksis

Den norske vernepliktsordningen i idéhistorisk perspektiv

Tore Asmund Stubberud

Hovedoppgave i idéhistorie
Institutt for kulturstudier
Universitetet i Oslo
Høstsemesteret 2004

Forord

Denne hovedoppgaven er et privat dannelsesprosjekt. Jeg er operativ marineoffiser og som sådan teknokratisk utdannet og trent i blant annet navigasjon, skipsteknikk og våpenteknologi i tillegg til administrasjon og ledelse. Offisersyrket innebærer imidlertid også betydelig samhandling med andre mennesker både i og utenfor Forsvaret, og jeg ble etter hvert interessert i å utvide min personlige horisont i humanistisk retning. Rammebetingelsene var full jobb og familie, jeg dagpendlet med tog mellom Hamar og Oslo og ville gjøre noe ut av de tre timene jeg satt på toget hver dag. Valget falt på grunnfag idéhistorie som Internettstudium på NKI i samarbeide med UiO. Det viste seg å være et lykkelig valg for min del, selvstudie på toget passet meg glimrende og faget var over all forventning interessant og givende for en halvgammel lesehest. Jeg kastet meg på siste sjanse for å ta hovedfag etter gammel modell. Den nye ordningen er sikkert bra for de unge, men passer dårlig for hobbyprosjekter som mitt. Jeg er stolt av å ha fullført studiet etter planen og på normert studietid.

Det var ganske tilfeldig at jeg valgte den norske vernepliktsordningen som tema for hovedoppgaven. Verneplikten så ganske enkelt ut som et håndterbart og greit prosjekt rent praktisk, men viste seg også å være et lykkelig valg. Jeg har ikke brukt tid på studiet som jeg ikke ville brukt på andre ting ellers, det har i all hovedsak vært en personlig prioritering av min egen tid. Arbeidet med hovedoppgaven har ikke gått ut over jobben, tvert i mot har det gitt nye perspektiver. Det aller meste av arbeidet har nok kun vært en prøvelse for meg selv, hvor mange sene kveldstimer har gått med til å tyde to hundre år gamle stortingsreferater med gotisk skrift. En takk til veileder Espen Schaanning, som har fått (minst) like mye forelesning om Forsvaret som jeg har fått veiledning.

Tore Asmund Stubberud

Hamar, oktober 2004

Sammendrag

Konseptet om en allmenn verneplikt ble født i opplysningstiden basert på klassiske idealer, og utviklet seg parallelt i Danmark-Norge og Frankrike. Allmenn verneplikt var og er ikke en målsetning i seg selv, men et virkemiddel for politiske målsetninger. Jeg har analysert debattene om verneplikten i en tematisk kontekst, hvor jeg har identifisert noen sentrale temaer som også representerer idéhistoriske linjer. Ett tema som ble fokusert på i opplysningstiden og som fortsatt er aktuelt, er patriotisme og borgerplikter. Vi kan på dette området trekke linjene helt tilbake til antikken og de klassiske idealer som ligger til grunn for vår vestlige kultur. Verneplikten ble i denne konteksten sett på som den høyeste av borgerplikter. Et annet tema som stammer fra opplysningstiden er demokratisering.

Verneplikten var i denne konteksten et virkemiddel for å etablere likhet og rettferdighet. Dette var og er det mest sentrale temaet i vernepliktspørsmålet. Et tredje tema var militærteori, hvor man vektla den patriotiske borgerens lojalitet og moral. Dette gjorde ham til en bedre soldat enn leiesoldater, og ga muligheter for nye taktikker basert på initiativ og individualitet. Også dette temaet har sitt utgangspunkt i opplysningstiden og er fortsatt aktuelt i dag. Det siste temaet oppsummerer de andre temaene i kontekst med praktiske krav til vernepliktsordningen, og fokuserer på konflikten mellom ideal og praksis - borgerplikt og borgerdyd. Vernepliktens historie i både Frankrike og Norge viser at det alltid har vært en konflikt mellom idealer og praksis, og med få unntak har det alltid vært de praktiske militære behov som har vært styrende.

Jeg har belyst nye perspektiver i vernepliktspørsmålet og pekt på viktige nyanser som ikke har vært fokusert på tidligere. Allmenn verneplikt ble ikke innført i Frankrike i 1789 eller 1793 med basis i idealer slik det ofte fremstilles, men i 1798 på grunn av praktiske behov.

Eksempelet fra Frankrike som påvirket den norske debatten om allmenn verneplikt i 1814 var ikke de positive idealer, men de negative erfaringene med Napoleons masseutskrivninger.

Kjernespørsmålet i den norske debatten var om verneplikten hjemlet soldattjeneste i fredstid. Bakgrunnen for dette var at fredstjenesten bestod av ordensoppdager som ikke ble regnet som relevante for forsvar av nasjonen. De fleste representantene både på Eidsvoll og på det første Stortinget 1815-1816, også mange av dem som regnes som motstandere, var faktisk for en allmenn verneplikt, men kun til forsvar av nasjonen i krigstid. Jeg har også funnet en sammenheng mellom vernepliktskonsepter og utvikling av nye taktikker på slutten av 1700-tallet som i liten grad er belyst tidligere.

Innholdsfortegnelse

Forord	1
Sammendrag	4
1 Innledning.....	8
1 Innledning.....	8
1.1 Bakgrunn	8
1.2 Problemanalyse	8
1.3 Definisjoner.....	10
1.4 Tilnærming og avgrensning	12
1.5 Kilder.....	13
1.6 Metode.....	14
1.6.1 Soldatborgeren (patriotisme/borgerplikter).....	15
1.6.2 Demokratisering og nasjonalisering.....	15
1.6.3 Militære idéer (militærteori, forvaltning, sikkerhetspolitikk).....	16
1.6.4 Borgerplikt og borgerdyd	16
2 Historisk bakgrunn for utviklingen av allmenn verneplikt.	18
2.1 De klassiske idealene	18
2.2 Middeltalderen og renessansen	21
2.3 Opplysningstiden.....	22
2.4 Romantikken	24
3 Frankrike i revolusjon – allmenn verneplikt i teori og praksis.....	26
3.1 Tilnærming og kilder.....	26
3.2 Historisk bakgrunn - en kort krønike over revolusjonens utvikling.....	26
3.3 Allmenn verneplikt i teori og praksis	28
3.3.1 En nasjonal armé; idealet om soldatborgeren	29
3.3.2 Demokratisering og nasjonalisering av arméene	32
3.3.3 Militærteoretiske vurderinger av allmenn verneplikt.....	36
3.3.4 Rekruttering til arméene – borgerplikt og borgerdyd.....	38
3.4 Oppsummering Frankrike	46
4 Verneplikt i opplysningstid og nasjonalromantikk opp mot 1814	50
4.1 Soldatborgeren	50
4.2 Demokratisering og nasjonalisering.....	54
4.3 Militærteoretiske idéer i Danmark-Norge i tiden før 1814	56
4.4 Borgerplikt og borgerdyd - utskrivningsordningen i Norge.....	57
5 Riksforsamlingen på Eidsvoll – en ny Grunnlov	60
5.1 Historisk bakgrunn for grunnloven	60
5.2 Idéhistorisk bakgrunn for Grunnloven	60
5.3 Eidsvollmennes bakgrunn	61
5.4 Vinkling.....	62
5.5 Kilder.....	65
5.6 Utformingen av Grunnloven	66
5.7 Debatten om verneplikten	67
5.7.1 Soldatborgeren	67
5.7.2 Demokratisering og nasjonalisering.....	73
5.7.3 Militærteori.....	76
5.7.4 Borgerplikt og borgerdyd	79
5.8 Oppsummering av debatten i Riksforsamlingen	86
6 Vernepliktsloven av 5. juli 1816	89
6.1 Innledning.....	89
6.1.1 Kilder.....	89

6.1.2	Stortingets sammensetning.....	90
6.2	Vernepliktsakens gang fra Riksforsamlingen til Stortinget 1815-1816	90
6.3	Debatten om vernepliktsloven av 5. juli 1816.....	94
6.3.1	Tematisk analyse av debattene	94
6.3.2	Patriotisme/soldatborgeren/borgerplikter.....	95
6.3.3	Demokratisering og nasjonalisering.....	101
6.3.4	Militærteori.....	108
6.3.5	Borgerplikt og borgerdyd – utskrivning i teori og praksis.....	118
6.4	Konklusjon/oppsummering Stortinget	123
6.4.1	Oppsummering soldatborgeren	123
6.4.2	Oppsummering av Demokratisering	123
6.4.3	Oppsummering militærteori	123
6.4.4	Oppsummering borgerdyd og borgerplikt.....	124
6.4.5	Konklusjon	124
7	Utviklingen etter 1816.....	127
7.1	Kampen om stillingsretten	127
7.2	Allmenn verneplikt i Sør-Norge.....	128
7.3	Allmenn verneplikt i Nord-Norge	128
7.4	Alminnelig verneplikt	129
7.5	Forsvarskommisjonen av 1920.....	129
7.6	Forsvarskommisjonen av 1946.....	133
7.7	Forsvarskommisjonen av 1974.....	136
7.8	Forsvarskommisjonen av 1990.....	137
7.9	Forsvarets behov skal være styrende.....	138
7.9.1	Forsvarspolitisk utvalg 2000	138
7.9.2	St.prp. nr. 45 (2000-2001) Omleggingen av Forsvaret i perioden 2002-2005, jf. Innst. S. nr. 342 (2000-2001)	139
7.9.3	St.prp. nr. 42 (2003-2004) Den videre moderniseringen av Forsvaret i perioden 2005-2008, jf. Innst. S. nr. 234 (2003-2004).....	140
8	Konklusjon	143
8.1	Opplysningstiden og romantikken	143
8.2	Revolusjonene	143
8.3	Soldatborgeren	144
8.4	Demokratisering og nasjonalisering.....	144
8.5	Militærteori.....	146
8.6	Borgerdyd og borgerplikter.....	147
9	Nye perspektiver i vernepliktspørsmålet.....	149
9.1	Eksemplet fra Frankrike	149
9.1.1	Innføringen av allmenn verneplikt	149
9.1.2	Innflytelsen på utviklingen i Norge.....	149
9.2	Soldattjeneste i fred.....	150
9.3	Nye taktikker, demokratisering av krigen på slagfeltet.....	151

1 Innledning

1.1 Bakgrunn

Jeg har tjenestegjort i det norske Forsvaret i snart 28 år - 31 år hvis jeg regner tiden som HV-ungdom - og verneplikten har vært et selvfølgelig premiss for Forsvarets innretning og virksomhet i hele denne tiden.¹ Det har også vært en selvfølge inntil nylig at i utgangspunktet skulle alle tjenestedyktige gjøre førstegangstjeneste. I de siste årene har det skjedd drastiske endringer i Forsvarets virksomhet. Gjeldende politikk er nå at Forsvarets behov er styrende for hvor mange som skal kalles inn til førstegangstjeneste, og for hvem som skal kalles inn. Det er et stigende behov for beredskapsstyrker, hvilket forutsetter profesjonelle soldater, og behovet for utdanning av soldater til mobiliseringsforsvaret reduseres drastisk. Behovet for profesjonelle soldater for beredskapstjeneste skyldes to forhold: 1) Kravet til utdannings- og treningsnivå for beredskapsstyrker kan ikke oppnås innenfor rammene av ordinær førstegangstjeneste. 2) Det kreves beredskap for deltakelse i internasjonale operasjoner, og slik deltakelse forutsetter frivillighet som ikke er forenlig med verneplikt. Verneplikten som konsept ligger allikevel fortsatt fast som et politisk premiss for Forsvarets virksomhet.² Siste gang verneplikten ble vurdert avskaffet var i forbindelse med Forsvarskommisjonen i 1920. Med dette ene unntaket har videreføring av verneplikten vært et politisk bestemt premiss for alle Forsvarsstudier og kommisjoner siden allmenn verneplikt ble vedtatt som prinsipp i Grunnloven i 1814.

Det stilles nå spørsmålsteget ved vernepliktens legitimitet fra enkelte politiske grupperinger når ned mot en tredjedel av årskullene av unge menn vil bli innkalt til militær førstegangstjeneste i fremtiden.³ Den fagmilitære diskursen dreier seg i vesentlig grad om hvordan praktiseringen av verneplikten best kan tilpasses Forsvarets behov.

1.2 Problemanalyse

Mitt utgangspunkt har vært en oppfatning av at praktiseringen av den norske vernepliktsordningen synes å innebære en konflikt på politisk nivå mellom idealer og praktiske behov. Denne oppfatningen bekreftes av Iver Johansen ved Forsvarets Forskningsinstitutt, som hevdet at verneplikten i praksis har vært en: ”begrenset - og ikke allmenn - ordning tilpasset

¹ I skrivende stund høsten 2004 innehar jeg grad som kommandørkaptein i Sjøforsvaret, og tjenestegjør som *Prosesseier Verneplikt* ved *Vernepliktsverket*, som ligger på Hamar.

² St.prp. nr. 42 (2003-3004), *Den videre moderniseringen av Forsvaret i perioden 2005-2008*, jf. Innst. S. nr. 234 (2003-2004)

³ Innst. S. nr. 342 (2000-2001), jf. St.prp. nr. 45 (2000-2001) *Omleggingen av Forsvaret i perioden 2002-2005*

de til enhver tid rådende økonomiske, politiske og militære rammer.”⁴ Konflikten mellom idealer og praktiske behov har blitt ytterligere aktualisert av de siste årenes utvikling mot færre innkalte til førstegangstjeneste og økende grad av profesjonalisering av Forsvarets innsatsstyrker. Det er blitt stilt spørsmålsteget ved om vernepliktsordningen fortsatt er relevant for Norge i forhold til dagens og fremtidens krav til militære kapasiteter. Johansen hevdet eksempelvis at verneplikten har overlevd seg selv i forhold til hvordan den opprinnelig ble konsipert, og at den derfor må tilpasses dagens realiteter dersom den skal bestå.⁵

En annen kritiker av verneplikten er John Keegan, som er en anerkjent britisk historiker. Han var i mange år lærer i militærhistorie på den britiske hærens krigsskole Sandhurst. I henhold til Keegan var innføringen av allmenn verneplikt fra 1793 og utover 1800-tallet i de fleste stater i Europa blant annet et forsøk på å løse problemet med å opprettholde militære styrker som både var lojale og som det var mulig å finansiere.⁶ Men her ligger også et grunnleggende problem i henhold til Keegan; verneplikten er svært kostbar for staten. Keegans tese er i korthet at verneplikten er en skatt på befolkningen og en stor kostnad for staten, og at den kun er gjennomførbar for rike stater som kan kompensere denne belastningen med borgerrettigheter for alle. Dette blir problematisk når borgerne allerede har opparbeidet seg rettigheter. I henhold til Keegan er det derfor grunnlag for å diskutere hvorvidt verneplikten fortsatt er et relevant alternativ for en stat som Norge.

Det er ikke min ambisjon å bevise eller motbevise vernepliktens relevans for Norge på et rasjonelt politisk eller militærfaglig nivå. Jeg vil derimot søke en dypere innsikt i problemstillingen gjennom å undersøke den politiske diskursen som har ligget til grunn for vernepliktslovgivningen. Verneplikten har en sterk rolle som fundament for det norske forsvarskonseptet, og ligger fast som et politisk bestemt premiss for Forsvarets virksomhet. Dette gir grunnlag for å stille interessante spørsmål. Hvorfor har verneplikten en slik sentral politisk rolle i Norge? Hvilke politiske idéer gir dette konseptet en slik styrke? Hva var bakgrunnen for innføringen av allmenn verneplikt?

Jeg har villet studere de idéhistoriske forutsetningene for den norske vernepliktsordningen sett i kontekst med de krav som har vært stilt til den både i forhold til militære behov og den generelle samfunnsutviklingen. Det vil si at jeg ville finne ut av hvilke idéer og oppfatninger som ligger til grunn for den vernepliktsordningen vi har i dag og hvor disse idéene og

⁴ Iver Johansen, *Praktisering av verneplikten i Norge 1814-2000*, FFI/RAPPORT-2000/02708

⁵ Ibid, samt Iver Johansen, *Verneplikten ved veis ende*, artikkel i Norsk Militært tidsskrift nr. 11 2003

⁶ John Keegan, *A history of warfare*, Pimlico 1994.

oppfatningene stammer fra. Herunder ville jeg se på hvilken diskurs som lå til grunn for innføringen av ordningen, og konteksten for denne.

1.3 Definisjoner

Det er en god del sammenblanding av begreper i dagens debatt. Meningsinnholdet som legges i begrepene gir til dels uttrykk for oppfatninger som i siste instans er personlige og politiske synspunkter. Jeg har derfor sett behov for å definere en del sentrale begreper i forhold til min diskusjon. Mitt prosjekt er å beskrive og analysere debattene som førte til dagens vernepliktsordning, ikke å forfekte spesifikke synspunkter i saken. Jeg har derfor valgt en tilnærming som synes mest mulig i tråd med historisk bruk av begrepene.

Det er innledningsvis hensiktsmessig å avklare forskjellen mellom verneplikt, tjenesteplikt og førstegangstjeneste, fordi det i dagens debatt åpenbart er stor grad av uvitenhet om dette.

Verneplikt er plikten til gjøre militærtjeneste. Etter gjeldende bestemmelser er alle menn som er kjent *Tjenestedyktig* (ved klassifisering på sesjon) vernepliktige fra fylte 19 år til fylte 44 år (55 år for vernepliktig befall). Vernepliktsloven gir altså 25 årsklasser menige mannskaper som kan kalles inn til tjeneste ved behov.⁷ De som blir kjent *Ikke Tjenestedyktig* på sesjon blir ikke vernepliktige og kan ikke kalles inn til militærtjeneste under noen omstendighet.

Tjenesteplikten er den totale tid man kan bli pålagt å tjenestegjøre i fredstid, og er i dag 19 måneder. Tjenesteplikten er summen av førstegangstjeneste, repetisjonstjeneste, kurs og beredskapstjeneste.

Førstegangstjenesten er en gitt periode man blir innkalt for soldatutdanning til mobiliseringsoppsetningene og eventuelt fredstjeneste, så som vakthold, grensevakt og kystvakt. Dette skal ideelt gjøres så tidlig som mulig innenfor vernepliktig alder.

Førstegangstjenesten er i dag 12 måneder for Hæren, Sjøforsvaret og Luftforsvaret, 6 måneder for Heimevernet.

Allmenn verneplikt brukes i dag ofte om hverandre med begrepet *alminnelig verneplikt*. Det synes imidlertid historisk sett å være en signifikant forskjell mellom begrepene. Jeg har valgt å definere *allmenn verneplikt* i denne sammenhengen som å bety at alle skikkede har en *personlig plikt* til å gjøre militærtjeneste ut fra prinsippene om likhet og rettferdighet.⁸ Det er imidlertid Statens til enhver tid gjeldende behov som bestemmer hvor mange skikkede som blir kalt inn til tjeneste i fredstid. Denne definisjonen er i samsvar med gjeldende praksis, men

⁷ Lov om verneplikt, 17. juli 1953 nr. 29

⁸ Dagens praksis er at man ikke har en lovfestet rett til å avtjene førstegangstjeneste, det er Forsvarets behov som er styrende.

avviker fra oppfatningen på 1800-tallet. I moderne forstand er det selvsagt at verneplikten er en personlig forpliktelse for den enkelte borger, men historisk har det ikke alltid vært slik. I debattene om verneplikten på 1800-tallet ble *allmenn verneplikt* gjerne oppfattet som å bety at alle borgere uten hensyn til fødsel og formue skulle kunne utskrives som soldat, men dette var ikke ensbetydende med en *personlig verneplikt*. Se definisjonen av personlig verneplikt nedenfor.

Alminnelig verneplikt innebærer i denne sammenhengen en oppfatning om at alle skikkede skal gjøre tjeneste også i fredstid, både på grunn av prinsippene om likhet og rettferdighet og fordi verneplikten etter det synet som ligger til grunn for denne definisjonen anses som en demokratisk rettighet like mye som en plikt: Alle har krav på våpenopplæring for å kunne forsvare fedrelandet. Denne definisjonen er i tråd med historisk bruk av begrepet i debattene 1814-1816. Reell alminnelig verneplikt med innkalling av alle skikkede til tjeneste har imidlertid kun vært gjennomført etter 1814 i periodene 1911-1920 og 1950-1962, selv om det i lange perioder utenom dette har vært intensjonene at alle skikkede skulle innkalles.⁹ En alminnelig verneplikt ville være en stor økonomisk belastning for Staten, gitt at det måtte utdannes flere soldater enn det faktisk var behov for.

Personlig verneplikt var et begrep som forekom i debattene i Riksforsamlingen og tidlig på 1800-tallet. Betydningen var at verneplikten skulle være en personlig forpliktelse for den enkelte borger. Bakgrunnen for denne differensieringen av begrepene var legdsystemet, hvor en form for verneplikt var lagt på en region bestående av en eller flere gårder. Det var legdens ansvar å verve en soldat og bekoste hans utrustning. Det var også mulig å utskrive en soldat fra legden dersom ingen vervet seg frivillig, men det forelå altså ingen personlig, lovfestet plikt for hver enkelt til å gjøre tjeneste. Normalt ble utskrivning foretatt ved loddtrekning. Legdsystemet ble også gjerne kalt *blandet verneplikt* i debattene.

Reell verneplikt var også et begrep fra 1800-tallets debatter, som refererte til den svenske vernepliktsordningen. Betydningen ble fremstilt som å være en verneplikt på eiendom. Soldater kunne ikke utskrives, men måtte verves fra frivillige og bekostes av eiendomsbesitterene.

Leiesoldater: Det var i tiden før den franske revolusjonen vanlig praksis i de fleste stater å rekruttere soldater som ikke hadde tilknytning til nasjonen eller staten, en kategori som vi kjenner under betegnelsen leiesoldater. En leiesoldat kan defineres som en person som selger sine tjenester som soldat for lønn eller annen godtgjørelse, uten å ha tilhørighet til den stat

⁹ Ørnulf Nåvik, *Vernepliktens historie*, Oslo 1996, forordet s. 8

eller nasjon han tar tjeneste i.¹⁰ Lojaliteten er derfor ikke basert på patriotisme eller idealisme.¹¹ Vernepliktige kontra leiesoldater var et sentralt tema i debatten om allmenn verneplikt.

1.4 Tilnærming og avgrensning

Allmenn verneplikt i moderne forstand oppstod som et politisk virkemiddel i den franske revolusjonen, og ble innført som prinsipp i Norge ved Grunnloven i 1814. Denne perioden vil derfor stå i fokus for min analyse. Bakgrunnen for utviklingen av allmenn verneplikt var de nye politiske idéene som vokste frem i opplysningstiden og patriotiske idealer som fikk kraft i romantikken. Jeg vil derfor klarlegge bakgrunnen for og utviklingen av prinsippet om allmenn verneplikt i opplysningstiden og romantikken og deretter i kontekst av den franske revolusjonen. Denne konteksten vil også danne en vesentlig del av konteksten for den norske revolusjonen i 1814. Jeg har funnet det hensiktsmessig å fokusere på utviklingen i Frankrike i perioden fra revolusjonens utbrudd i 1789 til Napoleons fall. Denne perioden omfatter innføringen av allmenn verneplikt som ideal og praksis, og avsluttes med at verneplikten avskaffes igjen i 1815.

Utviklingen av konseptet om allmenn verneplikt i Norge kan ikke sees isolert fra utviklingen i Danmark. Det vesentlige av den intellektuelle og forvaltnings-messige utviklingen i Danmark-Norge frem mot 1814 foregikk i Danmark eller i regi av København. Jeg vil derfor beskrive utviklingen i Danmark-Norge i denne perioden som et grunnlag for den videre analysen. Videre er det naturlig å fokusere på perioden fra Riksforsamlingen på Eidsvoll våren 1814 og utviklingen frem mot den første vernepliktsloven fra 5. juli 1816. I denne perioden ble alle de vesentlige idémessige problemstillingene i verneplikts spørsmålet debattert, og grunnlaget for dagens praksis ble etablert.

Debattene om verneplikt i Danmark-Norge fra andre halvdel av 1700-tallet og frem til 1816 var preget av innflytelsen fra Frankrike både med hensyn til idéer og praktiske eksempler. Det er derfor relevant og interessant å sammenlikne de idéhistoriske aspektene i utviklingen av verneplikten i de to landene. Dette er ikke gjort tidligere. Jeg har derfor behandlet utviklingen av allmenn verneplikt i Norge og Frankrike sett på bakgrunn av opplysningstiden, og sammenliknet situasjonene i Norge og Frankrike i perioden 1789 - 1816. Til slutt har jeg i

¹⁰ Begrepet *soldat* har italienske røtter og kommer på norsk av begrepet *sold*, som både betegner soldatens lønn og hans tjeneste (Aschehougs og Gyldendals lille norske leksikon, Kunnskapsforlaget 1998, s. 968)

¹¹ *A mercenary is a hired professional soldier who fights for any state or nation without regard to political interest or issues. From the earliest days of organized warfare until the development of political standing armies in the mid-17th century, governments frequently supplemented standing armies with mercenaries...* (Encyclopedica Britannica, bd. 8 s. 27).

korte trekk beskrevet den videre utviklingen fra 1816 og frem til i dag, for å påvise de viktigste begivenhetene og trekke noen idéhistoriske linjer.

Innenfor rammene av en hovedfagsoppgave vil det være nødvendig å foreta en god del avgrensninger. I de periodene jeg fokuserer på foregikk det i både Frankrike og Norge utskrivning til hæren, marinen, kystforsvarsavdelinger, milits, borgervæpninger med mere. Det ville være svært ressurskrevende å skulle beskrive alle de forskjellige variantene av utskrivningsordninger som fantes. Mitt fokus er på de politiske idéene som lå til grunn for praktiseringen av verneplikten, ikke på utskrivningsordningene i seg selv. Jeg har derfor funnet det hensiktsmessig å avgrense oppgaven til å se på utskrivning til hæren, som jeg for å forholde meg til datidens språkbruk vil benevne *arméen*. Arméen var den mest personellintensive delen av forsvarsmakten i begge land, og således den viktigste sett i forhold til utskrivningsordningene. De prinsipielle forholdene var i hovedsak tilsvarende for armé og marine, og ved å fokusere på arméen dekkes alle relevante forhold.

1.5 Kilder

En analyse av utviklingen av konseptet om allmenn verneplikt i Frankrike er en viktig del av oppgaven. Innenfor rammene av denne oppgaven er det imidlertid ikke relevant å gå inn i franske primærkilder. Den første hoveddelen av oppgaven som omhandler Frankrike er derfor basert på sekundærkilder. Det finnes en del historiske/samfunnsvitenskapelige arbeider på engelsk av nyere dato som fokuserer på administrasjon og utvikling av militærmakten fra 1789 til 1815. Det vil også være relevant å trekke noen linjer tilbake til det idémessige grunnlaget for selve revolusjonen. Her vil jeg basere meg på primærkilder og sekundærkilder på engelsk, samt oversatte primærkilder på norsk.

Med hensyn til utviklingen i Norge har jeg avgrenset meg til å analysere den offisielle politiske debatten i vernepliktspørsmålet. En slik avgrensning vil nødvendigvis føre til at aspekter av de fagmilitære vurderingene i vernepliktspørsmålet ikke blir belyst, men dette finner jeg akseptabelt og hensiktsmessig. Dette både fordi mitt fokus er politisk idéhistorie og fordi det er nødvendig å avgrense kildematerialet til et håndterbart omfang.

Mitt hovedfokus i oppgaven vil være på Norge i 1814-1816, og spesifikt debattene om vernepliktsaken i Riksforsamlingen i 1814 og på det første ordentlige Stortinget 1815-1816. Empirien består her i hovedsak av referater fra Riksforsamlingen og stortingsforhandlingene, samt utredninger. For utviklingen etter 1816 består empirien i hovedsak av

stortingsdokumenter samt rapporter fra forsvarskommisjoner. Jeg vil redegjøre nærmere for kilder og kildevurderinger i forbindelse med de forskjellige hoveddelene av oppgaven.

1.6 Metode

Idéhistorie utøves ved å studere meningsbærende objekter, som regel i forhold til en gitt kontekst. I mitt tilfelle er objektene tekster, og i hovedsak den offisielle politiske diskursen i vernepliktspørsmålet i form av lovforarbeider og lovtekster. Disse tekstene har jeg analysert i forskjellige kontekster.

Idéhistoriske epoker utgjør en overordnet kontekst. Idéen om allmenn verneplikt ble født i opplysningstiden (1688-1789), og ble realisert i romantikken (1770-1830). I Norden regner vi første halvdel av 1800-tallet som en nasjonalromantisk epoke. Denne konteksten har jeg kun berørt på et overordnet og overfladisk nivå, da mitt hovedfokus har vært den samtidige politiske konteksten kombinert med en tematisk kontekst.

Innføring av prinsippet om allmenn verneplikt i Frankrike og i Norge må hovedsakelig sees i en samtidig politisk kontekst. På samme vis som militærmakt er et politisk virkemiddel med mange anvendelsesmuligheter, er verneplikten et allsidig politisk virkemiddel for nasjonalstaten. Verneplikten kan betraktes som en skatt på den enkelte borger, hvor borgeren pålegges å tjene nasjonen med sin person i en gitt periode, om nødvendig med innsats av sitt eget liv. Verneplikten kan også benyttes som virkemiddel for demokratisering og nasjonsbygging. Den allmenne verneplikten er personlig - det er den enkelte mann som plikter å tjene nasjonen i egen person, i motsetning til tidligere ordninger hvor det var et distrikt eller lokalsamfunn som pliktet å stille et antall soldater. Det blir derfor snevert å se verneplikten som et rent forvaltningsmessig virkemiddel som har som oppgave å fremskaffe soldater i tilstrekkelig antall og kvalitet til en akseptabel kostnad for Staten. Den samtidige politiske situasjonen, både innenriks og utenriks, vil derfor ha vesentlig betydning som forklaringsfaktor for idéene relatert til allmenn verneplikt.

Et viktig aspekt av den politiske konteksten i vernepliktspørsmålet er den militærfaglige og forvaltningsmessige konteksten. Politikk er ikke bare idealer, det er som oftest praktiske og pragmatiske vurderinger som styrer politikken og fører til konflikt mellom idealer og praksis. Et militærvesen stiller store krav til statsforvaltningen, militære styrker er svært kostbare. Soldater skal utskrives eller rekrutteres, lønnes, innkvarteres og forpleies i tillegg til at våpen og utstyr skal anskaffes. Dessuten kommer de samfunnsmessige konsekvensene av at et antall

arbeidsføre menn tas ut av produktivt arbeide. De færreste stater har derfor hatt mulighet til å opprettholde store nok stående styrker til å dekke alle behov for forsvars- eller angrepskrig. Faktisk er det mange indikasjoner på at statsdannelser og byråkrati er oppstått og utviklet nettopp av behovet for å finansiere, organisere og administrere militære styrker.¹² Det vil derfor alltid være et pragmatisk problem i forholdet mellom idealer og praktiske behov og rammefaktorer. Den forvaltningsmessige konteksten er derfor svært viktig for å forstå utviklingen av allmenn verneplikt.

Jeg har også valgt å se allmenn verneplikt i en tematisk kontekst, hvor jeg har utledet noen sentrale temaer som grunnlag for analysene. Disse temaene representerer sentrale idéhistoriske linjer i vernepliktspørsmålet. Utviklingen av allmenn verneplikt og debattene i Frankrike og Norge om vernepliktspørsmålet vil derfor bli vurdert i lys av disse temaene. Det er ikke mulig, og heller ikke hensiktsmessig, å differensiere fullstendig mellom temaene. Problemstillingene er nært forbundet med hverandre og kan til dels være overlappende. Mange av momentene vil derfor kunne være relevante innenfor flere temaer, selv om vinklingene og nyansene vil være forskjellige. Temaene er skissert nedenfor.

1.6.1 Soldatborgeren (patriotisme/borgerplikter)

Et sentralt fundament for konseptet om allmenn verneplikt var idéen om at soldaten skulle være borger og borgeren soldat. Dette var et uttrykk for oppfatninger om en samfunnskontrakt der borgeren får rettigheter beskyttet av staten i motytelse mot plikter overfor staten og samfunnet. Idealene om borgerens patriotisme var også viktige i denne sammenhengen. Disse idealene kan føres tilbake til det klassiske Hellas og Roma, og den klassiske innflytelsen på opplysningstiden og romantikken var betydelig.

1.6.2 Demokratisering og nasjonalisering

Idealet om soldatborgeren har andre aspekter. En annen vesentlig årsak til at soldaten skulle være borger og borgeren soldat var behovet for demokratisk kontroll over arméen. Dette henspeiler på problemstillingen om en nasjonal armé som tjener folkets interesser kontra kongens armé som tjener statsoverhodet. Militærmakten – i denne sammenhengen arméen – var et sentralt maktmiddel både for å kontrollere egen befolkning og for å håndtere konflikter med andre stater. Overføring av kontrollen over arméen fra Kongen til folket var derfor en

¹² Howard G. Brown, *War, Revolution and the Bureaucratic State: Politics and Army Administration in France, 1791-1799*, Clarendon Press Oxford 1993.

avgjørende faktor for innføring av demokratiet. En vesentlig forutsetning for demokratisk kontroll over arméen var at den bestod av utskrevne borgere og ikke av vervede soldater. Ett annet sentralt aspekt var de revolusjonære prinsippene om likhet og rettferdighet; alle borgere skulle ha rett til å forsvare fedrelandet med våpen i hånd, og alle borgere skulle bære like byrder i form av å gjøre militærtjeneste. Vi skal også se at et viktig aspekt av dette temaet var nasjonsbygging; en allmenn verneplikt ga mulighet til å integrere borgere fra alle regioner og alle samfunnslag i et fellesskap, og arméens disiplin ga muligheter for opplæring av soldatene – i effekt både allmennutdanning såvel som politisk indoktrinering.

1.6.3 Militære idéer (militærteori, forvaltning, sikkerhetspolitikk)

Det er også relevant å se et militærfaglig aspekt i konteksten for utviklingen av allmenn verneplikt. I tillegg til de politiske idéene og ideologiene som så allmenn verneplikt som et hensiktsmessig virkemiddel for målsetninger utover det rent militære behovet, fantes det fagmilitære idéer og teorier relatert til allmenn verneplikt som virkemiddel for utvikling av effektive styrker. Sentralt i disse teoriene sto oppfatninger om den patriotiske borgerens moralske overlegenhet overfor leiesoldater, og de muligheter dette ga med hensyn til lojalitet, disiplin og taktikker. Et annet viktig aspekt var behovet for å disponere de best skikkede av nasjonens borgere som soldater. De forvaltningsmessige aspektene ved å rekruttere, trene og anvende militære styrker er også viktige i denne sammenhengen, hvor utskrivning av vernepliktige ga økonomiske muligheter for å etablere langt større arméer enn det ville være mulig ved verving av profesjonelle soldater. Det vil i praksis være til dels vanskelig å skille mellom forvaltning og militærfaglig kontekst, men det kan ha sin verdi å fremheve de prinsipielle forholdene ved dette. Sikkerhetspolitiske vurderinger med hensyn til behovet for militære styrker og hva disse skal kunne anvendes til er et annet relevant aspekt av dette temaet.

1.6.4 Borgerplikt og borgerdyd

Idealet for opplysningstiden var den patriotiske borgeren som dro ut for å forsvare fedrelandet når fare truet, som vist under temaet soldatborgeren. I praksis var det ikke like enkelt å motivere borgerne til å gjøre sin plikt, det ble en konflikt mellom *borgerplikt* og *borgerdyd*. Ordninger for rekruttering og utskrivning ble derfor preget av behovet for å finne gjennomførbare og akseptable kompromisser mellom praktiske løsninger og politiske idealer. Dette er et sentralt tema i diskusjonen av allmenn verneplikt som vil bli belyst under dette temaet.

2 Historisk bakgrunn for utviklingen av allmenn verneplikt.

Hensikten med dette kapitlet er å gi en kort og overordnet historisk oversikt over hvordan verneordninger har utviklet seg frem til allmenn verneplikt. Jeg gir en mer spesifikk redegjørelse for norsk forhistorie i innledningen til kapittel 4.

2.1 De klassiske idealene

I vår vestlige verden har vi i stor grad hentet våre idealer fra det klassiske Hellas og Roma. Spesielt har Romerrikets militære meritter og deres basis i de romerske legionenes organisasjon, taktikk og logistikk påvirket generasjoner av militære ledere.

Historien tilsier at det kun var frie menn, altså borgere av de greske bystatene, som hadde rett til å bære våpen og som også hadde en plikt til å følge kongen i strid. Det var et prinsipp at soldaten skulle være borger, og det kan synes som at alle borgere også skulle være soldater en del av sitt liv. Dette blir fremhevet som ideal i *Soldatens bok* fra 1913:

Det har været slik at fra de ældste tider, at værnepligten var den samfundsyttelse, som ungdommen først tok andel i, og der var høitid og hæder forbundet med det. I Grækenland (Athen), som i oldtiden var den europeiske kulturens vugge, der deltok ynglingen fra 18 aars alder i krigerske øvelser, skjold og spyd blev ham høitidelig overrakt i folkeforsamlingen. 20 aar gammel fandt optagelsen som borger sted. Dette var en stor høitidsdag for den unge og al hans slegt. Efter at være indført paa borgerlisten førtes han til alterets fot, hvor han svor: ”Jeg vil aldri besmitte de hellige vaaben eller forlate dem, som kommer til at staa ved min side ... Jeg vil ikke forlate staten i en slettere, men snarere i en bedre tilstand end den var i, da jeg blev medlem derav ... Jeg vil saaledes forsvare mit fædreland, at jeg vil late mit liv for det, naar omstændighederne fordrer det.”¹³

Patriotisme og borgerplikter er sentrale elementer i denne fremstillingen. Mange av de greske bystatene og andre stater i samme tidsrom forherliget krig og militær suksess, Sparta er et kjent eksempel. Aristoteles mente at krig var nødvendig for å forsvare det gode liv, men krig i seg selv (og derunder implisitt tjeneste i militærvesenet) representerte ikke det gode liv.¹⁴ Det var allikevel nødvendig at våpenmakten var under kontroll av pålitelige borgere, og soldatene

¹³ Forsvarsdepartementet, *Soldatens bok*, Grøndahls og søns boktrykkeri Kristiania 1913. Denne boken ble delt ut til alle soldater som personlig eiendom i forbindelse med rekruttutdanningen, og hadde en viktig rolle i å skape de rette patriotiske holdninger. Det er ikke gitt kildehenvisninger til sitatet.

¹⁴ Aristoteles, *The Politics*, Penguin classics 1992, bok VII kap ii *The active life and the philosophical life*.

måtte derfor tilhøre samme samfunnsklasse som de som besatte politiske embeder.¹⁵

Aristoteles mente altså at soldaten skulle være borger, og at han skulle gjøre soldattjeneste som ung. Som eldre skulle borgeren ta seg av styre og stell. Kriteriet for å være borger var at man var skikket til å delta i statens styre og stell ved å besitte politiske embeder. Slaver, arbeidere og håndverkere hadde verken tid, anledning eller kapasitet til dette og kunne derfor ikke være borgere.¹⁶ Det var derfor et begrenset antall av statens innbyggere som var borgere og frie menn. Det var helt naturlig for Aristoteles og hans samtidige at en vesentlig del av innbyggerne var ufrie og slaver. Det var underforstått i Aristoteles diskusjoner i *Politikken* at retten til å bære våpen var et kriterium for borgerskap og retten til å besitte politiske embeder, og altså et privilegium som ikke kom alle innbyggere til del.¹⁷ I *Den Nikomakiske Etikk* fremholdt Aristoteles også borgere som mer standhaftige overfor fare enn leiesoldater:

...Men soldater blir feige når faren overvelder dem og de er underlegne i antall og utstyr; de er de første til å flykte unna, mens borgerne holder stand og blir drept slik det skjedde ved Hermestempelet¹⁸. For borgerne er det nemlig skamfullt å flykte, og døden er å foretrekke fremfor den slags sikkerhet, mens soldatene i utgangspunktet møter farer i den tro at de er overlegne, men flykter når de innser at de har tatt feil siden de frykter døden mer enn skammen¹⁹...

Vi kan se en viktig idéhistorisk linje fra *Den Nikomakiske Etikk* via Livius til Gibbons og Rousseau og videre til vår tid, som funderer myten om at en borgersoldat vil være mer pålitelig og lojal overfor Staten enn en profesjonell leiesoldat. Jeg velger bevisst å kalle det en myte, fordi jeg ikke tar stilling til sannhetsverdien i oppfatningen.

Militærvesenet på denne tiden eksisterte imidlertid ikke som en offisiell profesjon med profesjonelle offiserer og soldater. En slik militær organisering av borgere med begrenset militær trening som ble kalt ut ved behov, primært for forsvar av nasjonen i nødstilfelle, kalles

¹⁵ Ibid, Kap VII ix *Citizenship and age-groups*. Det er litt uklart i *Politikken* om Aristoteles mener soldat i betydningen alle militære mannskaper inkludert menige soldater eller om han snakker kun om offiserene, altså de militære lederne. Hans diskusjon av mot i *Den Nikomakiske Etikk* (se nedenfor), hvor han snakker om leiesoldater, kan indikere at det kun er militære ledere han snakker om med hensyn til borgerrettigheter.

¹⁶ Ibid, Bok III

¹⁷ Ibid, Bok II Kap. Viii *The constitution of Hippodamus* s 135.

¹⁸ Aristoteles, *Den Nikomakiske Etikk*, Bokklubbens kulturbibliotek 1999, Bok III, Note nr 24. (Dette viser til en hendelse under den hellige krigen i 353 BC i den boiotiske byen Koronea. Leiesoldatene som var engasjert av boioterne for å beskytte byen, flyktet unna og etterlot borgerne i angripernes hender).

¹⁹ Ibid, Bok III Kap 8 *Tilstander beslektet med mot*, s. 56

i dag for militis.²⁰ Militisordninger har den svakhet overfor profesjonelle styrker at det ikke er mulig å gi soldatene avansert utstyr eller benytte avansert taktikk, fordi det ikke er tilgjengelig tid til å etablere og vedlikeholde ferdigheter på tilfredsstillende nivå tilsvarende de profesjonelle soldatene. En annen svakhet ved militisordningen i tidligere samfunn var, fordi kun frie borgere kunne bære våpen, at den begrenset utvalget av soldater til en mindre del av befolkningen.

Etter hvert som statene vokste i omfang oppstod behovet for mer permanente ordninger. Historikeren Titus Livius (59 BC – 17 AD) beskriver en verneordning i sitt verk om Romas tidlige historie.²¹ Grunnlaget for de berømte romerske legionene ble i henhold til Livius lagt av Romas sjette konge, Servius Tullius (hersket 578-534 BC), som er kjent for å ha innført vesentlige reformer i den romerske statsadministrasjonen. Her skal nevnes tre vesentlige tiltak som har hatt stor betydning og innflytelse i historisk sammenheng. Det første tiltaket var innføringen av offentlig census som grunnlag for skattlegging og organisering av offentlig tjeneste, herunder utskrivning til militærtjeneste.²² Hovedmålsetningen med å innføre en census var å etablere et grunnlag for utskrivning av soldater og for beskatning av befolkningen, begge deler for å understøtte kongens militærvesen. Dette hadde som konsekvens at militærvesenet ble profesjonalisert, spesielt gjaldt dette offiserskorpset. En annen og mer vidtrekkende konsekvens var utviklingen av et statlig byråkrati og en sentralisert statsadministrasjon. Det andre tiltaket var inndelingen av Romas befolkning i stammer og klasser som definerte rettigheter og forpliktelser – herfra stammer blant annet begrepet *første klasse*. Kriteriet for klasseinndeling var omfanget av eiendom og formue. Det tredje tiltaket var stadfestelsen av prinsippet at for å ha rett til bære våpen i statens forsvar måtte man ha hus og hjem; noe å forsvare. Denne retten og plikten ble derfor tillagt frie menn med eiendom. Borgere med inntekt under en gitt grense var unntatt fra militærtjeneste.²³ Det var også her en forutsetning at soldaten skulle være borger, og som i Hellas var retten til å bære våpen et tegn på borgerskap. Opprinnelig var det også en forutsetning i Romerriket at alle borgere skulle tjenestegjøre som soldater, men det ble snart innført unntaksordninger.²⁴

²⁰ *The New Encyclopedica Britannica*, 15. utgave, bd. 8, s.129 *Militia*

²¹ Livy, *The early history of Rome*, Penguin classcis 1971, s. 81ff.

²² Definisjon av census: Fortegnelse over befolkningens navn, bosted, formue og besittelser med mer. Dette var visstnok en nyvinning i samtiden. Sannsynligvis har Servius systematisert og effektivisert tidligere ordninger.

²³ Livy, s. 81ff.

²⁴ Jean-Jacques Rousseau, *Om samfunnspakten*, Bokklubbens kulturbibliotek 2001, s. 117f. Rousseau henviser til Servius Tullius, Roma første konge, som fremhever besittelse av hus og hjem som kriterium for å ha rett til å forsvare fedrelandet. Det er sannsynlig at han har hentet dette fra Livius.

En vesentlig faktor som førte til Romerrikets fall var ifølge Gibbons at de romerske legionene etter hvert fikk karakter av leietropper fremfor nasjonale tropper, ved at borgerskap ikke lenger var et kriterium. De mistet derfor sin lojalitet og pålitelighet overfor Roma.²⁵

2.2 Middelalderen og renessansen

Prinsippet om at frie menn måtte bære våpen i statens forsvar finnes i mange varianter i historien. Vår egen leidang er ett eksempel, i Angelsaksiske England ble det kalt *fyrð*, og senere ordninger i Europa ble kalt *jus sequellage* og *Heerfolge*.²⁶ En utvikling som hadde sine røtter i Romerriket og tok effekt utover i middelalderen var utviklingen av føydalsystemet, hvor frie menn ble gitt land og arbeidskraft av kongen. Motytelsen var at de skulle tjene kongen med et visst antall soldater i krig. Dette førte til etableringen av et kvasiprofesjonelt militært aristokrati. Etter hvert som føydalsystemet ble avvirket mot slutten av middelalderen og overgangen til renessansen ble politisk makt sentralisert, og militsordningene forvitret etter hvert som kongene utvidet sine stående styrker. For å kontrollere befolkningen og sikre seg mot opprør begrenset kongene folkets rett til å bære våpen i stadig større grad. Denne retten ble derfor et kriterium for frihet for folket og ble et vesentlig poeng i revolusjonær sammenheng. Leiesoldater ble også et vanlig fenomen.

Etter hundreårskrigen (1337-1453) fantes det tusenvis av menn på drift i Europa som hadde krig som eneste profesjon. Frie kompanier av sveitsiske, italienske og tyske leiesoldater solgte sine tjenester til høyeste tilbyder. Disse leiesoldatene var ofte grådige, brutale og udisiplinerte, de var troende til å desertere ved slagets begynnelse, til forræderi mot arbeidsgiver og til plyndring av sivilbefolkningen. I ekstreme tilfelle hendte det at leiesoldatene rett og slett overtok makten. Eksempler på dette var de italienske *condottieri* Pandolfo Malatesta, Ottobuono Terzo og Gabrino Fondulo i hhv Brescia (1404), Cremona og Parma.²⁷ Ofte var opprørsk adferd resultat av manglende evne eller vilje hos arbeidsgiver til å betale; lojaliteten var nok ofte like svak hos leiesoldaten som hos oppdragsgiveren. Leiesoldater kunne imidlertid være effektive når det ble håndhevet streng disiplin og betalingen var punktlig. Det var vanlig at stater leide ut avdelinger til hverandre på kommersiell basis. Sveitsiske leiesoldater ble leid ut i stor skala over hele Europa av sine egne kantonske regjeringer og nøt stor anseelse (Vatikanets Sveitsergarde er den siste rest av denne tradisjonen). I 1700-tallets Frankrike var de Sveitsiske regimentene eliteformasjoner i den regulære arméen. Frem til og

²⁵ Edward Gibbons, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Penguin classics 1980, s. 27ff: Chapter 1, *The extent and military force of the empire in the age of the Antonines*.

²⁶ Keegan, s. 232

²⁷ Ibid, s.231 (note 21, sitert fra M. Mallet, *Mercenaries and their masters*, London 1974 s. 60-61)

under Napoleonskrigene var leiesoldater i utstrakt bruk i de fleste land. Den franske revolusjon og innføringen av allmenn verneplikt i Frankrike førte til at de fleste land fra begynnelsen av 1800-tallet innførte vernepliktskonsepter og etablerte store vernepliktsarméer, og leiesoldatene forsvant fra arméene. Unntak finnes, de mest kjente eksemplene i nåtid er den franske fremmedlegionen som ble dannet i 1831 for å kolonisere Algerie, og det britiske Gurkha-regimentet som rekrutterer soldater fra Nepal.

2.3 Opplysningstiden

Allmenn verneplikt i moderne forstand har sin opprinnelse i epoken som begynte med den britiske *Glorious Revolution* i 1688 og førte frem til den franske revolusjonen i 1789 via den amerikanske revolusjonen - opplysningstiden. Idealene om ytringsfrihet, opplysning og toleranse stod sentralt, og opplysningstiden førte til et økt fokus på samfunnets institusjoner. Utviklingen av en selvbevisst middelklasse og den borgerlige offentlighet var viktige faktorer i revolusjonsprosessene. Middelklassen representerte krefter som kapitalisme, materialisme, sekularisme og individualisme, og dette ga seg etter hvert uttrykk i krav om frihet og likhet. Middelklassen var imidlertid ikke interessert i at de lavere samfunnslag - bønder og arbeidere - skulle få økt status ift. dem selv.²⁸ Begrepet liberalisme ble derfor i denne sammenhengen representativt for krav om individuell frihet og likhet i middelklassens forstand, og troen på fornuft og fremskritt. Liberalisme stod i motsetning til arvelige privilegier og politisk absolutisme.

Den første konflikten mellom liberalisme og absolutisme fant sted i England på 1600-tallet, og førte til etableringen av den første liberale staten (den Puritanske revolusjonen, 1642-1649). Cromwells (1599-1658) *New model army* var den første hær av borgere (i motsetning til leiesoldater) i revolusjonenes æra, og bestod av frivillige, selvstendige bønder. Dette var en revolusjonær armé, etablert av det britiske Parlamentet for å bekjempe Kongen.

Det er viktig i denne sammenhengen å være klar over at forsvarsmakten i alle stater på denne tiden tradisjonelt var direkte underlagt kongen, og at arméen var kongens viktigste redskap til å kontrollere sin egen befolkning. Det var også vanlig over hele Europa at vesentlige deler av den stående arméen kunne bestå av leiesoldater. Arméen var derfor sjelden å oppfatte som nasjonens eller folkets armé. Det var også et vesentlig ankepunkt for folket at kongene utarmet landet med skatter og utskrivning av soldater for å finansiere og bemanne

²⁸ Gunnar Skirbekk og Nils Gilje, *Filosofihistorie bd. 2, Fra opplysningstiden til modernismen*, Universitetsforlaget 1996, s. 11ff.

erobringsskrig i utlandet. Det var altså helt vesentlig for folket i England, representert ved Parlamentet, å få kontroll over militærmakten dersom de skulle kunne oppnå reell politisk styring. Dette var grunnlaget for at det engelske Parlamentet etablerte sine egne hærstyrker for å ta opp kampen med kongen.

Den engelske filosofen Thomas Hobbes (1588-1679) lanserte idéen om en samfunnskontrakt i verket *Leviathan*, som ble utgitt i 1651. I henhold til Hobbes innebærer samfunnskontrakten at en konge som ikke sikrer individet og dermed mister kontrollen over samfunnet, også mister retten til å herske.²⁹ John Locke (1632-1704) var også talsmann for en samfunnskontrakt, men på andre vilkår enn Hobbes. Han rettfærdiggjorde den engelske revolusjonen i verket *Two treatises of government*, som ble publisert i 1690. Den første delen forkaster idéen om kongens gudegitte rett til å herske, den andre delen forsvaret retten til å gjøre opprør. Dette verket ble også en veiviser for revolusjon overalt i den vestlige verden. Den franske filosofen Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) fikk stor innflytelse ikke bare på den franske revolusjonen, men på opplysningstiden generelt. Hans liv i seg selv ble oppfattet som revolusjonært, og hans skrifter ble lest høyt på offentlige steder. Spesielt var det verket *Om samfunnspakten*, som ble utgitt i 1762, som fikk stor innflytelse. Boken begynner med de berømte linjene: ”Mennesket er født fritt, men overalt er det i lenker”. Han fremhever blant annet forsvaret av fedrelandet som en grunnleggende plikt basert i samfunnspakten, en naturlig utvikling fra naturtilstanden.³⁰ Forsvaret av fedrelandet var en plikt som også innebar å våge livet i statens tjeneste:

Den som vil bevare sitt liv på andres bekostning, må også ville gi det for dem når det er nødvendig. Men borgeren kan ikke lenger dømme om den faren loven vil han skal gå i møte. Når fyrsten sier til ham: ”Det er gavnlig for staten at du dør”, da må han også dø, for bare på det vilkåret har han hittil levd i sikkerhet. Hans liv er ikke bare en velgjerning fra naturens side, men en betinget gave fra staten.³¹

Rousseau konkretiserer altså samfunnskontrakten til blant annet å omfatte en plikt for den enkelte borger til å delta i forsvaret av nasjonen som soldat med fare for sitt eget liv. Vi snakker altså om en allmenn verneplikt som ett aspekt av borgerens plikter overfor samfunnet.

²⁹ Gunnar Skirbekk og Nils Gilje, *Filosofihistorie bd. 1, Fra antikken til opplysningstiden*, Universitetsforlaget 1996, s. 332ff.

³⁰ Rousseau, s. 35ff: *annen bok kap IV Om grensene for den suverene makt*

³¹ *Ibid*, s 36ff: *annen bok, kap V Om retten til liv og død*

Disse idéene fikk stor betydning for den politiske utviklingen i den vestlige kulturverden, dette skal vi komme nærmere inn på for Frankrike og for Danmark/Norge.

2.4 Romantikken

Den patriotiske diskursen som ble gjenfødt i opplysningstiden etter klassiske idealer ble sentral i romantikken, som regnes å være perioden 1770-1830 i Europa – sammenfallende med Goethes forfatterskap. I Frankrike var det de klassiske idealene som var i fokus på slutten av 1700-tallet, mens det i Norge var fokus på vår egen historie. Første halvdel av 1800-tallet regnes som en nasjonalromantisk periode i Norden. Nasjonalromantikken karakteriseres av ”idealiseringsen av det nasjonale og folkelige ved å søke tilbake til sitt eget folk, dets historie og folkelige tradisjoner. Det var en trang til å levendegjøre og samtidig idealisere en fortid som man i Norge anså at særlig bøndene hadde tatt vare på.”³² Vi skal se at dette fikk betydning for vernepliktsprosjektet, hvor den norske odelsbonden ble idealisert.

³² ”Nasjonalromantikk”. I: *Aschehougs og Gyldendals store norske leksikon*, Oslo 1984, bd. 8 s. 472

3 Frankrike i revolusjon – allmenn verneplikt i teori og praksis

Jeg skal nå analysere utviklingen av allmenn verneplikt i Frankrike. Revolusjonen står sentralt i denne prosessen, og det er derfor hensiktsmessig å innlede med en kort historisk oversikt over de viktigste hendelsene. Deretter går jeg inn på en tematisk analyse med utgangspunkt i de temaene jeg har utledet tidligere. Først noen ord om kildene.

3.1 Tilnærming og kilder

De viktigste kildene er verker av relativt ny dato, som gir et oppdatert og nyansert bilde:

Jean-Paul Bertaud, *The Army of the French Revolution: From Citizen-Soldiers to Instrument of Power*, utgitt på fransk i 1979 og i engelsk oversettelse i 1988. Dette er en meget grundig og dyptpløyende studie av den franske revolusjonen sett i forhold til militærmakten. Boken fokuserer på arméens rolle både i forbindelse med kongedømmets fall og under den videre utvikling av revolusjonen til og med Napoleons fall. Et sentralt tema er hvordan den kongelige arméen først ble omdannet til en revolusjonær armé av frivillige borgere for å gjennomføre og beskytte Revolusjonen, for så igjen å bli omdannet til et instrument for Napoleons erobringstokt. Allmenn verneplikt er et sentralt tema i boken, og utviklingen blir beskrevet og omhandlet på en grundig måte. Bertaud har vært en sentral og verdifull kilde for analysen av allmenn verneplikt sett i et helhetlig perspektiv i forhold til revolusjonen.

Alan Forrest har gått nærmere inn på soldatene i sitt verk *Soldiers of the French Revolution*, utgitt i 1990. Han nyanserer beskrivelsen av arméene i større grad enn Bertaud, til dels i større grad enn hensiktsmessig for min analyse, men presenterer verdifulle nyanser som utfyller Bertaud på en god måte. Spesielt gjelder dette omtalen av hvordan soldatene ble rekruttert og indoktrinert til gode revolusjonære.

De forvaltningsmessige aspektene av utviklingen blir grundig behandlet av Howard G. Brown, *War, Revolution and the Bureaucratic State; Politics and Army Administration in France, 1791-1799*, utgitt i 1995. Browns fokus er som tittelen antyder på hvordan den franske staten utviklet politiske og byråkratiske mekanismer for å kontrollere rekrutteringen og utskrivningen av mannskaper til arméene. Boken er i mange henseende for detaljert og realhistorisk for mitt formål, men gir allikevel verdifull bakgrunn og substans til analysene.

3.2 Historisk bakgrunn - en kort krønike over revolusjonens utvikling.

Kong Ludvig XVI innkalte stenderforsamlingen i 1788, de skulle møte sommeren 1789. De tre stendene var adelen, kirken og almuen, hver stand hadde likeverdige stemmer. I praksis kontrollerte Kongen adelen og kirken og blokkerte derfor forsøk på reformer fra almuen.

Tredjestanden brøt ut og erklærte seg som Nasjonalforsamling 17. Juni 1789 etter at Kongen hadde avslått krav om større innflytelse. Dette førte til konflikt og opptøyer, og Bastillen falt 14. Juli 1789. Denne hendelsen hadde liten militær betydning men var politisk svært signifikant. Den første fasen av revolusjonen førte til at Kongen fortsatte å regjere, men med innskrenket makt. En rekke adelsmenn flyktet landet, de såkalte *les émigrés*. En ny grunnlov ble vedtatt i 1791, som ytterligere begrenset Kongens makt. Han hadde nå bare utsettende veto. Kongen forsøkte å flykte sommeren 1791, men ble avslørt og satt i forvaring.

Revolusjonen ble radikalisert fra 1791-93 og kongedømmet avvirket under store interne stridigheter. Vi kan grovt sett snakke om tre fraksjoner som var i konflikt med hverandre: De som ville forsvare revolusjonen mot indre og ytre fiender; de som ville bekjempe revolusjonen både internt i Frankrike og ved intervensjon fra utlandet; og de som ville eksportere revolusjonen, i stor grad en radikaliserings av å forsvare revolusjonen. Det var de radikale som vant frem, og det ble erklært krig mot Østerrike 20. April 1792. Militære nederlag våren 1792 førte til nasjonal krise. Allierte troppers invasjon av Frankrike 11. Juli 1792 førte til at Nasjonalforsamlingen erklærte fedrelandet i fare – *la Patrie en danger*. Nasjonalforsamlingen møttes etter nyvalg 20. September 1792, samme dag som den Revolusjonære arméen stanset de prøyssiske styrkene ved Valmy nord for Paris. Det var i utgangspunktet enstemmighet for å avvikle monarkiet, men det ble snart konflikt mellom radikale og konservative krefter. De radikale vant frem, og Kongen ble stilt for retten og henrettet 21. Januar 1793. Krig ble erklært mot England 1. Februar 1793 og mot Spania og Nederland 7. Mars 1793. Det revolusjonære Frankrike var nå i praksis i krig med det øvrige Europa. Etter en del fremgang kom nye militære nederlag våren 1793, og det var motrevolusjonære opprør mot utskrivning av mannskaper i Vendée-området i mars 1793. Et nytt opprør i Paris 31. Mai – 2. Juni 1793 eliminerte den konservative opposisjonen i Nasjonalforsamlingen, og Revolusjonen gikk inn i en ny fase. Det var nå desperat behov for å styrke arméene, og masseutskrivninger av mannskaper ble gjennomført sommeren og høsten 1793. Den berømte *Levée en Masse* ble erklært 13. August 1793, av mange blir dette regnet som den første kimen til allmenn verneplikt.³³

Det ble etablert en Revolusjonær regjering, som fra 10. Oktober 1793 innførte terror som virkemiddel for å beskytte og gjennomføre Revolusjonen. Terroren var i effekt til 28. Juli 1794, da Robespierre og andre ledere ble henrettet. Dette var i praksis slutføringen av

³³ Som eksempel henvises til: Iver Johansen 2003, *Verneplikten ved veis ende*. I: Norsk Militært Tidsskrift nr. 11 2003, s. 19-21.

Revolusjonen internt i Frankrike. I perioden 1794-1799 ble styret stabilisert og Revolusjonen konsolidert, mens Frankrike var i krig med resten av Europa. Revolusjonen og dermed hele nasjonens virksomhet ble i effekt fokusert mot krigen og krigsinnsats.

Det var ingen vesentlige utskrivninger av mannskaper i perioden 1794-1799, krigføringen ble i all hovedsak utført med de soldater som var i tjeneste i 1789 (dette var profesjonelle soldater), av frivillige som vervet seg i perioden 1789-1793, og av mannskaper som ble utskrevet i perioden 1793-94. Dette medførte en gradvis reduksjon av mannskapsstyrken samtidig som soldatene i vesentlig grad begynte å oppfatte seg selv som profesjonelle karrieresoldater. Allmenn verneplikt ble innført ved lov fra 18. Juni 1798, og den forhattede *Conscription* ble satt i effekt i 1799. Dette la grunnlaget for Napoleons massearméer. Behovet for administrasjon og kontroll av utskrivningen førte til en sentralisering av kontroll og utviklingen av et effektivt statlig byråkrati.

I 1799 overtok Napoleon makten med støtte fra arméen. Militær suksess ble sett som nøkkelen til kontroll over nasjonen, og de militære ambisjonene førte til et fornyet behov for soldater. Napoleon regjerte som keiser/despot og ledet erobringkampanjer i perioden 1802-1812. Empiret kollapset i perioden 1812-1815. Napoleon var på retrett vinteren og våren 1814. De allierte inntok Paris 31. Mars, og Napoleon abdiserte 6. April – mens Eidsvollmennene utarbeidet Norges første grunnlov. Dette var en vesentlig del av bakteppet for den norske revolusjonen og utviklingen av en norsk grunnlov, hvor prinsippet om allmenn verneplikt ble grunnfestet. Vi skal nå se på hvilke idéer som lå til grunn for utviklingen av en allmenn verneplikt i Frankrike etter 1789.

3.3 Allmenn verneplikt i teori og praksis

Jeg vil diskutere utviklingen av allmenn verneplikt i Frankrike i forhold til de temaene som jeg har utledet tidligere:

- En nasjonal armé; idealet om soldatborgeren
- Demokratisering: idealer om likhet og rettferdighet; og nasjonalisering: idealer om frihet og selvstendighet, nasjonal identitet og brorskap
- Fagmilitære idéer og forvaltning
- Borgerplikt og borgerdyd; utskrivning og tjeneste i idé og praksis

3.3.1 *En nasjonal armé; idealet om soldatborgeren*

Idealer om en samfunnskontrakt og borgerplikter var sentrale faktorer i konseptet om en allmenn verneplikt. Vi skal nå se hvordan dette ga seg uttrykk i forbindelse med den franske revolusjonen. Det er nødvendig å begynne i opplysningstiden for å trekke opp linjene i et helhetlig bilde.

En ny og bedre verden var målsetningen og drømmen for opplysningstidens tenkere og aktører. Krig og militærvesen passet ikke inn i bildet av en ideell verden, men det var vanskelig å se realistiske alternativer. Krig som politisk virkemiddel i konflikter mellom stater var fenomener man måtte forholde seg til. Uansett hvor mye borgerskapet ønsket fred innså de at det fremdeles ville være behov for en armé, men denne arméen måtte formes etter de nye idealene. Borgerskapet var av natur og erfaring skeptiske til militærvesenet, og militærmaktens vesen ble dermed et problem. Skulle krigføring være en oppgave for profesjonelle soldater, eller skulle det være en rett og plikt for alle borgere å gjøre tjeneste i arméen? For å hindre at arméen ble et instrument for despotisme måtte den bli en nasjonal armé, soldatene måtte bli borgere og borgerne måtte bli soldater. "Whatever his occupation", sa Diderot, "the citizen must have two suits of clothes, one for his trade and one as a soldier."³⁴ Rousseau hevdet i sitt verk *Considerations for the Government of Poland* at stående arméer kun var brukbare for to formål: enten for å angripe for å erobre nabostater, eller for å slavebinde borgerne.³⁵ I *Samfunnspakten* sa han: "Men hvis det nå blir krig med en fremmed stat? Borgerne går til kampen uten innvendinger, ingen av dem tenker på å flykte. De gjør sin plikt, men brenner ikke for seieren, de er flinkere til å dø enn til å seire."³⁶ Det er borgerplikten og patriotiske idealer i forhold til en samfunnskontrakt som gjenspeiles i dette sitatet, og det er signifikant at dette relateres til forsvarskrig.

Profesjonelle offiserer delte også tankene om en nasjonal armé. En av de mest innflytelsesrike var Jacques-Antoine-Hippolyte de Guibert, fransk *marechal de camp* (brigadegeneral). I 1772 publiserte han et anonymt essay, *Essai général de tactique*, som inneholdt en "preliminary discourse on the present state of policy and military science in Europe". Han påstod at samtidens arméer var sammensatt av "vagabonder, leiesoldater og utlendinger", som vervet

³⁴Jean-Paul Bertaud, *The Army of the French Revolution: From Citizen-Soldiers to Instrument of Power*, Princeton 1988, s. 40. (Denis Diderot, 1713-1784, fransk filosof og skribent, hovedredaktør for den store *Encyclopedien* 1745-1772. (Encyclopedica Britannica))

³⁵Ibid, s. 40

³⁶Rousseau, s. 140 (Fjerde bok, Kap VIII *Om statens religion*)

seg kun fordi de ikke fikk eller ville ta annet arbeide, og det var kun disiplin som sørget for at de ikke stakk av. Guibert fremholdt som et ideal soldatene i antikkens Roma, hvor soldaten var borger og borgeren soldat. En armé hvor soldatene var borgere som ikke hadde arméen som lønnet profesjon ville imidlertid forutsette en væpnet nasjon hvor folket var fritt til å forsvare seg selv. Den væpnede nasjon forutsatte således i henhold til Guibert en revolusjon i forhold til den eksisterende samfunnsorden. Det Guibert så og talte for, tyve år før Revolusjonen, var behovet for å skape en armé som var mer identifiserbar med nasjonen og som derfor måtte restruktureres for å gjenspeile nasjonens patriotiske ånd. Han ønsket en massearmé som skulle bruke nye taktikker basert på entusiasme og overveldende antall.³⁷ Koblingen mellom en nasjonal hær av frivillige borgere og massetaktikk - idéen om å overvelde fienden med en masse av patriotiske borgere - er et sentralt poeng jeg skal komme tilbake til senere.

En av de mest innflytelsesrike kritikerne av Guibert var Joseph Servan, som ble krigsminister i 1792. Servan diskuterte behovet for å restrukturere arméen i verket *Le soldat citoyen* – ”soldatborgeren” som ble utgitt i 1780. Han forkastet idéen om en massearmé. Datidens soldater var i henhold til Servan totalt uskikket til å forsvare folkets interesser på grunn av dårlig lønn, bekledning, bevæpning og trening. Det ville være tvingende nødvendig i en moderne og opplyst armé av borgere at soldaten ble fullt integrert i samfunnet, at han fikk en anstendig lønn, en human disiplinær kodeks og en funksjon i samfunnet som ble respektert av samfunnet for øvrig.³⁸ Idealet om den kombinerte arbeideren og soldaten - som først og fremst var borger, ikke soldat - fikk gehør. Soldaten skulle alternere mellom fredelige sysler og drilling i våpenbruk, og burde beskjeftiges deler av året med offentlige prosjekter.³⁹

Idéen om en nasjonal armé var ikke like populær blant folket. Nasjonen - folket - var i praksis bøndene, som utgjorde den overveiende majoriteten. Forsvar av eiendom og verdier mot invasjon fra fremmede makter var selvforsvar og i bøndenes egeninteresse å bidra til, men dette var ikke ensbetydende med en aksept for en nasjonal armé. Her var det forskjellige oppfatninger og manglende forståelse mellom bøndene og borgerskapet. En nasjonal armé basert i militsen ville for borgerskapet representere idealene om likhet og rettferdighet, og være den beste garantien mot upålitelige og tvilsomme leiesoldater. Bøndene så imidlertid

³⁷ Forrest, s. 40

³⁸ Ibid, s. 40-41

³⁹ Ibid.

ingen praktisk forskjell mellom en nasjonal armé og den forhatte militsen, som de oppfattet som representativ for ulikhet og forskjellsbehandling. Verneplikt for bonden ville alltid bli ansett som en upopulær skatt, hvor betalingen var i form av personlig tjeneste i stedet for penger eller varer. Dette ville belaste bøndene hardere enn befolkningen forøvrig, fordi gårdsdriften fremdeles var avhengig av menneskelig arbeidskraft. Dersom bøndene og gårdsarbeiderne ble utskrevet til soldattjeneste ville landbruket bli liggende brakk og gårdene forfalle, dette ville true ikke bare eksistensgrunnlaget men selve bondestandens identitet. Forsvaret av fedrelandet - *La Patrie* - omfattet i bøndenes øyne ikke bare soldattjeneste men også det å dyrke jorden.⁴⁰

Flertallet i Nasjonalforsamlingen støttet idéene om en nasjonal armé. En nasjonal armé måtte også innebære at alle borgere skulle ha plikt til å tjenestegjøre etter nasjonens behov. Dette prinsippet ble klart uttrykt: "Tout citoyen doit être soldat, tout soldat citoyen" (enhver borger må være en soldat og enhver soldat en borger).⁴¹ Nasjonalforsamlingen var også skeptisk til de militære lederne, som alle var utnevnt av Kongen og således kunne forventes å representere *L'Ancien Regime*. Et annet moment var at profesjonelle offiserer ville kunne bli en privilegert gruppe distansert fra folket, dette ville være i strid med Revolusjonens idealer. Debatten i Nasjonalforsamlingen om restrukturering av arméen begynte i november 1789. Deler av arméen ønsket på dette tidspunktet fortsatt å gjeninnføre kongens fulle autoritet, dette var en motrevolusjonær trussel både mot representantenes sikkerhet og autoritet. De representantene som ønsket å omdanne arméen til en nasjonal armé så imidlertid en fare for å radikalisere revolusjonen dersom revolusjonære arbeidere fikk makten i arméen, og det måtte derfor finnes kompromiss-løsninger med den eksisterende strukturen. Politikerne gjorde derfor som politikere ofte gjør; de bekreftet prinsipper som de så umiddelbart gjorde unntak fra.

Rekruttering var et viktig tema i denne sammenhengen. Nasjonalforsamlingen erklærte at status som borger også måtte medføre plikter og tjenester, heriblant det å gjøre militærtjeneste når det måtte være behov, men forkastet i praksis enhver form for verneplikt.⁴² Militsen, hvor rekruttering hittil hadde foregått ved utskrivning etter loddtrekning, skulle erstattes av et

⁴⁰ *La Patrie*, fedrelandet: "La Patrie is the land of our fathers, the country where we were born, its hearts, its altars and its tombs." (Bertaud. s. 6 og Forrest s. 42).

⁴¹ Forrest, s. 42 (note 29 til kapittel 2 "Restructuring the armies", henviser til J. Leverrier, *La Naissance de l'armée nationale, 1789-94*, Paris 1939.)

⁴² *Ibid*, s. 44 (Dette refererer til perioden 1789-1792 og den restruktureringen som foregikk da).

støttekorps på 100.000 mann.⁴³ Disse skulle rekrutteres fra folket, men ved frivillig verving. Ideelt skulle således hele militærapparatet i begynnelsen av Revolusjonen være basert på en borgerplikt for alle, men i praksis ble det basert på rekruttering av frivillige. Heller enn å innføre allmenn verneplikt, opphevet Revolusjonen i 1789 verneplikten for militsen og innførte en rekrutteringsordning basert på frivillighet for hele militærvesenet. En årsak til dette var at det ikke ble ansett mulig å innføre allmenn verneplikt når en betydelig del av befolkningen var definert som ”passive borgere” uten rett til å stemme eller inneha politiske embeder.⁴⁴

Argumentene for å fravike prinsippet om allmenn verneplikt var mange: Krigstjeneste krevde lang trening; det var ikke mulig å rekruttere en nasjonal armé uten å ha statistikk over befolkningen i regionene; det var for stor variasjon i mentalitet og fysikk mellom provinsene, etc. I realiteten var dette et utslag av både politisk pragmatisme og av konflikt mellom idealer: For det første var det øyeblikkelig behov for erfarne soldater, slik at arméen fra *L’Ancien Regime* måtte videreføres, og for det andre ville innføring av verneplikt møtt stor motstand i befolkningen, spesielt blant bøndene på grunn av dårlige erfaringer med militsen. Idéen om allmenn verneplikt kom også i konflikt med aspekter av selve grunntanken for revolusjonen: Frihet, likhet og brorskap. Allmenn verneplikt var et virkemiddel for å utvikle likhet (demokratisering) og brorskap (nasjonalfølelse), men var ikke forenlig med prinsippet om frihet. I en nasjon av frie borgere ville tvungen utskrivning til militærtjeneste være en uakseptabel krenkelse av individets frihet. Denne konflikten mellom idéer og mellom idé og praksis preget politikken for rekruttering til arméene gjennom hele revolusjonen, også etter Napoleons overtakelse av makten.

3.3.2 Demokratisering og nasjonalisering av arméene

Idealet for revolusjonen var en massearmé av frivillige revolusjonære. Arméen skulle være en nasjonal armé, som sådan skulle den rekrutterte uten diskriminering fra alle regioner og alle klasser og ville derfor ha et stort rekrutteringsgrunnlag. Arméen skulle være en nasjonal og revolusjonær armé, som sådan skulle den bestå av borgersoldater som kjempet for å forsvare

⁴³ I 1789 var feltarméen bemannet av profesjonelle soldater vervet på kontrakt, mens militsen, som hadde oppgaver i støtte av arméen, var bemannet ved utskrivning fra bondestanden. På grunn av hyppige kriger på slutten av 1700-tallet var tjeneste i militsen ensbetydende med langt fravær fra hjem og arbeide, og utskrivningene var derfor svært upopulære.

⁴⁴ Bertaud, s. 44

familien og frigjøre nasjonen fra det føydale åket. Det var imidlertid stor avstand mellom ideal og virkelighet i 1789.

Arméen var i utgangspunktet kongens maktapparat, blant annet var de aller fleste offiserene fra adelen, og arméen kunne derfor forventes å bli brukt mot folket for å bekjempe revolusjonen. Nasjonalforsamlingen måtte derfor for det første hindre arméen i å gjøre oppstand mot revolusjonen, i neste omgang måtte de forene arméen med revolusjonen. Det viste seg imidlertid at det store flertall av arméens offiserer og soldater støttet revolusjonen på grunn av egne ønsker om reformer. Dette var i vesentlig grad krav om likhet, spesielt gjaldt det krav om like karrieremuligheter for alle basert på talent og meritter uansett bakgrunn. Kravene fra tredjestanden ga således gjenklang også gjennom hele arméen, konfliktene i det sivile samfunn fantes også i regimentene og gjorde det umulig for autoritetene å bruke arméen som et maktmiddel for undertrykkelse av befolkningen.⁴⁵ Det var allikevel betydelige utfordringer forbundet med å få demokratisk kontroll over arméen.

Etter at revolusjonen var et faktum sommeren/høsten 1789 var arméen derfor et betydelig problem for de nye styresmaktene. Den første fasen var fra 1789 til 1793, hvor det var en overgang fra Kongens armé til en nasjonal armé, fra *L'Ancien Regime* til "demokratiet under våpen". Frem til 1791 var som nevnt ovenfor Kongen formelt statens overhode og kontrollerte i prinsipp arméen. Arméen var i denne perioden fortsatt basert på vervede soldater og offiserer fra *L'Ancien Regime*, men støttet revolusjonen. Etter Kongens fluktforsøk i 1791 organiserte Nasjonalforsamlingen en ny militær styrke basert på bataljoner av frivillige som meldte seg spontant. Mange av disse kom fra Nasjonalgarden, som overveiende var rekruttert fra borgerskapet (Nasjonalgarden ble etablert nettopp av borgerskapet for å sikre eiendommer og verdier mot de revolusjonære som ville oppheve den private eiendomsretten). Hensikten med denne nye styrken var å sikre at Nasjonalforsamlingen hadde pålitelige styrker, om nødvendig for strid med den Kongelige Arméen.⁴⁶ 12. Juli 1792, etter militære nederlag mot Østerrike og etter at fiendtlige styrker hadde invadert Fransk territorium, erklærte Nasjonalforsamlingen *La Patrie en danger* og beordret etablering av nye bataljoner.⁴⁷ Dette ble en tredje armé, denne gangen av frivillige *sans-culottes*.⁴⁸

⁴⁵ Ibid, s. 15 (ch. 1 *The Royal Army and the Revolution*)

⁴⁶ Dette var en parallell til situasjonen under den engelske revolusjonen over hundre år før, hvor Parlamentet mobiliserte styrker mot Kongen.

⁴⁷ *La Patrie en danger* – fedrelandet i fare.

⁴⁸ *Sans-culottes* var betegnelsen på de revolusjonære arbeiderne, og betydde bokstavelig "uten knebukser." Dette henspeilet på de adelige og bedrestilte, som gikk i knebukser og silkestrømper i motsetning til arbeiderene som gikk i langbukser. (Encyclopedica Britannica)

Det ble sendt politiske kommissærer med vide fullmakter til arméene for å sikre at de var lojale. Arméene ble pålagt å bare adlyde direktiver fra Nasjonalforsamlingen, og det måtte avlegges ed om ikke å bruke våpenmakt annet enn i forsvar av landet og for å bevare styresettet. Det ble også lagt vekt på å eliminere korpsånd og fremelske en nasjonal ånd. Frem til nå hadde soldatene vært lojale mot sin regimentsjef, sitt regiment og eventuelt den region regimentet erklærte sin tilknytning til. Dette var i strid med Revolusjonens ønske om brorskap i forstand av en nasjonal ånd på tvers av regioner, og måtte derfor bekjempes. Det var også viktig å etablere soldatenes borgerrettigheter, for å skape en armé av motiverte soldatborgere og på denne måten realisere idéen om *Le Soldat-Citoyen*.

Kravet for å bli regnet som aktiv borger, det vil si ha stemmerett, hadde vært å betale en skatt tilsvarende lønnen for tre dagers manuelt arbeide, men dette ble nå modifisert for soldatene som var i tjeneste i arméen. Tidligere hadde soldater vært avstengt fra å stemme eller delta i politisk aktivitet, noe som bidro til å forsterke deres lave anseelse i samfunnet. Dette ble nå endret slik at soldatene fikk stemmerett etter seksten års tjeneste. Dette var imidlertid ikke på noen måte knyttet til verneplikt, tvert om var rekruttering fremdeles basert på frivillighet. Det er også vesentlig å merke seg at disse vedtakene gjaldt de profesjonelle soldatene som var vervet i arméen fra før Revolusjonen; de frivillige soldatene som hadde meldt seg for å tjene Revolusjonen var allerede - iallefall i egne øyne - borgere med fulle rettigheter.

På høsten 1792 hadde Revolusjonen således tre arméer å håndtere: den tidligere kongelige arméen av profesjonelle fra før 1789, arméen av frivillige fra 1791 og *sans-culotte*-arméen fra 1792. Disse var forskjellige i alle henseende: Politisk overbevisning, rekruttering, kommandostruktur, borgerrettigheter, lønn og disiplin. Denne splittede militærmakten kunne ha gitt muligheter for generaler til å kjempe mot revolusjonen, men ble i effekt omformet til en enkelt nasjonal og revolusjonær armé i løpet av ett år. Hvordan dette gikk til er viktig i forhold til diskusjonen om allmenn verneplikt.⁴⁹

Ideelt skulle lederskapet ønsket å fjerne den kongelig arméen som representerte *L'Ancien Regime* og etablere en revolusjonær armé av frivillige. Imidlertid måtte man være pragmatisk nok til å innse at det var umiddelbare behov for militære styrker med en grad av profesjonalitet som det ikke var mulig å skape av uerfarne frivillige. Den kongelige arméen

⁴⁹ Bertaud, s. 80ff (ch IV *Reorganizing and Democratizing the Army*).

måtte derfor beholdes og samordnes med de nye frivillige styrkene. Det var således av overordnet betydning for Revolusjonens ledelse å få kontroll med arméenes ånd, deres moral og motivasjon, for å skape en nasjonal, revolusjonær hær. For å kunne gjøre dette var det behov for å vite antall og fordeling av soldater, Revolusjonen hadde dårlig kjennskap til og kontroll over sine arméer. Den største selvstendige enhet var regimentet, og dette var mer en organisasjon for fredsmessig styrkeproduksjon enn en taktisk organisasjon for operasjoner i felten. Regimentene var derfor oppdelt i bataljoner, kompanier og tropper spredd utover hele fronten. De frivillige avdelingene hadde ofte liten eller ingen administrasjon, og de motsatte seg at det ble holdt fortegnelser over personell og hendelser. Det eneste som var sikkert var at det var behov for å rekruttere flere soldater, og det ville bli umulig å fordele nye mannskaper til arméer med vidt forskjellige lønnsnivåer og avansementsordninger. Alle ville forlange å komme i frivillige avdelinger hvor lønn, disiplin og borgerrettigheter var bedre enn i den kongelige arméen. De eksisterende avdelingene måtte av praktiske hensyn kombineres i større forvaltningsmessige enheter for å etablere en lik praksis, derfor ble det gjennomført en praktisk motivert demokratisering av arméene. Det var også et militærteknisk/taktisk behov for å organisere kompanier og bataljoner i større forband i tillegg til behovet for å fylle opp bataljonene. I bakgrunnen lå de politiske stridighetene for kontroll over arméen.

Det var strid i Nasjonalforsamlingen om hvorvidt de frivillige styrkene skulle integreres med den kongelige arméen for å demokratisere den eller om de skulle beholdes som separate styrker.⁵⁰ *Montagnardene* og *sans-culottene* forlangte forening av arméene.⁵¹ Det lå en sterk politisk motivasjon bak dette: det var målsetningen at de frivilliges motivasjon, spesielt de radikale *sans-culottene* fra 1792, skulle overføres til den gamle kongelige arméen som man fremdeles fryktet ville følge de aristokratiske generalene blindt. Offiserene og mannskapene i den kongelige arméen var også motstander av forening, fordi de var redde for konkurranse i avansement med de frivillige. Utvelgelse ville her bli etter valg av mannskapene selv, og det var stor sannsynlighet for at dette ville favorisere de frivillige, revolusjonære soldatene og offiserene.

Forening av arméene kunne foretas ved innlemmelse, sammensmelting eller formering av brigader. Innlemmelse ville bety at de frivillige avdelingene ble oppløst og mannskapene

⁵⁰ Ibid, s. 39ff (*Ch II The Military Policy of the Constituent Assembly: The Royal Army and the Bourgeois Army*)

⁵¹ *Montagnard* av *Le Montagne* – fjellet. Dette var en gruppering av radikale republikanske representanter i Nasjonalforsamlingen. De satt på de øverste benkene, derav navnet. Motstandere av *Girondinerne*, overtok makten 1792-1793 og mistet den 1794-1795. (Encyclopedica Britannica)

brukt til å fylle opp bataljonene i den kongelige arméen. Dette ble avvist av de revolusjonære som helt uakseptabelt. Sammensmelting ville bety at samtlige enheter i den kongelige og de frivillige arméene ble oppløst og helt nye enheter dannet. Dette ville innebære at de tallmessig overlegne frivillige ville komme i overtall og var en attraktiv løsning, men det ville ta lang tid – tid som Revolusjonen ikke hadde med krig på alle fronter. Formering av brigader ville bety at man satte sammen taktiske enheter kalt halv-brigader (*demi-brigades*) av en bataljon fra den kongelige arméen med to bataljoner av frivillige (det er ikke angitt om dette var en av hver av henholdsvis frivillige fra 1791 og 1792, men det er grunn til å anta at dette ble tilstrebet). Dette var løsningen som ble valgt. Imidlertid ble implementering utsatt til de pågående kampanjene var avsluttet.

Det var som sagt behov for å revolusjonere Arméen for å gjøre den til et hensiktsmessig maktmiddel for Revolusjonen. Vi kommer her inn på en annen idé; idéen om Arméen som virkemiddel for å revolusjonere befolkningen gjennom å utdanne soldatene i henhold til Revolusjonens idealer. Soldatene ville igjen påvirke sine familier og bekjente, og på denne måten spre Revolusjonen. Slik sett ble Arméen en skole i ”Jacobinisme”: ”It is not by numbers and discipline alone that you should expect victory; you will achieve it only as the republican spirit makes progress in the army.”⁵² Den politiske utdanningen eller indoktrineringen var hovedmålsettingen, men utdanningsvirksomheten i arméen ga også som en effekt at det generelle utdanningsnivået i befolkningen ble hevet. Verneplikten fikk på denne måten en ny dimensjon som virkemiddel for folkeoppdragelse gjennom tjeneste i arméen.

3.3.3 Militærteoretiske vurderinger av allmenn verneplikt

Allmenn verneplikt var som vist ovenfor på den ene siden et politisk virkemiddel for å oppnå idealiserte målsetninger, på den andre siden og vel så viktig et praktisk virkemiddel for å fremskaffe et tilstrekkelig antall soldater. Debatten om profesjonelle soldater kontra patriotiske borgere hadde imidlertid også militærteoretiske aspekter.

Guibert hadde ikke bare idéer om at patriotisme ville gi moralske fortrinn, han mente også at det ville gi muligheter for en ny og bedre taktikk. ”En hær båret av folkets offervilje og

⁵² Bertaud, s. 192 (Sitert uttalelse fra Saint-Just 12. februar 1794)

patriotisme ville gi andre taktiske muligheter enn en hær skapt av tvang og sold”.⁵³ Taktikken frem til midten av 1700-tallet hadde vært preget av streng disiplin, tette formasjoner og kontrollert ildgivning med glattborede musketter, hvor kampene foregikk strengt regissert i åpent lende. Disiplinen som lå til grunn for taktikken var knyttet til idéer om beherskelse av kroppen.⁵⁴ Nå utviklet det seg idéer og konsepter om den ”lille krig”, hvor soldater i lett infanteri og jegeravdelinger slåss som individer eller i små grupper med rettet ild fra riflede geværer, og ved benyttelse av terrenget for skjul og dekning.⁵⁵ Dette forutsatte selvstendighet, motivasjon og moral som man mente at kun patriotiske borgere var i besittelse av. Den amerikanske frigjøringskrigen ble ansett som et ideologisk eksempel i denne sammenhengen. Utviklingen av riflede geværer som muliggjorde rettet ild på lengre hold spilte også en rolle i denne sammenhengen.

De profesjonelle militære var skeptiske til idéer om massearméer og massetaktikk. Det var mange offiserer som ikke hadde tiltro til Guiberts idéer, og som mente at en slik armé både ville bli kostbar og ikke ville være effektiv i kamp:

En general som er trent i krig kan, med 100.000 (erfarne soldater), beseire en armé på 300.000 (frivillige) som bare baserer seg på mot og offervilje...Glem de som ikke har andre idéer om en armé enn å ha 3 millioner menn...la oss lytte til militære som er gode borgere, utdannet og dedikert til det felles beste; de vil si at det er ingen bedre fremgangsmåte, hvis du fortsatt vil ha en armé som er verdig respekt, enn å bevare den eksisterende og holde den i konstant aktivitet.⁵⁶

De fagmilitære foretrakk altså profesjonelle, erfarne og trenede soldater fremfor entusiastiske amatører. Spørsmålet, som jeg ikke skal prøve å gi et autoritativt svar på her, og som er like aktuelt i dag, er hvorvidt moral og motivasjon er viktigere egenskaper for en soldat enn militære ferdigheter og hvorvidt det ene utelukker eller forutsetter det andre.

⁵³ Tine Damsholt, *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, Museum Tusulanums forlag København universitet 2000, s. 260ff

⁵⁴ Ibid, s. 59ff og 268ff. Se også Michel Foucault; *Overvåkning og straff*, Gyldendal 1977

⁵⁵ Begrepet ”den lille krig” er også relatert til geriljakrigføring; begrepet gerilja er avledet av det spanske ”guerilla”, som betyr nettopp ”den lille krig”, og som har opphav i den taktikk de spanske/portugisiske partisanene benyttet i kampene mot franske styrker i Spania 1809-1813. (Encyclopedica Britannica).

⁵⁶ Bertaud s. 42f (sitater fra adresser til Kongen og krigsministeren 1789-1792)

Disse problemstillingene fortsatte å bli debattert også under revolusjonen, og kom spesielt godt frem i forbindelse med *Levée en Masse*.⁵⁷ Myndighetene betraktet rekruttering til arméen som like mye et politisk som et fagmilitært spørsmål.⁵⁸ Målsetningen med direktivet for *Levée en Masse* var å inspirere befolkningen til patriotiske følelser. Idéen var i tråd med det de revolusjonære ønsket og hadde krevd i lengre tid våren og sommeren 1793: En massereisning for å forsvare Frankrike og Revolusjonen, en utskrivning som ville være nasjonal, som ville behandle rik og fattig likt, og som ville skape en *armée de masse*; en armé som ville trekke på den samlede revolusjonære styrken fra hele nasjonen.⁵⁹ Begrepet *masse* betegnet ikke bare det store antallet man så for seg, det henseilet også på måten de revolusjonære ønsket å slåss på, der man så for seg det franske folk som en uimotståelig masse som reiste seg og overveldig fienden. Folket skulle bestemme krigføringens art; ustoppelige angrep og total ødeleggelse av fienden. Massereisningen skulle være en defensiv refleks, en drastisk kraftanstrengelse der borgerne skulle skyve til side alle tanker unntatt det å redde Republikken og Revolusjonen. Det var også den ideale forutsetningen at dette skulle være en kortvarig affære; en ukes entusiasme skulle kunne gjøre mer enn 7 år med ordinære krigshandlinger.

Mer nøkterne hoder og profesjonelle militære så med betydelig skepsis på hva en slik massereisning kunne føre til, med horder av entusiastiske men utrente soldater uten tilstrekkelige forsyninger: "Why call up a multitude of men hastily assembled and wholly unskilled in the use of arms? Would it not be better to have a well-trained and disciplined army?"⁶⁰ I praksis ble den revolusjonære franske arméen nødt til å tilpasse taktikken til soldatene, både på grunn av treningsnivå og på grunn av ideologi. Det ble derfor benyttet lange og dype kolonner for fremrykning, masseangrep med bruk av bajonetter og vektlegging av moral og entusiasme. Dette var en taktikk som også krevde mange liv; den forårsaket store tap og var derfor kun mulig å gjennomføre med ideologisk motiverte soldater.

3.3.4 Rekruttering til arméene – borgerplikt og borgerdyd

Revolusjonens ideal var som nevnt ovenfor at befolkningen skulle reise seg mot motstanden. I praksis var det vanskelig å rekruttere et tilstrekkelig antall frivillige soldater, og utskrivning

⁵⁷ *Levée en masse* var en utskrivning i august 1793. Se kap. 3.3.4.

⁵⁸ I dette tilfellet representert ved "Komitéen for offentlig sikkerhet" og dens dominerende medlem for militære spørsmål Lazare Carnot; tidligere offiser og overbevist revolusjonær, med solid militær kunnskap så vel som politisk pragmatisme. Han ble kalt "the organizer of Victory". (Forrest s. 75f)

⁵⁹ Forrest, s. 77

⁶⁰ Bertaud, s. 104 (sitert fra ikke angitt kilde)

var både upopulært og i strid med Revolusjonens idealer om frihet fra tvang og undertrykkelse. Det ble en konflikt mellom idealer og praktisk forvaltning.

Den kongelige arméen ble som regel rekruttert ved en blanding av verving og tvang. Rekrutteringen ble utført av personell fra regimentene eller agenter fra Krigsministeriet. I teorien var alle soldatene frivillige og bandt seg til kontrakt for en viss tid. I praksis ble det benyttet rekrutteringsmetoder av varierende slag, hvor det hendte at rekrutter ble både lurt og tvangsrekruttert inn i regimentene.⁶¹ Soldater hadde lav status i samfunnet – offentlige parker hadde forbudsskilt mot ”hunder, løse kvinner og soldater.” De fleste offiserene praktiserte en nådeløs disiplin som tok sikte på å gjøre soldaten til en automat – prøysserdisiplin etter idealet fra Fredrik den store. Det var følgelig mange desertører, ca. 3000 årlig.

Rekruttering syntes å være en suksess sommeren 1791, med masser av frivillige til de nye bataljonene – 100 000 i alt som meldte seg for å forsvare Revolusjonen og dens idealer. Det kan allikevel være på sin plass å balansere inntrykket noe. Rekrutteringen foregikk i en lavsesong i landbruket, på et tidspunkt hvor den revolusjonære stemningen var på et høydepunkt i forbindelse med Kongens flukt til Varennes og frykten for invasjon var oppfattet som påtrengende. Entusiasmen var allikevel ikke like stor over hele landet, og enkelte distrikter hadde problemer med å oppfylle sine kvoter. Det kan også stilles spørsmålsteget ved det tilsynelatende sammentreffet i at 100 000 frivillige meldte seg samtidig som arméens regulære regiment manglet 50 000 soldater. Arméen led fremdeles under belastningen av et image fra *L’Ancien Regime*, og de frivillige revolusjonære nøt betydelig høyere anseelse samt at de ble tilbudt høyere lønn og bedre borgerrettigheter. Det var altså sannsynligvis mange som deserterte fra arméen for å melde seg som revolusjonære frivillige for å bedre sin kår. Allikevel var det nok de frivillige fra 1791 som kom nærmest idealet om *Le Soldat-citoyen* av alle de soldater som ble produsert av Revolusjonen.⁶²

Våren 1792 ble det besluttet å rekruttere nye bataljoner, for å øke antallet soldater til 450 000. Ansvaret for rekruttering ble imidlertid nå lagt på lokale myndigheter. Dette var en bevisst policy fra Nasjonalforsamlingen for å overføre makten fra det regulære militærapparatet til Revolusjonens nye demokratiske institusjoner. På dette tidspunktet var Arméen fremdeles formelt direkte underlagt Kongen, og Nasjonalforsamlingen søkte på denne måten å

⁶¹ Ibid, s. 16

⁶² Forrest, s. 61f

undergrave hans kontroll. Målsetningen var å skape en revolusjonær nasjon av frivillige borgere under våpen, i motsetning til en bevæpnet stat overordnet folket.⁶³ Fremdeles var det ikke snakk om å innføre en allmenn verneplikt, men rekruttering av frivillige etter Revolusjonens idealer. Dette var mildt sagt en utfordring i et Frankrike hvor soldaten og hans tjeneste hadde et så dårlig renommé, og det viste seg vanskelig å gjenta den tilsynelatende suksessen fra 1791. Rekrutteringen foregikk denne gangen i en arbeidsintensiv periode i landbruket, og det var nå åpenbart at krigen ikke ville bli en kortvarig og gloriøs kampanje. De som i utgangspunktet var motivert hadde meldt seg året før, og det viste seg vanskelig å få tak i nok frivillige. De lokale myndighetene ble pålagt å oppfylle rekvisisjoner fra Krigsministeriet på et gitt antall soldater, og det var opp til dem selv å bestemme hvordan soldatene ble plukket ut. Det ble benyttet mange metoder for å ”overtale” kandidater til å melde seg frivillig. Resultatet var et massivt inntak av unge og umodne rekrutter, mange av dem fattige bondegutter med liten eller ingen utdanning og liten motivasjon for soldattjenesten. Det var tydelig for myndighetene at frivillighetsprinsippet ikke fungerte, men det var sterk motvilje mot å fravike et prinsipp som for mange var synonymt med det revolusjonære idealet. Ethvert forslag om tvungen utskrivning forårsaket stor motstand. De revolusjonære tviholdt derfor på fiksjonen om frivillighet lenge etter at prinsippet var forlatt i praksis.

Utover i 1792 ble det krisetilstander i de militære avdelingene fordi mange av de frivillige reiste hjem igjen etter å ha tjenestegjort den perioden loven tilsa - eller i mange tilfelle så lenge som de selv mente fikk holde. Dette var ofte etter å ha deltatt i én kampanje eller ett større slag. Det ble appellert til patriotisme uten nevneverdig effekt, og i begynnelsen av 1793 var styrkene redusert til 350.000 fra 470.000 i midten av 1791. De militære behovene var stigende med krig på alle fronter, og det var etter hvert åpenbart at det var behov for en massiv ny rekrutteringskampanje. 24. Februar 1793 ble det erklært en *Levée des 300.000*. Direktivet fastsatte at alle ugifte eller enkemenn mellom 18 og 40 skulle kunne rekvireres til tjeneste, men igjen var det ikke snakk om en allmenn verneplikt. Individets forpliktelser var vagt formulert, mens fylkets forpliktelser var klart definert i form av kvoter som skulle oppfylles.⁶⁴ I teorien skulle rekrutteringen fortsatt baseres på frivillighet, men praksis ble igjen opp til lokale myndigheter å bestemme. De sentrale myndighetene var vesentlig mer interessert i å få soldater enn i å utforme lover som sikret en demokratisk praksis. I de aller

⁶³ Howard G. Brown, *War, Revolution and the Bureaucratic state*, Clarendon Press Oxford 1995, s. 36

⁶⁴ Departement, regioner som i praksis tilsvarer de norske fylkene. (Encyclopedica Britannica)

fleste tilfellene ble det nødvendig for lokale myndigheter å gå til tvangsutskrivning. Forskjellige metoder ble benyttet, som loddtrekning eller utvelgelse ved offentlig nominasjon - det såkalte *scrutin révolutionnaire*.⁶⁵ Begge metoder var gjenstand for misbruk og var upopulære, men loddtrekning ble oppfattet som mer rettferdig og ble etter hvert pålagt brukt av myndighetene i forbindelse med *Levée en Masse* senere på sommeren. Myndighetene autoriserte også bruken av *remplaçants*, en praksis hvor den som var utpekt til tjeneste kunne betale en annen til å tjenestegjøre i hans sted.⁶⁶ Dette ble, spesielt av bøndene, oppfattet som en svært urettferdig ordning idet den favoriserte dem med eiendom og formue på bekostning av de fattige som ikke hadde mulighet til å kjøpe seg fri, eller som ikke hadde råd til å avslå et tilbud om å selge seg som soldat. Ordningen var også i strid med Revolusjonens prinsipper om likhet for alle. Det ble allikevel vanlig praksis for mange å selge seg som soldat, for så å desertere og selge seg på nytt et annet sted gjentagne ganger. En annen praksis som ble utbredt var å gifte seg for å bli fritatt, det ble en dramatisk økning i inngåtte ekteskap. Igjen var det noen som så muligheter til å gjøre forretning; revolusjonen hadde blant annet ført til en liberalisering av mulighetene for skilsmisse slik at dette i praksis bare var en formalitet. Enkelte kvinner giftet seg således og skilte seg på løpende bånd for betaling fra unge menn som ønsket - og fikk - fritak fra utskrivningen.

Gjennom hele 1793 slet myndighetene med å rekruttere nok soldater, og det ble foretatt flere supplerende utskrivninger i løpet av året. Dette var allikevel ikke nok, og i august kom en utskrivning som en gang for alle skulle skape massearméen myndighetene trengte for å beseire de kronede hoder i Europa - den berømte *Levée en Masse* fra 23. August 1793. Dette var et radikalt tiltak av Jacobinerne som nå hadde overtatt makten, og ble erklært med stor moralsk styrke. Rekrutteringen fikk nå et enda mer utpreget politisk preg. Den enkeltes holdning til militærtjeneste ble nå ansett som en integrert del av hans holdning til Revolusjonen, og motstand mot militærtjenesten kunne bare anses som en alvorlig svikt i politisk pålitelighet.

Idealet var at hele nasjonen skulle mobiliseres for krigsinnsats, og direktivet fra Nasjonalforsamlingen 23. August 1793 blir ofte sitert som bevis på innføringen av allmenn

⁶⁵ En ordning hvor den lokale utskrivningsnemden utpekte kandidater ut fra prinsippet om at de lokale myndighetene kjente befolkningen best og således var best skikket til å velge ut de best skikkede. Dette førte til at man benyttet anledningen til å bli kvitt uønskede elementer; kriminelle, omstreifere, sesongarbeidere, personlige fiender etc. Misbruket av ordningen var så utbredt at den ble forbudt for fremtiden. (Forrest s. 73ff)

⁶⁶ Denne praksisen var også utbredt i Norge frem til 1876 under betegnelsen *stillingsretten*, dette kommer vi tilbake til senere.

verneplikt. I henhold til dette direktivet var alle franskmenn permanent rekvirert til tjeneste i arméene inntil fienden var drevet tilbake og Republikkens territorium var frigjort igjen:

Young men will go off to fight; married men will forge weapons and transport food supplies; women will make tents and clothing and will provide the service in hospitals; children will shred linen; old men will be taken to the public squares to offer encouragement to the warriors and to preach the hatred of kings and the unity of the Republic.⁶⁷

Dersom man skulle ta direktivet bokstavelig ville det bety ikke bare allmenn men alminnelig verneplikt, som det også gjentatte ganger senere er tatt til inntekt for. Keegan kan oppfattes som å implisere at allminnelig verneplikt ble innført fra 1793:

In August 1793, the French Republic declared that until the moment when enemies have been driven from the Republics territory, all Frenchmen are permanently requisitioned for the service of the armies, ... Henceforth all Frenchmen might be soldiers and by September 1794 the Republic had 1.169.000 under arms, a size of force never before seen in Europe.⁶⁸

Også i Norge finner vi oppfatninger om at den franske revolusjonen innførte allminnelig verneplikt, her er ett eksempel:

Da var det nationalitetsidéen fant sit flammende gjennombrud i den franske revolusjon 1789. Vi er fri og landet er vort – samfundet for borgernes skyld – var det nye løsen. Med fortærende kraft tilintetgjordes den gamle retsorden, og folkestyre – folkesuveræniteten – gjennomførtes efter mange og mørke aarhundreder. Og omkring den nye statsidé reiste borgerhærene seg i vaaben og vakt om sin nyvundne ret. *Dette er den almindelige verneplikts gjenintræden i historien (uthevet i originalen).*⁶⁹

Både en alminnelig og en allmenn verneplikt ville imidlertid i effekt være en tvungen utskrivning, og dette ville som sagt tidligere være i konflikt både med Revolusjonens idealer og folkets vilje. Et annet moment var at det ikke fantes muligheter til å forsyne og bevæpne alle de masser som eventuelt ville melde seg frivillig eller bli utskrevet, det var allerede vanskelig nok å forsyne de styrkene man allerede hadde. Det ville også bli et mareritt å skulle

⁶⁷ Bertaud, s. 105 (sitat fra Nasjonalforsamlingen 23. august 1793).

⁶⁸ Keegan, s. 233

⁶⁹ Forsvarsdepartementet, *Soldatens bok*, s. 30.

kontrollere, administrere og lede slike revolusjonære horder. Og hvordan skulle landet overleve hvis alle arbeidsføre menn ble soldater? Robespierre anså idéen om denne massereisningen som et prosjekt for disorganisering, inspirert av kontrarevolusjonære krefter.⁷⁰ Det ble derfor besluttet at antallet mannskaper som skulle innkalles skulle stå i forhold til tilgjengelige forsyninger av mat og våpen, og massereisningen ble således en utskrivning som skulle komme til å omfatte i overkant av 300.000 - omtrent det samme som *Levée des 300 000* tidligere på året. Realiteten var dermed at *Levée en Masse* ble en rekvisisjon, også denne gangen begrenset til ungarer og enkemenn uten familieforpliktelser i alderen 18 – 25 år, og i utgangspunktet ønsket man også nå frivillighet. Pragmatiske og praktiske vurderinger fikk fortrinn fremfor idealene.

Denne gangen skulle likhetsprinsippet håndheves bedre, det skulle ikke være anledning til å bruke *remplacements* og prinsippet var at hele befolkningen skulle gjøre sitt for krigsinnsatsen. Det ble imidlertid ikke innført en personlig verneplikt, det var fortsatt de lokale myndighetene som var ansvarlige for å stille en gitt kvote. Det var viktig for myndighetene at utskrivningen fremstod som populær; at de unge menn villig lot seg marsjere av sted for å forsvare nasjonen og beseire tyranner utenfor landets grenser. Propaganda ble benyttet i stor utstrekning både internt i arméen og i befolkningen for å befeste dette inntrykket. Idealet om nasjonen som reiste seg i fellesskap for å forsvare sine friheter og verdier ble vektlagt, i likhet med konseptene om borgerrettighetenes forpliktelser. Forbudet mot *remplacements* var i denne sammenhengen av stor idémessig betydning. Det var mer enn bare en reversering av en praksis som hadde vært i effekt siden 1758, det var en vektlegging av idealet om likhet i sin mest grunnleggende og politiske form:

On the sacred territory of Liberty in this same land where the rights of man have received legal sanction, human beings are being bought and sold; people speculate in this trade; it is conducted in shops and workrooms and in the streets. Not only has replacement deprived and denuded the battalions, but if war continues it will prevent us from bringing them up to strength by recruiting more men. It has had the effect of spreading misery on all sides; wives have sold everything they own, even their clothes, to secure the replacement of their husbands; others have sold their small properties, the fruits of years of hard work; communes have sold their lands, their steeples, everything they own, to buy soldiers who are unworthy of the

⁷⁰ Bertaud, s. 104

name, men who, by deserting from numerous battalions and selling themselves on a number of occasions, have brought ruin to the Republic which they were supposed to defend.⁷¹

Nok en gang var det en sammenheng mellom det idealistiske, universelle og praktiske, pragmatiske politiske vurderinger. Ordningen med *remplacements* ble avskaffet fordi den var i strid med Revolusjonens ånd og idealer, men også fordi det var en praksis som fungerte dårlig, som skapte splid og misunnelse i lokalsamfunnene og som ble oppfattet som en vesentlig hindring for å nå myndighetenes målsetninger. Berettigelsen lå ikke bare i ideologien men i praktiske resultater; *Levée en Masse* fremskaffet over 300 000 nye rekrutter til arméen og bidro i stor grad til oppnåelse av målsetningen om en massearmé. En vesentlig grunn til dette var at utvelgelsen denne gang foregikk ved loddtrekning og under kontroll av et kompetent, sentralt kontrollert byråkrati, og ble oppfattet som rettferdig av befolkningen om enn ikke populært.⁷²

Denne masseutskrivningen ble bifalt av både politikere og generaler, men den ble ikke fulgt opp. Faktisk var det slik at den arméen som ble skapt av *Levée en Masse* og tidligere utskrivninger i kombinasjon med de vervede yrkessoldatene fra *L'Ancien Regime* utgjorde det vesentlige av kampstyrken for Republikken i den resterende del av Revolusjonen. I motsetning til de som meldte seg frivillig frem til 1792 hadde de utskrevne soldatene fra 1793 ingen rett til å dra hjem etter sin første kampanje, og arméen så seg tjent med å beholde erfarne soldater. Verken *Levée des 300 000* eller *Levée en Masse* la til grunn noen begrensning for tjenestetid, så disse soldatene ble i praksis profesjonelle soldater mer eller mindre mot sin vilje, og en god del av dem var fremdeles i uniform da Napoleon ble beseiret i 1814. Det kan kanskje argumenteres for at denne utskrivningen fikk karakter av allmenn verneplikt, hvor staten kun utskrev de mannskaper den hadde behov for. Lovgivningen og praksis for utskrivningene tilsa imidlertid ikke at det forelå en personlig verneplikt, ansvaret for utskrivningen ble lagt på distriktene og man ønsket i prinsippet frivillighet. Det er derfor ikke riktig at *Levée en Masse* markerte innføringen av allmenn verneplikt i praksis. Derimot er det utvilsomt at idéen fikk stor oppmerksomhet, og at dette var en klar målsetning fra Revolusjonens ledere.

⁷¹ Forrest, s. 79 (hentet fra brev skrevet av Carnot)

⁷² Behovet for å administrere utskrivningen til arméene er fremstilt som en av drivkreftene bak utviklingen av et moderne, sentralisert byråkrati i Frankrike. Brown behandler dette temaet.

Det ble ingen videreføring av systematisk utskrivning eller rekruttering før i 1798. I 1798 hadde antallet soldater i arméen sunket til samme nivå som da Republikken ble født i 1792, 290 000 mann – ikke medregnet de som var strandet i Egypt.⁷³ Det var nå desperat behov for flere soldater. En årlig, allmenn utskrivning ble vedtatt innført – denne gangen en reell allmenn verneplikt, den etterhvert forhatte *Conscription*.⁷⁴ Og nå var det ingen illusjoner om vidløftige idealer som lå bak, nå var det konkrete behov for soldater for å realisere politiske målsetninger om erobringsskrig som lå til grunn:

Whereas the Jacobins had been concerned to select an army that would not contradict the revolutionary principles of the Year II, by Year VI such niceties were largely forgotten.⁷⁵ What was now needed was an army suited to the task of pursuing and winning a war of expansion against France's European neighbors. To recruit such an army, the Revolution dropped any pretense of voluntarism and turned for the first time to the notion of a systematic annual conscription.⁷⁶

Myndighetene ville bort fra engangstiltak som *Levée en Masse* og over til en regelmessig, ordnet regenerering av arméene hvert år i henhold til de til enhver tid gjeldende behov. Det var ikke intensjonen at alle skikkede skulle inn til tjeneste hvert år, men at alle skulle fremstille seg for medisinsk undersøkelse og at alle skulle stå til tjeneste om nødvendig. Myndighetene hadde ingen intensjoner om å tømme landsbygdene for innbyggere eller sette landbruket i fare. Det militære behovet var forutsatt å variere fra år til år, og arméene hadde intet ønske om å bli belembret med store antall av utrente rekrutter det ikke var behov for. Det var i henhold til loven unge menn mellom 20 og 25 som var vernepliktige, og de yngste skulle tas først hvert år etter loddtrekning. Det var forutsetningen bak loven at relativt få ville bli innkalt hvert år. De som ble 25 uten å bli innkalt gikk fri, og ungarer ble tatt før gifte menn. Jourdan selv så det som en prinsipiell styrke i lovforslaget at det skulle skilles mellom allmenn verneplikt som prinsipp og utførelse i praksis.⁷⁷ Dette var viktig i forhold til å etablere allmenn verneplikt som en akseptert ordning, som en normal del av livet for

⁷³ Brown, s. 237

⁷⁴ Den såkalte *L'Loi Jourdan* ble vedtatt 19 Fructidor VI, altså 5. September 1798. Se note 76.

⁷⁵ Revolusjonen innførte en ny kalender i 1793 basert på vitenskapelige og rasjonelle prinsipper fritt for religiøse påvirkninger, hvor År I var 1792. År II er altså 1793 og År VI er 1798. Kalenderen hadde 12 måneder med navn etter frukter og planter, månedene bestod av 3 uker a 10 dager. Napoleon gjeninnførte den Gregorianske kalenderen 1. Januar 1806. (Encyclopedica Britannica, Bd 4, s. 978)

⁷⁶ Forrest, s 83 ("A systematic annual conscription" tilsvarer det vi i dag oppfatter som en allmenn verneplikt)

⁷⁷ Jean-Baptiste Jourdan, frivillig i 1791 som avanserte til leder for armé og ble valgt inn som representant i Nasjonalforsamlingen i 1797. Ansvarlig for legalisering av allmenn verneplikt 5.9.1798. (Encyclopedica Britannica)

borgerne. Målsetningen med loven var utvilsomt pragmatisk og med sikte på administrativ effektivitet.

Innføringen av allmenn verneplikt etter Jourdans lov i 1798 var imidlertid en sjokkartet introduksjon for befolkningen. Den første innkallingen høsten 1798 fra den yngste årsklassen ga altfor få soldater, og utover i 1799 ble det derfor utskrevet mannskaper fra flere årsklasser. Det var stor motstand mot utskrivningene, i mange tilfelle direkte opprør, og det forekom at utskrivningsoffiserer ble drept. For å bedre rekrutteringen ble tidligere metoder akseptert: Først tok man de frivillige, deretter ble det foretatt loddtrekning for å fylle kvotene, og man snudde det blinde øye til praksisen med *remplacement*.⁷⁸ Mange prøvde å lure seg unna på forskjellige vis. Etter hvert ble de årlige utskrivningene akseptert på et vis, hovedsakelig på grunn av effektiviteten til det Napoleonske byråkratiet og politiet men sannsynligvis også fordi man rett og slett ble vant til ordningen. Motstanden ble brutt ned og prinsippet om allmenn verneplikt ble håndhevet. På slutten av Napoleons empire oppnådde de årlige utskrivningene målsetningene om å forsyne arméene med de soldatene det var behov for. Allmenn verneplikt lå til grunn for de enorme utskrivningene for *La Grande Armée* i 1810 og 1811 og skaffet til veie over 2 millioner soldater til Napoleons erobringkriger. Ordningen var riktignok forhatt av en utmattet befolkning og var ødeleggende for landbruk og matforsyning, men den leverte soldater. Etter Napoleons fall ble verneplikten avskaffet igjen som et ledd i bekjempelsen av tyranniet.

3.4 Oppsummering Frankrike

Allmenn verneplikt var et sentralt virkemiddel i den franske revolusjonen for å demokratisere arméen; ved å skape likhet for alle statens borgere med hensyn til retten til å bære våpen og plikten til å tjene som soldat. Et annet og viktig aspekt av dette var at verneplikten også medførte en nasjonalisering av arméen ved at soldatene skulle være statens borgere fremfor leiesoldater og dermed statens, i motsetning til Kongens, representanter. Likeledes ville arméen være et sentralt virkemiddel for nasjonsbygging; ved at borgere fra alle regioner og samfunnsklasser skulle kjempe side om side i forsvaret og utbredelsen av Revolusjonen skulle det utvikles nasjonsfølelse og brorskap. Arméen fikk også en annen viktig funksjon i nasjonsbyggingen som virkemiddel for opplysning og utdanning av befolkningen via

⁷⁸ Brown, s. 237

soldatene. Allmenn verneplikt var således ikke bare et mål i seg selv, men i like stor grad et politisk virkemiddel. Det viste seg imidlertid umulig å realisere idealet i praksis.

Idealet var at alle borgere skulle delta i forsvaret av nasjonen, men dette skulle være frivillig og motivert av revolusjonære idealer. En tvungen utskrivning av frie borgere til militærtjeneste var i konflikt med idealet om individets frihet og derfor noe Revolusjonen ville unngå. Det var også sterk motvilje og motstand i store deler av befolkningen mot en tvungen utskrivning, og man var redd for kontrarevolusjonære reaksjoner. Konsekvensen av dette var at heller enn å innføre allmenn verneplikt, som mange tror, avskaffet Revolusjonen tvertimot verneplikten til militsen i 1789 fordi det ikke var politisk mulig å innføre en allmenn verneplikt i praksis. Dette er et viktig aspekt som ikke har kommet frem i debatten om allmenn verneplikt, når man henviser til Frankrike som eksempel.

Revolusjonens ledere fikk derfor et dilemma mellom idealer og praktiske behov når det gjaldt demokratisering og nasjonalisering av arméen. Det var ikke mulig å begynne med blanke ark, den kongelige arméen bestod som en maktfaktor og et maktrekskap. Det ideelle ville vært en revolusjonær armé av frivillige borgere, men dette ville medføre fare for en radikaliserings av revolusjonen og tap av kontroll over arméen på den ene siden, og på den andre siden var det umiddelbare behov for å videreføre den profesjonelle militære kompetansen i den eksisterende arméen. Kompromissløsninger med den eksisterende strukturen og ledelsesapparatet måtte derfor aksepteres. Det var derfor både politiske, ideologiske og praktiske behov for å integrere alle de frivillige, utskrevne og vervede styrkene i en helhetlig arméstruktur med like betingelser for alle, herunder borgerrettigheter for de vervede soldatene fra kongens armé. Samtidig var det taktiske behov for større forband enn de eksisterende bataljonene. Løsningen ble å formere brigader av frivillige, utskrevne og vervede bataljoner. Høsten 1793 hadde Revolusjonen på denne måten etablert en helhetlig, nasjonal og revolusjonær armé under kontroll av Nasjonalforsamlingen.

Militærteoretiske og forvaltningsmessige forhold var sentrale i den franske debatten om verneplikt og utskrivning, men man trakk ofte forskjellige konklusjoner fra samme grunnlag. På den ene siden ble det hevdet at patriotisme ville gi moralske og taktiske fortrinn. Patriotiske borgere ville melde seg til tjeneste, være lojale og tapre i strid, og ville på grunn av sin motivasjon gi mulighet for nye taktikker som forutsatte initiativ og individualitet. På den andre siden ble det hevdet at det i praksis ville bli tvangsutskrevne soldater som ikke ville

være motiverte, og at de nye taktikkene forutsatte et treningsnivå som uansett ikke var mulig å oppnå med kun frivillig entusiasme. Kjernen i problemstillingen er som vi har vært inne på tidligere: krig er en disiplin som krever både trening, øving og erfaring. Dette forutsetter godt utdannede og erfarne soldater for at arméen skal fungere som et effektivt maktmiddel – noe som taler for profesjonelle soldater. Allmenn verneplikt fremskaffer store mengder soldater, men soldater uten utdanning og erfaring. Nødvendig utdanning og trening er svært kostbart, særlig fordi dette må gjentas for store mengder rekrutter hvert år. Revolusjonens idéer var at patriotiske dyder; moral, mot og offervilje ville kompensere for manglende trening og erfaring. Den patriotiske borger ville være moralsk overlegen i forhold til profesjonelle soldater og således en bedre soldat i fedrelandets tjeneste. De fagmilitære foretrakk profesjonelle, erfarne og trenede soldater. De revolusjonære ville imidlertid ikke innordne seg tradisjonell militær disiplin og taktikk, de ville utnytte patriotisk entusiasme i masseangrep for å overvelde fienden. Dette var de fagmilitære skeptiske til og så store problemer i hvordan de skulle administrere og lede slike horder. Det ble i praksis nødvendig å tilpasse taktikkene til soldatenes motivasjon og øvingsnivå, dette begrenset de taktiske mulighetene.

Revolusjonens ideal om frivillighet og patriotisk entusiasme viste seg lite realistisk i praksis. En del frivillige meldte seg til tjeneste, hovedsakelig i den første fasen av revolusjonen. I vesentlig grad var det imidlertid behov for tvungen utskrivning av mannskaper. Dette var ikke i tråd med Revolusjonens idealer, og det var derfor ikke politisk mulig å innføre allmenn verneplikt som offentlig ordning. Ansvar for rekruttering ble derfor lagt på lokale myndigheter, som fikk i oppdrag å fylle sine kvoter. Det var til tider stor motstand mot utskrivningene og en betydelig grad av unnaluring og desertering. Praksis for utskrivningene varierte mye fra sted til sted, det var til å begynne ingen sentral styring av virksomheten. De sentrale myndighetene var vesentlig mer interessert i å skaffe soldater enn i å sikre en demokratisk utskrivningsprosess. Én metode var utvelgelse av kandidater ved lokale komitéer, men denne praksisen ble misbrukt i slik grad at den ble forbudt. Loddtrekning var den foretrukne metoden. Det var i tidlige faser tillatt å betale en annen til å stille for seg, men denne praksisen ble etter hvert forbudt som ikke akseptabel i forhold til revolusjonære idealer.

I perioden 1791-1793 ble det gjennomført en rekke utskrivninger av mannskaper. Felles for disse var at det fra sentralt hold ble rekvirert mannskaper fra distriktene i form av kvoter, og det var opp til lokale myndigheter å rekruttere som best de kunne. Dette lyktes i svært varierende grad. Det var altså ingen allmenn verneplikt i denne perioden. Den berømte *Levée*

en Masse fra 23. august 1793 representerte ikke, som mange hevder, innføring av allmenn verneplikt i Frankrike. Den begynte som en ideologisk appell fra det revolusjonære folkedypet om en massereisning for å forsvare nasjonen mot angrep, en kraftanstrengelse hvor folket skulle gå mann av huse for å beseire fienden med overveldende masse. Konteksten var en situasjon med krig og overhengende fare for nasjonens og Revolusjonens overlevelse. Nøkterne hoder i statsadministrasjonen var imidlertid skeptiske til gjennomførbarheten av et slikt drastisk tiltak, og begrenset utskrivningen til et håndterbart omfang. I praksis ble *Levée en Masse* en rekvisisjon av 300.000 soldater fra distriktene. Disse ble rekruttert delvis fra frivillige og delvis ved utskrivning med bruk av loddtrekning.

Allmenn verneplikt i den betydning at alle skikkede var pliktige til å tjenestegjøre i henhold til statens behov ble ikke innført i Frankrike i 1789 eller 1793 på bakgrunn av demokratiske idealer og prinsipper, men i 1798 av praktiske og politiske behov for å rekruttere soldater på en ordnet og effektiv måte til Revolusjonens krigføring. Tvungen utskrivning var det virkemiddel som ble benyttet med mindre justeringer gjennom hele Napoleons regime for å rekruttere soldater, og ble gjennomført med et effektivt, sentralisert statlig byråkrati. I langsiktig perspektiv var utskrivningsvesenet utvilsomt det rette redskapet for å tilfredsstille de militære behovene for personell i en lang og krevende krig. Konteksten i 1798 var imidlertid at dette var det siste i en lang rekke tiltak for å løse rekrutteringsproblemene. Idealene var i konflikt med de praktiske behovene i hele perioden, og det var de praktiske, militære og forvaltningsmessige behovene som viste seg å være styrende.

4 Verneplikt i opplysningstid og nasjonalromantikk opp mot 1814

Jeg vil i dette kapitlet beskrive grunnlaget for utviklingen av idéen om allmenn verneplikt i Danmark-Norge frem til Riksforsamlingen i 1814. Den viktigste kilden for utviklingen i Danmark-Norge sett under ett er Damsholt. Hun har gjort en grundig kulturhistorisk analyse av patriotisme sett i forhold til militære problemstillinger, der hun setter militære problemstillinger i en bredere kulturhistorisk analyse. Denne omhandler først og fremst den patriotiske diskursen, som fødte idéen om verneplikt som en borgerplikt. Diskursens sentrale elementer var de innfødtes fortrinn, nasjonalitet, statsborgerskap og fedrelandskjærlighet. Dette har sterke elementer av nasjonalromantikk.

Jeg har i hovedsak benyttet *Norsk forsvarshistorie* bind 1 og 2 som kilder for utviklingen av Forsvaret og verneplikten i Norge, i tillegg til Nåvik.⁷⁹

4.1 Soldatborgeren

Det var en generell patriotisme-kultur i Europa i andre halvdel av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet, også i Danmark-Norge. Kjernen i denne kulturen var et forsøk på å konstruere et bilde av den gode borger som en patriotisk figur. Klassiske forbilder og forfedrenes bedrifter sto sentralt i denne kulturen. Damsholt gir ett eksempel på en patriotisk kanon: ”Store og gode handlinger av Danske, Norske og Holstenere, samlede av Ove Malling” fra 1777. Denne var ment til bruk i latinskolenes for å innpode borgernes plikter mot konge og fedreland. Det sentrale budskapet er borgerens plikt til å ofre seg for fedrelandet:

Naar Mod og Standhaftighed forene sig i Strid og Feide, da kiender man den Tappre. Han gaar kiek mod Fienden: han forsvarer sig, sit Land, sin Konge, til det yderste: Sværd, Kugler og Farer forfærde ham ikke: han ønsker kun Seier og Fiendens Fald; og skal det end kiøbes med Liv og Blod, er han færdig at opofre sig; thi hellere vil han døe, for at vinde, end flye, for at Leve.⁸⁰

Vi kjenner igjen idéene om den patriotiske borgeren som ofrer alt i forsvaret av fedrelandet. Døden er å foretrekke for vanære, soldaten er fryktløs og lojal. La oss se hvordan disse idéene fikk konkrete uttrykk i Danmark-Norge på slutten av 1700-tallet og opp mot 1814.

⁷⁹ Geir Atle Ersland/Terje Holm, *Norsk forsvarshistorie* Bd 1 *Krigsmakt og kongemakt 900-1814*, Eide forlag 2000 og Roald Berg, *Norsk forsvarshistorie* Bd 2, *Profesjon, union, nasjon 1814-1905*, Eide forlag 2001.

⁸⁰ Damsholt, s. 107 (Sitert fra Malling 1777 s. 275)

Arméen var i prinsipp norsk etter Kristian IVs ”krigsordinans” fra 1628 om reisning av en norsk hær, og Hæren regner sin historie fra dette årstallet. Den norske Armeen var separat fra den danske kommandomessig, i organisasjon og bemanning, men majoriteten av offiserer var danske eller av dansk/tysk avstamning. Statens styre var sentralisert i København, så utviklingen i den danske Arméen påvirket også den norske. Politiske og militære idéer var i all vesentlighet felles for Danmark-Norge. Det er derfor på sin plass å redegjøre for noen trekk av den danske Arméens utvikling i tiden før 1814.

Den danske Arméen bestod som den norske av en blanding av stående avdelinger med vervede soldater og en landmilits av utskrevne bønder. I 1762 ble det gjennomført en mobilisering i forbindelse med en trussel fra Russland, som påviste store svakheter ved dette systemet. De vervede viste seg upålitelige og deserterte, mens de utskrevne viste seg å være av dårlig kvalitet og med dårlig militær utdannelse. Reformen ble derfor igangsatt, og den franske generalen St. Germain ble leiet inn for å lede arbeidet.⁸¹ Løsningen som ble valgt i Danmark var å øke antallet utskrevne soldater og integrere disse i de vervede regimentene ved mobilisering. St. Germain ønsket også å endre hærordningen i Norge i samme retning.

På dette tidspunktet (1762) bestod den norske Arméen av to vervede infanteriregimenter, tretten utskrevne infanteriregimenter, ett skiløperkorps og fem nasjonale dragonregimenter. Denne sammensetningen ble ansett å være i henhold til tidens patriotiske idealer om en armé basert på borgernes forsvarsvilje og selvhevdelse, og St. Germain's forslag ville bryte med den norske tradisjonen med rent nasjonale feltavdelinger. Idéen om innfødte fremfor utenlandsk vervede soldater ble heftig debattert, hvor mange mente at de innfødte ville være både billigere og mer pålitelige. Det norske eksemplet ble fremhevet som særegent og fikk en særlig plass i den militære debatten i Danmark; befolkningens sinnelag ble fremstilt slik at de:

...i umindelige tider ser deres fedreland beskyttet med deres eget blod... Hvor vervede soldater ble holdt med disiplin, var nordmannen i stedet disiplinert gjennom sin tenkemåte og sin oppfattelse av sine plikter...

I hele Europa findes der ikke noen bondestand, der kan sammenlignes med den norske. En stor Del av de norske bønder stammer ikke alene fra adelige familier men endog fra de saakaldte

⁸¹ Generalfeltmarskalk og greve Claude-Louis, comte de St Germain 1707-1778. Fransk offiser som også tjenestegjorde i de tyske statene, bl a under Frederick II av Prøyssen. Feltmarskalk i den franske arméen. Ansatt som feltmarskalk av Frederick V av Danmark for å reformere den danske arméen 1762-1766, og ledet i denne sammenhengen de dansk-norske styrkene under beredskapen i Schleswig-Holstein 1762-1763. (Encyclopedica Britannica).

Næsse-konger. Dette har de ikke alene endnu i Erindringen, men de holder endnu over, at de ikke ved Giftermaal alliere seg med andre end dem, der er av lige Herkomst. Overhovedet er den norske Bondes tænkemaade langt mere ophøjet end andre Bønders, hvad der vel tildels hidrører fra, at han er blevet mindre undertrykket end andre. Bonden i Norge staar ikke under nogen Proprietær, han er det for en stor Del selv; han nyder i Henseende til sin Ejendom alle en Adels-mands Rettigheder og Friheder, ja han er næsten at anse for en Lehnsmand. Hans Adelsrettigheder, hans Aasets-Rettighed giver Ham store fortrinn. Den Norske Bondes Standhaftighet, Mod og Tapperhed er tilstrækkelig bekendte. Hvilke fordele kan man ikke love seg af sådan en Bondestand...(Siteret fra Rockstroh 1926 bd. 3 p.235).⁸²

Nordmannen fremstilles her som en lojal og patriotisk borger som oppfyller sine samfunnsplikter frivillig, jf. samfunnskontrakten, i forhold til vervede (leiesoldater) som må kontrolleres med tvang. Det er også signifikant at man med nordmannen mener den norske odelsbonden, som et symbol på selvstendighet og frihetstrang. Denne nasjonalromantiske idealiseringen av den norske odelsbonden som frihetselskende, standhaftig, hardfør, lojal og i alle henseende en ideell soldat går igjen i debatten både i Norge og Danmark i tiden opp mot 1814. I motsetning til Frankrike var debatten i Danmark-Norge rettet mot å beholde en arméordning i Norge som ble oppfattet som ideell med hensyn til at den norske odelsbonden forsvarte sine fedres jord, og å unngå større innslag av vervede. Arméen var allerede i hovedsak nasjonal, og stridsspørsmålene i Norge kom i vesentlig grad til å dreie seg om demokratisering av utskrivningsordningen.

Utviklingen i Prøyssen fikk også påvirkning på Danmark-Norge. Nederlaget for Napoleon i slaget ved Jena i 1806 gjorde reformer nødvendige. Det ga sterkt inntrykk både i Prøyssen og andre land at idealistiske, utskrevne franske soldater slo en hær bestående av profesjonelle soldater.⁸³ Dette underbygget myten om den lojale, patriotiske borger som overlegen i forhold til profesjonelle soldater. Et forslag til ny hærordning i Prøyssen ble fremlagt i 1807 som innebar at alle menn hadde plikt til å forsvare fedrelandet, men dette lot seg ikke realisere før i 1813. Idéene i lovforslaget ble imidlertid forbilder også for norske offiserer og politikere.⁸⁴

⁸² Damsholt, s. 200 (Kap 4 *De utskrevne indfødte*)

⁸³ De franske soldatene i 1806 var utskrevne, men det kan diskuteres hvor idealistiske de var ettersom utskrivningen etter *L'loi Jourdan* fra 1798 – *L'Conscription* - var allmenn og svært upopulær.

⁸⁴ Berg, s. 22ff

Den franske revolusjonen vakte stor interesse og sympati i Danmark-Norge, spesielt blant de intellektuelle.⁸⁵ En av grunnene for dette kan være at man anså at de rettigheter franskmennene slåss for, hadde man allerede innført i Danmark-Norge. Man var på samme tid fornøyd med det danske enevelde og støttet den franske revolusjonen. Etterhvert ble holdningen mer kritisk, spesielt etter at kongefamilien ble tatt av dage. Danmark-Norges nøytralitet i et Europa i krig ble fremhevet som idealet for ”borgersoldaten, der forsvarer sine rettigheter og sit fædreland, men ikke er parat til angrep på andre brodersamfund”.⁸⁶

Det er interessant at en personlig verneplikt ble innført i Danmark allerede i 1788 med bakgrunn i ønske om en demokratisering av utskrivningen, altså før revolusjonen i Frankrike. Grunnen til at tilsvarende ordning ikke ble innført i Norge før i 1799 synes i hovedsak å være basert på en oppfatning av at den norske ordningen allerede var ideell i henhold til opplysningstidens idealer. Dette indikerer at innføringen av personlig verneplikt på slutten av 1700-tallet i Danmark-Norge var ledd i en generell europeisk utvikling mot hærstyrker basert på utskrevne innfødte, og ikke som følge av en spesifikk påvirkning fra Frankrike.⁸⁷ Det var også en lang tradisjon i Norge for utskrivning av soldater. Damsholt argumenterer for hvorfor det er naturlig at utskrivning tidlig ble benyttet i Norge:

Overvejende udskrevne hære finner vi meget tidligt i Norge og i flåden, hvor personer fra kystdistriktene føres i lægdsruller. Dette hænger formodentlig sammen med viktigheden af søvandthed for matrosens duelighed. Nordmænd var nogle af de bedste sømænd på det europæiske marked, og man kan ikke undre seg over, at den danske stat tidligt har sikret seg fortrinnsret til at benytte dem under mobilisering. Den norske milits var primært til forsvar mod truslen fra Sverige og viste seg ved flere lejligheder tilstrækkelig, mens den danske hær havde behov for veluddannede/ professionelle.⁸⁸

Begrunnelsen for verneplikt var altså basert både på praktiske behov og på idealer om allmenn verneplikt. Det som beskrives her er heller ikke en allmenn verneplikt, men en plikt pålagt bondestanden alene. I 1814 var idéen om soldatborgeren grunnfestet i Danmark-Norge, som del av den generelle utviklingen i opplysningstidens Europa.

⁸⁵ Damsholt, s 96

⁸⁶ Ibid, s 99

⁸⁷ Ibid s. 217

⁸⁸ Ibid, s. 217

4.2 Demokratisering og nasjonalisering

Opplysningstidens idealer førte til demokratisering av militærvesenet i Danmark-Norge mot slutten av 1700-tallet. I 1788 ble det innført en arméreform i Danmark som innebar at stavnsbåndet ble oppløst og den danske arméen ble en ren utskrevet armé.⁸⁹ Oppløsningen av stavnsbåndet innebar at utskrivning av mannskaper ikke lenger var en plikt som lå på godseieren, og som ble oppfattet som et tvangsmiddel fra bøndenes side, men nå ble en personlig verneplikt på den enkelte av bondestanden. Gitt at man ikke hadde hverken ønske om eller behov for å skrive ut alle bønder til tjeneste som soldat, skulle rettferdig utvelgelse ivaretas ved loddrekning. Begrunnelsen for å oppløse stavnsbåndet var blant annet det demokratiske prinsipp at forsvaret av landet skulle være en plikt for alle landets sønner. Dette reiste selvsagt spørsmålet om hvorfor verneplikten i så fall kun skulle legges på bondestanden og ikke også på håndverkere og andre arbeidere, blant annet ble dette tatt opp av Generalitetet:⁹⁰ ”Skal Soldater-Tienesten være en personlig Pligt, saa er os ingen Grund bekjendt, hvorfor Bondestanden mere end andre Stænder skulde opfylde denne Pligt.”⁹¹

Ett argument som ble fremført for at bondestanden skulle bære verneplikten alene var at det dreide seg om en landmilitis som skulle forsvare fedrelandet, og da måtte soldatene være bønder:

...de første (bønderne) altid er Landets Sønner, og som Agerdyrkere, der ei kan forlade den Jord, de til Næring skal dyrke, ere bedst skikkede til Landets Forsvar, da derimod en Haandværksmand med sit Verktøi, finder Fædreland overalt.⁹²

Henvisningen til håndverkernes internasjonale tilknytning er sannsynligvis basert på den europeiske, særlig den tyske, tradisjonen hvor håndverkernesvennene var pålagt å reise ut og tjene andre mestere før de kunne avlegge mesterprøve. I tillegg reiste håndverkerne dit det var arbeide å få. Dette medførte at et stort antall håndverkere til enhver tid var mobile både innenfor staten og på tvers av landegrensene. Det er naturlig at dette vanskelig lot seg kombinere med tjeneste i en nasjonal, utskrevet hær. Håndverkerne ville imidlertid kunne

⁸⁹ Stavnsbåndet var en ordning som ble innført i 1733 i forbindelse med en ny landmilitisordning, og som innebar at alle bondesønner var forpliktet til å forbli på det gods de var født fra deres 14. til 36. år så lenge de ikke fikk godseierens tillatelse til å flytte. Godseieren valgte selv ut de som skulle tjene som soldater, og det er ikke overraskende at han som regel ikke prioriterte de beste arbeidskarene til soldattjenesten.(Damsholt s. 194ff).

⁹⁰ Generalitetet var betegnelsen på Generalstaben, Hærens øverste administrative ledelse.

⁹¹ Damsholt, s. 233 (Sitert fra Commissionsforhandlingerne (for Loven om militærreformen av 1788) bd. 2 s. 453).

⁹² Ibid, s. 234 (Sitert fra ”Commissionsforhandlingerne bd. 2 s 543”).

inngå i borgervæpningen i de byene de virket i. Allmennhetsprinsippet og forståelsen av dette var avgrenset av den samtidige oppfattelsen av standssamfunnet, og det var i denne sammenhengen naturlig at verneplikt i landmilitisen var avgrenset til bøndene. Allmenn verneplikt for alle menn forble allikevel et viktig politisk krav fra bondestanden i Danmark frem til Grunnloven i 1849.

Demokratiseringen tok også effekt i Norge. Personlig verneplikt ble innført i 1799, en reform som medførte at odelsrettighetene i forhold til militærtjeneste ble avskaffet, og militærtjeneste ble ”en personlig borgerlig plikt etter de patriotiske forskrifter”:

Da den forpligtelse, som, i Følge Frd. 28. febr. 1705 og Resol. 18 febr. 1726, paaligger Eiere av privilegerede Godser, saavel som Borgere, der besidde store Gaarde, til at stille Dragoner og Soldater, i Forhold til de Lægder, som deres Eiendomme utgiøre, ikke alene baner Vei til Misbruge og vilkaarlig Behandling imod det unge Mandskap, som er født paa deslige Godser, efterdi sammes Eiere, under Paaskud av hiin Forpligtelse, ofte tilegne seg Stavnsbaands Magt over Mandskabet, og fremstille til, eller fritage fra, Krigstienesten, hvilke av Godsets unge Mandskab, de finde for godt; men denne Indretning endog er skadelig for Rekruterings Væsenet, efterdi mange derved unddrages fra at bidrage til Fædrelandets Værn; hvilken undersaatelige og borgerlig Pligt, baade efter Retfærdighets og Stats-Klogskaps Grundsætninger, bør være Personlig og almindelig for enhver, uden Hensigt til, om han er født paa et privilegeret Gods eller ikke;...⁹³

Odelsbønder og bondesønner med odelsrett hadde tidligere vært fritatt for verneplikt, dette ble nå opphevet. Kritikken av legdsordningen og stavnsbåndet var ikke bare rettet mot misbruk og utrettferdighet, men også mot det udemokratiske i at mange av statens innbyggere ble hindret i å bidra til vern av fedrelandet. En personlig og allmenn verneplikt ble her begrunnet i borgerplikter, implisitt i forhold til en samfunnskontrakt.

Den ordningen som ble innført i 1799 omfattet alt for mange unntak til å kunne kalles en allmenn verneplikt. Nåvik gir som eksempel at lærdølene helt frem til 1801 hadde vært fritatt for krigstjeneste på grunn av at de var pålagt skysstjeneste over fjellet. *Leerdalske compagnie* ble opprettet 1801, under store protester. Men, da dette var dempet, ”bleve de herlige soldater,

⁹³ Ibid, s. 214 (Sitert fra “*Forordning om det unge Mandskap i Norge skal udskrives etter Folketal*”, Hedegard 1807 s. 114. Hedegard, J.C. 1807: *Samling af de Forordninger, Placater og Patenter Landmilitairvæsenet betræffende, som ere udkomne i det Tidsrum fra 1670 til 1805 inclusive*. Anden del 1788-1805, København).

men voldsomme og ustyrlige.”⁹⁴ (Faktisk måtte man sende en straffeekspedisjon på 500 soldater med fire kanoner fra Østlandet for å gjennomføre sesjon 9. juli 1802, etter å ha mislykket to ganger tidligere i 1799 og i januar 1802. Lederen for motstanden ble halshogget i Bergen 1. juni 1803.⁹⁵)

4.3 Militærteoretiske idéer i Danmark-Norge i tiden før 1814

Utviklingen i Danmark/Norge fulgte den generelle utviklingen i Europa, og den taktiske utviklingen i siste halvdel av 1700-tallet omfattet innføring av lett infanteri (jegeravdelinger) og vektlegging av ”den lille krig” som forutsatte (større grad av) selvstendig initiativ fra den enkelte soldat. De militære idéene som lå til grunn for denne utviklingen kan relateres til det tidligere nevnte idealet om den patriotiske borgeren som sloss selvstendig for eget land. Det særnorske terrenget gjorde at ”den lille krig” ble ansett å være av større betydning for den norske arméen enn for den danske. Det spesielt norske i denne sammenhengen, både praktisk og idémessig, var skiløperavdelingene.⁹⁶

Det var en klar sammenheng mellom utviklingen av lette styrker, nye taktikker og konseptet om vernepliktige, patriotiske borgere. Damsholt har dokumentert dette på en grundig og overbevisende måte. Dette er imidlertid et aspekt jeg ikke har sett spesifikt belyst i norske arbeider om verneplikten, men som er viktig for en god forståelse av vernepliktsspørsmålet.

De gevorbne (vervede) soldatenes situasjon har vesentlig betydning for forståelsen av debattene om verneplikten. Dette var soldater som vervet seg frivillig for lengre perioder, og som i Norge i fredstid tjenestegjorde i garnisons- og festningstjeneste. De fleste gevorbne soldater på denne tiden var ikke kontinuerlig inne til tjeneste, men ble gitt langpermisjon for å spare staten for utgifter og måtte derfor ha et sivilt yrke som levevei ved siden av.

Tjenestetiden for disse var bare 28 dager i året, ikke vesentlig lengre enn for de utskrevne (nasjonale) troppene. Den vesentlige forskjellen på utskrevne og gevorbne tropper var den tjeneste de ble satt til i fredstid. Noe forenklet kan vi si at de utskrevne skulle ha våpenopplæring rettet mot forsvar av landet i krig, mens de gevorbne gjorde garnisonstjeneste, i praksis som arbeidskraft, ordenspoliti og fengselsvesen.⁹⁷ Soldattjenesten

⁹⁴ Nåvik, s 90

⁹⁵ Holm, s. 291

⁹⁶ Damsholt

⁹⁷ Holm, s. 262ff. og *Riksforsamlingens forhandlinger 1814*, Kristiania 1914 (nytrykk), Tilæg nr. 4 til Hovedprotokollen.

i fredstid ble, som vi skal se av debattene, oppfattet som mindreverdige for ikke å si moralsk fordervende, og ikke relevant i forhold til forsvaret av nasjonen.

4.4 Borgerplikt og borgerdyd - utskrivningsordningen i Norge

Det har vært utskrivningsordninger i Norge fra gammel tid, de tidligste faste ordninger vi kjenner til er fra Gulatingsloven på 900-tallet og disse var basert på eldre ordninger. Det var generelt lovpålagt at alle våpenføre menn pliktet å delta i forsvaret av landet dersom det ble angrepet. Frem til det 17. århundre bestod den norske verneordningen av to deler: Landvernet eller *Mannhusingen* (mann av huse), som alle våpenføre menn pliktet å delta i; og leidangen, som var utvalgte soldater som ble innkalt for hver gang det var aktuelt å sende ut leidang.⁹⁸ Idéen bak *Mannhusingen* synes å ha vært at alle våpenføre menn pliktet å forsvare sin lokale del av landet mot angrep. Leidangen derimot synes å ha vært benyttet som en både taktisk og strategisk mobil manøveravdeling både til forsvar og til offensive operasjoner ute av landet. Dersom Kongen ønsket å sende styrker ut av landet hadde han imidlertid kun rett til å kalle ut halv leidang. I henhold til Nåvik viste leidangstroppene seg som svært lite pålitelige på utenlandstokt.⁹⁹ Kravene til leidangsoldaten var strenge:

Tjenestedyktig status den gang krevde sterk legemsbygning, ungdom, raskhet, stadigt hjerte og som det het: *Han skal have et haardt og bredt Bryst, levende og klare Øine, store Hænder og Knokler, store Been og Tenner, store og harde Sener. Krigens Ære og Hæder skal settes over alt; det er bedre at falde med Berømmelse end at leve med Foragt.*¹⁰⁰

Ersland setter leidangen i en felles europeisk sammenheng i perioden 500-1000, der det ble utviklet defensive konsepter hvor idéen var at alle frie menn plikter å gjøre militærtjeneste: ”Forestillingen om at bare forsvaret av eget fedreland krevde militær tjeneste av alle ser ut til å ha røtter i germanske tradisjoner.”¹⁰¹ Denne generelle utviklingen kan igjen relateres til en senere utvikling av føydalsystemer, hvor tjenesteplikten knyttes til disposisjonsrett over jordeiendommer.

Etter at Norge ble lagt under Danmark i 1537 oppstod etter hvert behov for å reformere utskrivningsordningene. Leidangen ble kalt ut i forbindelse med Kalmarkrigen i 1611 og

⁹⁸ Nåvik, s.13f

⁹⁹ Ibid, s. 19

¹⁰⁰ Ibid, s. 17 (Det er ikke angitt hvor sitatet er tatt fra).

¹⁰¹ Ersland, s. 45 ff (*Leidangens europeiske røtter*)

1612, men sviktet på grunn av motstand fra de norske bøndene. Kombinasjonen av bondeoppbud og leiesoldater hadde nok en gang vist seg å fungere svært dårlig, og det var nødvendig med endringer. Det ble derfor vedtatt en krigsordinans av Christian IV 18. januar 1628, som regnes som etableringsdato for den norske Arméen. Denne innførte den såkalte legdsordningen, der ansvaret for å stille soldater ble lagt på bøndene ved at et antall gårder skulle gå sammen om å stille en soldat. En legd som skulle stille en soldat bestod opprinnelig av 4 hele gårder, 8 halve gårder eller 16 ødegårder. I tillegg til ansvaret for utskrivning av soldater hadde legden ansvaret for å oppbevare og vedlikeholde utrustningen. Etterhvert ble soldatlegden redusert til en fullgård, utskrivningsbyrden ble dermed mangedoblet. Arméen ble på denne måten en nasjonal feltarmé med sterk tilknytning til bondesamfunnet – i realiteten en landmilitis som kun ble utkalt ved behov. Idéen bak ordningen var en verneplikt som ble lagt på bondestanden, men ikke i form av en personlig plikt på den enkelte – det var samfunnet, bygda eller gården som pliktet å stille en soldat og hans utrustning. I prinsipp var dette ikke noen vesentlig idémessig endring; det var en forvaltningsmessig effektivisering og tilpasning av den gamle verneordningen som ble gjennomført.

I byene ble det innført en borgervæpning, hvor tjeneste innebar fritak for utskrivning til landmilitisen. Oppgaven var å forsvare egen by, men det finnes eksempler på at borgervæpningen i Bergen ble benyttet både i Trondheim og Oslo. I tillegg ble det opprettet kjøpstadskompanier (stående styrker) bestående av vervede soldater som kjøpstedene måtte betale for.¹⁰² (Det var i perioder strid om den norske Arméen, i 1646 ble det foreslått å erstatte utskrivningen med en skatt som skulle finansiere et fåtall vervede styrker til festningene og forøvrig gå til fellesflåten. Denne prioriteringen av fellesflåten representerte en oppfatning av Danmark-Norge som en sjømakt.¹⁰³)

Et utskrivningsvesen ble først innført i 1705, da det ble gitt en kongelig forordning om landmilitisen i Norge. Legdsordningen ble opprettholdt. I 1733 ble det innført stavnsbånd i Danmark-Norge, på grunn av problemer med utskrivningen – de unge guttene rømte fra legdsgårdene. Stavnsbåndet bandt alle bønder og sønner av bønder mellom 14 og 36 (senere mellom 4 og 40) år til godset de var født på. Godseieren bestemte hvem som kunne flytte fra godset, og han pekte ut de som skulle tjene som soldat i landmilitisen. Stavnsbåndet ble opphevet i 1788, i sammenheng med en omorganisering av den danske Arméen som medførte at de vervede soldatene ble integrert i de nasjonale regimentene som stående avdelinger. Fra

¹⁰² Nåvik, s. 308ff (Vedlegg 8, *Borgervæpningens plass i vernepliktens historie*)

¹⁰³ Holm, s. 203

1791 var det forbud mot å verve gårdmannsønner. Personlig verneplikt ble innført i Norge i 1799, 11 år etter innføringen i Danmark. Den innførte ordningen omfattet imidlertid en rekke unntak og fritak som gjorde at dette var langt fra å være en allmenn verneplikt, og den omfattet kun bondestanden. Dette var ordningen som var i effekt i 1814 og som dannet grunnlaget for Riksforsamlingens vurdering av vernepliktspørsmålet.

5 Riksforsamlingen på Eidsvoll – en ny Grunnlov

5.1 Historisk bakgrunn for grunnloven

Den historiske bakgrunnen for 1814 og grunnloven bør være velkjent og skal bare kort skisseres her for å gi en helhetlig fremstilling. Danmark-Norge var involvert i Napoleonskrigene på den tapende siden. Ved fredsslutningen i Kiel 14. januar 1814 ble Norge avstått fra Danmark til Sverige, men representantene for det norske folket ville ikke godta denne fredsslutningen. Kronprins Christian Fredrik, som var stattholder i Norge, utnevnte seg med nasjonens støtte til prinsregent og innkalte til stenderforsamling våren 1814.

Representantene møtte som Riksforsamlingen på Eidsvoll 10. april og vedtok en ny grunnlov 16. mai som proklamerte Norge som selvstendig stat. 17. Mai ble Christian Fredrik valgt til norsk konge av Riksforsamlingen. Sverige så dette som et opprør mot den lovlige konge etter Kievertraktaten, Carl XIII, og gikk til krig i slutten av juli. Det ble en kort og for Norge ydmykende affære, og krigen ble avsluttet til Sveriges fordel ved konvensjonen i Moss 18. August 1814. Grunnloven ble revidert av et overordentlig Storting for å tilpasses en union med Sverige, og Carl XIII ble valgt til norsk konge 4. November 1814.¹⁰⁴

5.2 Idéhistorisk bakgrunn for Grunnloven

De idéhistoriske forutsetningene for den norske grunnloven er behandlet i en rekke kilder, men få av disse har nevneverdig fokus på allmenn verneplikt i denne sammenhengen. Hovedsaklig er det fokus på historie eller statsforfatningsrett.¹⁰⁵ Johs. Andenæs fremhever at grunnloven er inspirert først og fremst av fransk, engelsk og amerikansk forfatning, men at også svensk, nederlandsk og spansk statsrett har vært benyttet som grunnlag. De alminnelige politiske idéer grunnloven bygger på er i henhold til Johs. Andenæs folkesuverenitetsidéen, inspirert av Rousseaus ”Samfunnskontrakten”; maktfordelingsprinsippet, inspirert av Montesquieus ”Lovenes ånd”; og læren om de ukrenkelige menneskelige rettigheter, inspirert av Lockes ”Essay on civil government”.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Carl XIII var formelt svensk og norsk konge til sin død i 1818 (i Norge som Karl 2), men fra 1810 var det i praksis Karl Johan som fungerte som regent. Han var opprinnelig fransk marskalk under navnet Jean-Baptiste Bernadotte, men ble valgt til svensk kronprins 21. august 1810 og tok navnet Carl Johan. Ved Carl XIII's død 5. februar 1818 ble han svensk og norsk konge under navnet Carl XIV Johan (i Norge Karl 3. Johan). (Encyclopedica Britannica).

¹⁰⁵ De viktigste jeg har benyttet skal kort nevnes her: Tønnes Andenæs, *Grunnloven vår*; Johs. Andenæs, *Statsforfatningen i Norge* 8. utgave; Frede Castberg, *Norges Statsforfatning del I*; Sverre Steen, *Slekten fra 1814*; Anne-Lise Seip, *Nasjonsbygging, folkestyre, idékamp: Utviklingslinjer på 1800-tallet*, i *Norsk tro og tanke 1000-1940*, Roald Berg, *Norsk forsvarshistorie bind 2 1814-1905: Profesjon, union, nasjon*.

¹⁰⁶ Johs. Andenæs, s. 40 ff

5.3 Eidsvollmennes bakgrunn

I 1814 var Norge fremdeles et utpreget standssamfunn med distinkte sosiale og formelle skiller, og derav også interessenemotsetninger. De viktigste grupperingene i det norske samfunnet var embedsmenn, borgerskap og almue. I denne sammenhengen vil almuen være ensbetydende med bøndene. I vernepliktspørsmålet stod i hovedsak bøndene mot embedsmenn og borgerskap, det ble en kamp om standsmessige privilegier. Bøndene var opptatt av at utskrivning til militær tjeneste i praksis kun belastet bondestanden, noe de oppfattet som urettferdig.

Riksforsamlingen bestod av representanter for amtene (fylkene), kjøpstadene (byene) og de militære etater. For amtene var regelen fra prinsregenten at minst én representant skulle være bonde, dette var en demokratisk regel som sikret bøndene større representasjon enn det som var vanlig i Europa, selv om 8/9 av befolkningen var bønder.¹⁰⁷ Det viste seg også at av de 18 amtene som sendte representanter var det 16 som kun valgte inn den ene bonden de var pålagt. Representantene for de nordlige amtene fikk ikke beskjed i tide, og det deltok derfor ingen fra Nordland og Finnmarken (som på denne tiden også omfattet Troms). Det møtte 112 representanter på Eidsvoll. Fordelingen var 52 fra amtene, 25 fra byene og 35 fra de militære etater. Det er spesielt interessant å se den forholdsvis store representasjonen fra de militære etater, som var tyngre representert enn byene. Et annet interessant trekk er at nesten halvparten av de militære representantene var fra den militære underklassen, det vil si underoffiserer og menige, altså et utpreget demokratisk tiltak. Alt etter hvordan man velger å fremstille det kan vi også si at representasjonen var fordelt på 57 embedsmenn, 37 bønder og 18 større næringsdrivende. Blant de 37 bøndene var 15 også militære underoffiserer eller menige, og blant de 57 embedsmennene var det 18 offiserer. De militære fikk på denne måten uforholdsmessig stor innflytelse, og utgjorde sammen med embedsmennene og borgerskapet en betydelig majoritet i forhold til bøndene - forutsatt at underoffiserene og de menige stemte som militære og ikke som bønder. Det er spekulert i at dette var et grep fra prinsregenten for å sikre en for ham gunstig sammensetning av Riksforsamlingen.¹⁰⁸

Embedsmenn hadde stor innflytelse blant Eidsvollmennes som utformet Norges første grunnlov, og de fleste var av samme generasjon: "Over halvparten av representantene i

¹⁰⁷ Arne Bergsgård, *Året 1814. Grunnlova*, Oslo 1943, s. 169.

¹⁰⁸ Eli Fure, *Eidsvoll 1814. Hvordan Grunnloven ble til*, Dreyers forlag 1989, s. 11

Riksforsamlingen var embetsmenn, og i konstitusjonskomitéen var 14 av 15 medlemmer embetsmenn...den 15. hadde teologisk embetseksamen.”¹⁰⁹

I de mottagelige studentear hadde de senere førere på Eidsvoll sugd inn opplysningstidens humanitets- og frihetsidealer, som på denne tid rådde i det intellektuelle miljø i København. Den franske revolusjon hadde naturligvis vært en mektig stimulans for den politiske interesse.¹¹⁰

De europeiske tankestrømninger fra opplysningstiden om frihet og konstitusjonelt styre var derfor godt kjent. Frem til Norge fikk eget universitet i 1811 måtte alle nordmenn som ville ha en akademisk utdanning og et sivilt embede til København eller andre europeiske universiteter for å studere, og mange embedsmenn i Norge var danske av opprinnelse.

5.4 Vinkling

Jeg vil i forbindelse med analysen av debattene om verneplikten i perioden 1814-1816 kort redegjøre for tidligere arbeider som har behandlet verneplikts spørsmålet i denne perioden, og plassere min diskusjon i sammenheng med dette.

Gjerpe, Johs. Andenæs, Fure og Berg har alle behandlet Riksforsamlingens debatt om verneplikten og med unntak av Fure også utformingen av vernepliktsloven av 5. juli 1816. Nåvik har referert Johs. Andenæs og har ikke behandlet spørsmålet selvstendig, jeg vil derfor ikke diskutere hans fremstilling i denne sammenhengen. Johansen har i likhet med Johs. Andenæs, Fure og Berg behandlet verneplikt i en større sammenheng enn Riksforsamlingen, og spenner derfor videre og i mindre dybde enn jeg har som målsetning å gjøre. Gjerpe har fokusert spesifikt på debatten om verneplikts spørsmålet i perioden 1814-1821 og behandlet spørsmålet i stor dybde. Hans arbeide har i stor grad samme idéhistoriske fokus som min diskusjon når det gjelder Norge i denne perioden. Jeg vil derfor i hovedsak fokusere på Gjerpes fremstilling i sammenstillingen av min diskusjon med tidligere arbeider, men vil først kort redegjøre for de øvrige arbeidene i forhold til min diskusjon.

Johs. Andenæs har behandlet spørsmålet om Grunnloven og verneplikten i to separate sammenhenger. Han berørte spørsmålet i en artikkel om ”Menneskerettighetserklæringene i

¹⁰⁹ Johs. Andenæs, *Statsforfatningen i Norge*, åttende utgave, Universitetsforlaget 1998, s. 38ff (§ 6 Grunnloven – forutsetninger og idégrunnlag).

¹¹⁰ Ibid.

det 18. århundre og den norske grunnlov.”¹¹¹ Her fremhevet han konflikten mellom praktiske/økonomiske interesser og ideologiske oppfatninger som den primære. Han behandlet spørsmålet i noe større dybde i en betenkning gjort i forbindelse med Vernepliktsutvalgets utredning, og berørte blant annet militærteoretiske aspekter, men essensen i konklusjonene var den samme.¹¹² Jeg har funnet viktige nyanser i debatten om allmenn verneplikt som ikke fremkommer i hans arbeider.

Fure har hatt som målsetning å beskrive prosessen som førte til 1814-grunnloven samt å gjengi det sentrale kildematerialet i en lett tilgjengelig form.¹¹³ Vernepliktsdebatten er relativt grundig dekket, med hovedfokus på konflikten mellom demokratiske idealer og standsprivilegier. Fremstillingen er imidlertid i hovedsak en beskrivelse av synspunkter og gjengivelse av utdrag fra debattinnleggene, og i liten grad diskusjon. Hun synes delvis å ha benyttet Johs. Andenæs (i NOU 1979:51) som kilde for sine vurderinger, har sammenfallende konklusjoner med Johs. Andenæs, og gjengir enkelte passasjer ordrett.

Berg har fokus på Forsvarets historie i perioden 1814-1905 og ser vernepliktspørsmålet i sammenheng med Forsvarets utvikling forøvrig i denne perioden. Han fremhever konflikten mellom de demokratiske idealene frihet og likhet i forhold til ”standssamfunnets tradisjonelle privilegietenkning” som det sentrale problemet for Riksforsamlingen, og sier: ”...redningen ble å gi likhetsbegrepet et innhold som passet med standssamfunnets forestillinger om at statens medlemmer skal pålegges plikter til staten, men at de ulike individer skal yte i forhold til sin stands kompetanse og forutsetninger”. Berg berører også militærteoretiske aspekter og fremhever Prøyssen som et forbilde for de norske militære representantene på Eidsvoll. Også Berg har benyttet Johs. Andenæs (i NOU 1979:51) som kilde.¹¹⁴ Jeg har med ett unntak ikke funnet konkrete referanser til Prøyssen i de primærkilder jeg har benyttet. Dette skyldes trolig at jeg har hatt et mer avgrenset fokus på den politiske debatten for min diskusjon, mens Berg også har fokusert på den fagmilitære diskursen i samme periode.

Johansen har behandlet vernepliktspørsmålet i en overordnet historisk/statsvitenskapelig kontekst med fokus på praktiseringen av verneplikten og vernepliktens relevans i forhold til

¹¹¹ Johs. Andenæs, *Menneskerettighetserklæringene i det 18. århundre og den norske grunnlov*. Tidsskrift for rettsvitenskap 1942, side 474-496

¹¹² Johs. Andenæs: *Grunnloven og verneplikten*. Betenkning trykket som vedlegg 3 til NOU 1979:51 *Verneplikten*

¹¹³ Eli Fure: *Eidsvoll 1814. Hvordan Grunnloven ble til*. Dreyers forlag 1989.

¹¹⁴ Berg, Del 1 1814 – 1829: *Konstitusjon, nasjon og union*, Eide forlag 2001.

dagens krav. Han legger betydelig vekt på utviklingen og praktiseringen av allmenn verneplikt som et vellykket konsept i Frankrike under Revolusjonen, men konkluderer med at en dogmatisk praktisering av verneplikten er lite hensiktsmessig som rekrutteringssystem i dagens samfunn. Jeg har imidlertid funnet nyanser som viser at Johansen forenkler problemstillingene i betydelig grad.

Gjerpe har hatt et historisk perspektiv på debatten i tidsrommet 1814-1821, men har også i betydelig grad berørt idéhistoriske aspekter. Han fremhevet en felles likhetsideologi i Riksforsamlingen, men også et fokus på nytteverdien for Staten. Verneplikten ble sett som et virkemiddel til å berge statens selvstendighet i en kritisk situasjon, man måtte ville de nødvendige virkemidler til Forsvaret. Dersom verneplikt var nødvendig, måtte den også være alminnelig. Et annet moment var at det måtte tas hensyn til bøndernes misnøye. I følge Gjerpe var det prinsipiell enighet sett i forhold til en situasjonsbestemt nødvendighet for å få vedtatt en Grunnlov, som gjorde det mulig å få vedtatt en paragraf om allmenn verneplikt i Eidsvollgrunnloven. Realitetsbehandlingen ble utsatt av taktiske hensyn. På det tidspunktet vernepliktsaken kom opp til behandling på det første ordentlige Stortinget 1815-16 var den sikkerhetspolitiske situasjonen endret, og de konservative motstanderne av allmenn verneplikt trengte ikke lengre å ta hensyn til bondestanden. Det ble derfor ikke mulig å få gjennomslag for en ny vernepliktlov basert på prinsippet om allmenn verneplikt, og den eksisterende ordningen ble derfor videreført som en midlertidig løsning – som kom til å vare helt til 1854. Gjerpes diskusjon er grundig og utfyllende innenfor de rammer han har satt, som er situasjonen i Norge i perioden 1814-1821.

Jeg har imidlertid funnet en del viktige nyanser i debattene som Gjerpe ikke har behandlet. Min diskusjon setter også vernepliktsspørsmålet i en større felleseuropeisk sammenheng, sett i forhold til opplysningstiden. Tidligere arbeider har fokusert snevert på Norge, mens jeg har sett på utviklingen i Norge før 1814 i sammenheng med utviklingen i Danmark. Dette er naturlig gitt at Norge var en del av Danmark, og både det intellektuelle såvel som det forvaltningsmessige tyngdepunkt lå i København. Gjerpe og øvrige tidligere arbeider diskuterer i hovedsak de demokratiske idealene sett i en historisk kontekst, mens jeg nyanserer og forbedrer diskusjonen i betydelig grad og dekker også andre aspekter av debattene om verneplikten.

Gjerpe har identifisert kjernen i vernepliktsspørsmålet som å dreie seg om alminnelig utskrivning til soldatutdanning i fredstid. Han har imidlertid etter min mening på lik linje med

de øvrige tidligere arbeidene forenklet diskusjonen eller oversett viktige nyanser i debattene om allmenn verneplikt.

5.5 Kilder

Fure har gitt en grundig redegjørelse for kildematerialet om Riksforsamlingen og 1814-Grunnloven, og jeg henviser dit for detaljer.¹¹⁵ Her skal jeg gi en kort oversikt for å gjøre henvisningene forståelige.

Kildematerialet vi har å forholde oss til når det gjelder debatten om verneplikten i Riksforsamlingen er i hovedsak de skriftlige innleggene som ble lest opp i plenum, og som er gjengitt i de trykte referatene. De fleste av disse var innlevert skriftlig til konstitusjonskomitéen på forhånd. I tillegg finnes noen dokumenter som ble levert konstitusjonskomitéen både før og etter debatten i plenum, men som ikke ble lest opp, og noen dokumenter som ble levert sekretariatet etter at Riksforsamlingen var hevet.

Riksforsamlingens forhandlinger ble trykket høsten 1814.¹¹⁶ Her er gjengitt de skriftlige innleggene som ble lest opp i plenum 11. mai, men de er uredigerte og ikke komplette.

Riksforsamlingens forhandlinger ble trykket opp på nytt i 1914, med tillegg av en del dokumenter som ikke var tatt med i 1814-utgaven. I forordet blir det også redegjort for status med hensyn til hva som er bevart av dokumenter fra Riksforsamlingen. Denne utgaven skal i henhold til Fure være mer kildetro. Jeg har i hovedsak benyttet 1914-utgaven, både på grunn av lesbarheten (1814-utgaven er trykket i gotisk skrift og i lite format) og på grunn av at den er mer komplett, men har også gått gjennom 1814-utgaven og *Storthings-Efterretninger 1814-1833*, bind 1 for kontroll.

Det er ikke trykket referat av den muntlige debatten hverken i *Riksforsamlingens forhandlinger* utgitt i 1814 eller nytrykket i 1914. Noe av den muntlige debatten er imidlertid gjengitt i *Storthings-Efterretninger 1814-1833*, bind 1, basert på dagbøker og papirer som ikke var tatt med i den første utgaven av *Riksforsamlingens forhandlinger*.¹¹⁷ Et komplett referat av debatten finnes ikke bevart, men det som finnes indikerer at alle relevante synspunkter for mitt formål kom frem i de bevarte dokumentene. Jeg har derfor funnet det tilstrekkelig å holde meg til disse nevnte kildene, som gjengir alt tilgjengelig og relevant materiale.

¹¹⁵ Fure, Etterord om kildene s. 335.

¹¹⁶ *Den norske Rigs-forsamlings forhandlinger paa Eidsvoll i aaret 1814*, Christiania 1814. Annet bind s. 29-85.

¹¹⁷ *Storthings-Efterretninger 1814-1833*, bd 1

5.6 Utformingen av Grunnloven

Utformingen av Grunnloven ble ledet av konstitusjonskomitéen med Falsen som leder, og i det første utkastet til ny konstitusjon, som hadde form av 11 grunnsetninger, var et forslag om allmenn verneplikt tatt inn som 11. grunnsetning med følgende ordlyd: ”*Statens Borgere ere i Almindelighed lige forpligtede til i en vis Tid, at værne om Fædrelandet, uden Hensyn til Stand, Fødsel eller Formue.*” Det var to viktige prinsipper som kunne utledes av denne grunnsetningen. Det ene prinsippet var at alle borgere skulle være likestilt med hensyn til verneplikten, uansett stand. Dette demokratiske likhetsprinsippet utfordret standsamfunnets privilegerte klasser, ved at også embedsmennenes og borgerskapets sønner skulle være pliktige til å tjene som alminnelige soldater på lik linje med almuen. Det andre prinsippet var at alle vernepliktige - i effekt alle borgere - skulle gjøre soldat-tjeneste en viss tid, også i fredstid. (Dette siste prinsippet var, slik jeg har fremstilt det, en diskutabel men mulig tolkning som fremkom i debatten). Begge prinsippene ble omstridt i Riksforsamlingen. Utkastet til grunnsetninger ble behandlet 16. april, men grunnsetningen om verneplikten møtte så sterk motstand at spørsmålet ble utsatt. Det var i første rekke Løvenskjold som motsatte seg prinsippet om allmenn verneplikt. Debatten i Riksforsamlingen, denne gangen om forslaget til paragraf i grunnloven, ble tatt opp igjen 11. mai og det ble lest opp 12 innlegg.¹¹⁸ Allmenn verneplikt ble vedtatt som foreslått i Grunnlovens § 109 med 99 mot 9 stemmer i følgende form:

Enhver Statens Borger er i Almindelighed lige forpligtet til, i en vis Tid, at værne om sit Fædreland, uden hensyn til Stand, Fødsel eller Formue. Denne Grundsætnings Anvendelse, og de Indskrænkninger, den bør undergaae, overlades til næste ordentlige Storthings Afgjørelse, etfterat alle Opplysninger ere erhvervede ved en Committe, som vælges inden denne Rigs-Forsamlings Slutning. Imidlertid vedblive de nu gjældende Bestemmelser.¹¹⁹

Riksforsamlingen vedtok altså et prinsipp, hvor den konkrete praksis skulle bestemmes ved lov gitt av Stortinget. Inntil videre gjaldt den gamle ordningen. Dette var som tidligere nevnt et kompromiss diktert av den utenrikspolitiske situasjonen.

På det overordentlige Stortinget i oktober 1814 ble paragrafen om allmenn verneplikt omskrevet etter forslag av konstitusjonskomitéen, det ble tilføyd at det skulle vurderes om verneplikten burde opphøre ved 25 års alder. Dette skulle gjøres i forbindelse med forslaget til

¹¹⁸ Andenæs sier at 10 skriftlige innlegg ble lest opp. Jeg finner 12 gjengitt i *Den norske Rigs-forsamlings forhandlinger paa Eidsvoll i aaret 1814*, annet bind s 29-85. Det er mulig at 10 av innleggene var levert skriftlig på forhånd, og at de to øvrige ble levert skriftlig etter debatten.

¹¹⁹ *Den norske Rigs-forsamlings forhandlinger paa Eidsvoll i aaret 1814*, annet bind s. 29-85

vernepliktslov som skulle fremlegges på det første ordentlige Storting. I tillegg ble vernepliktskomitéen som skulle utarbeide lovforslaget utvidet med to medlemmer.

5.7 Debatten om verneplikten

Jeg vil analysere debatten om allmenn verneplikt i Riksforsamlingen i forhold til samme temaer som jeg brukte i diskusjonen om Frankrike:

- En nasjonal hær; idealet om soldatborgeren
- Demokratisering: idealer om likhet og rettferdighet; og nasjonalisering: idealer om frihet og selvstendighet, nasjonal identitet og brorskap
- Fagmilitære idéer og forvaltning
- Borgerplikt og borgerdyd; utskrivning og tjeneste i idé og praksis

Det er ikke lett, og heller ikke hensiktsmessig, å avgrense temaene fullstendig fra hverandre, og det vil derfor til en viss grad forekomme at enkelte synspunkter blir diskutert under flere temaer, men med forskjellig vinkling. Jeg vil kun redegjøre for de viktigste innleggene for og i mot hvert synspunkt, og har ikke sett det som hensiktsmessig å ramse opp alle innleggene. Det er flere av innleggene som er enig i hovedsak, men noen har nyanser som gjør det nødvendig å belyse dem separat.

5.7.1 Soldatborgeren

Vi har sett at den generelle utviklingen i Norge før 1814 var del av en generell utvikling i Europa, og at det var vesentlige forskjeller mellom Norge og Frankrike. I revolusjonens Frankrike var det et presserende behov både for å nasjonalisere arméen og for å rekruttere flere soldater, mens det samtidig ikke var politisk mulig i de tidlige fasene å innføre allmenn verneplikt. Norge hadde også gjort revolusjon, men det var en helt annen type revolusjon. Det var heller ikke noe presserende behov for verken å nasjonalisere arméen eller for å utskrive flere soldater.

Det var sterk motstand mot allmenn verneplikt i Riksforsamlingen, og innenfor dette temaet var det forståelsen av borgerpliktene uenighetene dreide seg om. Det var generell enighet om at alle borgere hadde visse rettigheter og plikter i forhold til Staten. Ett av kjernespørsmålene var om borgerpliktene krevde en form for personlig tjeneste av den enkelte borger, eller om man kunne kjøpe seg fri ved skatt eller andre ytelser. Ett annet kjernespørsmål var om borgerpliktene krevde at alle skulle gjøre militærtjeneste også i fredstid, eller om man kunne

tjene Staten på andre måter. Motstanderne mot allmenn verneplikt mente verneplikten til militærtjeneste bare var en av flere alternative måter å avtjene sin borgerplikt på. De fleste var imidlertid enige i allmenn verneplikt til forsvar av landet i krig. Dette kommer ikke klart frem i andre arbeider om verneplikten.

Severin Løvenskjold, tidligere kammerherre og amtmann, representerte Bratsberg amt. Han var sammen med Nikolai Wergeland, residerende kapellan fra Kristiansand, den mest markante motstanderen mot en personlig verneplikt. De hadde begge bakgrunn som embedsmenn og var påvirket av opplysningstidens liberale idealer, men stod også som representanter for de privilegerte klasser i standssamfunnet. Løvenskjold anerkjente samfunnskontrakten og borgerpliktene, men vektla den frie borgerens rett til selv å disponere over sitt eget vesen:

Ethvert menneske er ved at indtræde i et borgerligt Samfund eller Stat, nødsaged til at opfre en Deel av Naturstandens Frihet og Rettigheder, for at erholde Beskyttelse for den væsentligste Borger Rettighed: Sikkerhed for Person og Eiendom; men unægtelig bør det være et af de vigtigste Formaal ved enhver Statsforfatnings Organisation at levne Statens Borgere saa megen borgerlig Frihed, som kan bestaa med Statens sikkerhet og Tarv.¹²⁰

Løvenskjold var klart påvirket av Rousseaus tanker og idéer, sitatet kunne nesten vært hentet direkte fra *Samfunnskontrakten*. Dette sitatet henviser til borgerplikter men ikke direkte til personlig militær verneplikt. Verneplikten ble av Løvenskjold i denne sammenhengen oppfattet som en tvang mot individet som ville være uakseptabel så sant det fantes andre muligheter. Som eneste mulighet ville verneplikten være et nødvendig onde. Dette er de samme tanker som hadde gjort seg gjeldende i Frankrike og som vanskeliggjorde innføringen av en reell allmenn verneplikt under Revolusjonen, jf. diskusjonen i kapittel 3.3.4. Det er åpenbart at Løvenskjold var kjent med og påvirket av de franske erfaringene i så måte, han henviste blant annet til at ”Conscriptionen forleder Landets Børn til utvandring, ikke af Frygt for Krigens Pligter; men paa grund af den Mennesket medfødde Motbydelighed mot enhver Tvang...”¹²¹ Kjernespørsmålet for Løvenskjold ble derfor om det var mulig å løse Arméens rekruttering på andre måter enn ved personlig verneplikt, noe han mente det var. Dette

¹²⁰ *Riksforsamlingens forhandlinger 1814*, Kristiania 1914 (nytrykk), bilag nr 52 til hovedprotokollen s. 227.

¹²¹ *Ibid.* Henvisningen til *Conscriptionen* er høyst sannsynlig til Frankrike etter innføringen av allmenn utskrivning i 1798.

kommer vi nærmere inn på i diskusjonen av temaet *Borgerplikt og borgerdyd*. Det er verd å merke seg at Løvenskjold ville ha innfødte vervede soldater i motsetning til leiesoldater.

Wergeland hevdet også at det var enhver borgers uomtvistelige plikt å bidra til Statens oppgaver, men ikke med personlig tjeneste. Borgerplikten kunne og burde etter hans syn oppfylles på andre måter: ”Alle ere pligtige til at tjene Fædrelandet, men een med Sværdet, een med Plougen, een med Pennen, een med Lærdom, een med Handel, een med Konster. Bondesønnen kan kun tjene Staten med sitt legeme.”¹²² Han argumenterte i praksis for å opprettholde den eksisterende ordningen med verneplikt pålagt bondestanden, hvor kjernen i argumentasjonen var at de andre kategoriene i samfunnet tjente Staten best ved de funksjoner de hadde i kraft av sin embedstjeneste, ved handel og sine håndverk, i tillegg hadde de fleste allerede oppgaver i statens tjeneste:

Og de Øvrige, ere de ikke allerede organiserede i Borgercorps, i frivillige Jægercorps, i Brandcorps, eller indskrevne i Søerollerne til at værne om Kysterne, til at deltage i Sæedefensionen?...Man kan dog hellere ikke sige at det er Bondestanden allene som forsvarer landet, naar saa stor en Deel av Embedsmænds og Kjøbstads-Borgeres Sønner tjener ved Arméen som offiserer.¹²³

Argumentene for allmenn verneplikt var mer nyanserte, og det var vesentlige prinsipielle forskjeller i oppfatningene om verneplikten blandt tilhengerene. De arbeider jeg har funnet som omhandler vernepliktsspørsmålet, fremstiller nesten uten unntak debattene som om det var klare linjer mellom tilhengere og motstandere av allmenn verneplikt. Jeg har imidlertid funnet flere viktige momenter i debattene som ikke tidligere har vært fremhevet, og som gir et mer nyansert bilde. De viktigste meningsforskjellene var i spørsmålet om den allmenne verneplikten skulle gjelde kun for forsvar av landet i krig, eller om den også skulle gjelde for soldattjeneste i fred. Vi husker fra kapittel 4.3 at soldattjenesten i fred omfattet garnisonstjeneste og ordensoppgaver som i liten grad ble oppfattet å være relatert til forsvaret av fedrelandet. Det var av denne grunn mange som mente at det ikke var hjemmel i verneplikten for å skrive ut mannskaper til slik tjeneste.

¹²² Ibid, bilag nr. 63 til Hovedprotokollen

¹²³ Ibid.

Oberst Hegermann fremstilles av Gjerpe, Johs. Andenæs og Berg som en av de fremste talsmennene for allmenn og personlig verneplikt. Han sto for noe bortimot den rake motsetning til Løvenskjolds synspunkter på flere områder, selv om også han var embedsmann. Hegermann var innvandrer fra Altona og hadde tjenestegjort som lærer og legendarisk sjef på Krigsskolen siden 1790. Han skulle komme til å lede en brigade i den kommende krigen mot Sverige sommeren 1814, slo svenskene ved Onstadsund og var deretter en kort periode i 1814 krigsminister. Hans synspunkter var sterkt preget av fagmilitære idéer om den allmenne verneplikts fortrinn både for forsvaret og for samfunnet. Hegermann mente det var en borgerplikt å gjøre en form for personlig tjeneste, og var nesten ekstrem i sin idealisering av den patriotiske borgeren og soldaten. I motsetning til Løvenskjold ville han derfor ha en personlig verneplikt, han så dette ikke bare som et middel til å rekruttere soldater, men som en nødvendighet for å gjenreise og bygge nasjonen:

Den almindelige Værnepligt ... vil ... igjen vække den inslumrende Aand og Følelse for ved egen personlig Tjeneste, saavel i Fred som i Krig at yde en Skjærv på Fædrelandets Alter. Det blev en antændelig Gnist, der snart vilde utbrede sin velgjørende Virkning, hæve den militaire Classe til sin eiendommelig Værdighed, Agtelse og Nødvændighed, naar alle Landets Børn fra den tidlige Ungdom bleve fortroelige med den Møie, de farer og Opoffrelser Standen kræver og indaandende rene og rigtige Principer af den, et Lands samtlige Borgere paaliggende Pligt, personlig at værne for Fædrelandets Sikkerhed og Forsvar. Og hvilket Held blev dette ikke for Landets Opkomst med hensyn til Vindskipelighed, Agerdyrkning og Velstand.¹²⁴

Hegermann var også eksplisitt på at Norges væpnede styrker kun skulle organiseres for Forsvarskrig og ikke skulle kunne sendes ut av landet. Patriotismen og plikten til å gjøre militærtjeneste var med andre ord tett knyttet til tanken om forsvar av fedrelandet.

Hegermann la imidlertid en vesentlig forutsetning til grunn for praktiseringen av verneplikten; nemlig at grunnlaget for verneplikten måtte dannes gjennom en nasjonal oppdragelse fra ung alder, hvor guttene gjennom fysisk fostring og våpenøvelser skulle forberede seg for soldattjenesten. Han hadde tidligere fremmet forslag om dette som egen paragraf i sitt grunnlovsforslag,¹²⁵ og et nytt revidert forslag er datert 12. mai, dagen etter debatten om

¹²⁴ Ibid, bilag nr 53 til Hovedprotokollen

¹²⁵ Ibid, bilag nr 13 til Hovedprotokollen: *Forslag Til nogle Paragrapher i Constitutionen for Kongeriget Norge*. Datert 3. mai, levert skriftlig til konstitusjonskomiteén.

verneplikten.¹²⁶ Fra 13 års alder skulle guttene øves 8 dager i året i gymnastikk, skyting og militære feltøvelser før de kunne tre inn i regulære avdelinger. Spesielt viktig for guttene på landet var skiferdigheter. Ansvaret for oppfølgingen av oppdragelsen skulle pålegges både de geistlige, sivile og militære myndigheter. Forelesninger om taktikk skulle holdes i skolene, som også skulle innføre militær disiplin. Det Hegermann talte for var i realiteten en omfattende militarisering av samfunnet og en innretning av skolevesenet mot Forsvarets behov, hvor det vesentlige av den soldatopplæring vi i dag forbinder med førstegangstjenesten faktisk skulle gjennomføres som et ledd i oppdragelsen før guttene ble vernepliktige. (Weidemann hadde de samme tanker i sitt forslag til vernepliktsparagraf).¹²⁷ Verneplikten ville således etter Hegermanns forslag kun være en plikt til å forsvare landet i krigstid, og ikke medføre soldattjeneste i fredstid:

Det maa blive en Glæde og Opmuntring for enhver Undersaat, tidlig at kunde dannes til Fædrelandets Forsvar, for i den rette kraftfulde Alder, bevæpnet og dannet, roligen i Fredens Lye, som Mand og Huusfader at kunde fremme Landets indre Velstand igjennem Agerdyrkningens og Industriens uforstyrrede Anvendelse. Naar da en forvoven Fiende krænker Norges Frihed – da iler roligen enhver vaabendygtig Mand til sine Banner...¹²⁸

Her igjen ser vi en viktig nyansering i debatten om allmenn verneplikt som ikke er fremhevet tidligere. Hegermann la vekt på at verneplikten ikke skulle innvirke på borgernes virke i fredstid, verdiskapningen i samfunnet måtte prioriteres.

De representantene for ”den militære underklasse” som uttalte seg om borgerplikt og patriotisme gjorde dette kortfattet men fyndig til fordel for allmenn verneplikt, men de ville også akseptere en rekke fritak for verneplikt i fredstid. Jonsen og Torsen fra Sjødefensjonen: ”...Men gjælder det om, at forsvare Landet imod en angribende Fiende, og Ingen kunde undværes, da skulle og ville vi Alle skulle være lige forpligtet til at værne om vort Fødeland ...”.¹²⁹ Det ligger her implisitt at det kun er i krigstid alle skal ha plikt til å tjene, og da kun for forsvar av landet.

¹²⁶ Ibid, Tilæg nr. 5 til Hovedprotokollen.

¹²⁷ Ibid, bilag nr 15 til Hovedprotokollen: *Forslag til ny konstitusjon datert 2. april, § 67.*

¹²⁸ Ibid, bilag nr. 53 til Hovedprotokollen

¹²⁹ Ibid, bilag nr. 61 til Hovedprotokollen

Musketer Waagaard fra Nordenfjeldske infanteriregiment, som også var bonde fra Norderhov (på Ringerike), er ofte sitert men tåler en gjentakelse også her:

Lader os Ligesom Norges Gamle Sønner selv bære Sværdet og ikke betroe det til Uslinger og Leiesvende, som Lettelig Lader sig overlokke til den Lumske Fiende ved at Forskjønne deres Kaar mange dobbelt, men Lader Enhver indfødt tjene en efter Mængden passende tid, som derved vilde meget forkortes og da vil en hver i saa kort en Tid tjene med Løst, og den Norske Armees derved vil vorde en Skræk for Naboeriget.¹³⁰

Her henvises til Norges ærerike historie og patriotiske idealer, og leiesoldater får sitt pass påskrevet som illojale og upålitelige. I henhold til Ulriksen er det imidlertid sannsynlig at Waagaard med "Uslinger og Leiesvende" ikke sikter til vervede soldater generelt, men henviser til soldater som tar tjeneste i andre lands styrker. Han tjenestegjorde selv i en avdeling som bestod av både utskrevne og vervede soldater: Nordenfjeldske Infanteriregiment hadde 800 vervede og 1200 utskrevne soldater i 1814, og det er lite sannsynlig at han omtaler sine soldatkamerater slik.¹³¹ Det er også tydelig at Waagaard anså naboriket - Sverige - som den aktuelle fiende og motstander. (Han levde forøvrig opp til sine idealer; i den korte krigen mot Sverige sommeren/høsten 1814 deltok han aktivt i kampene og ble dekorert for sin krigsinnsats og "edel dåd". Han var blant de første soldatene som ble dekorert etter den nye Grunnloven. Det sies blant annet at han ved en anledning svømte over Glomma for å gjøre anslag mot svenske styrker, og han drepte visstnok flere. Han ble såret i kampene og døde som følge av dette tre år senere.¹³²)

De øvrige tilhengerne av verneplikten skilte mellom forsvar av landet i krig og soldattjenesten i fred. Prost Peter Ulrik Magnus Hount hadde sitt embede fra Smaalenenes amt og var den som mest eksplisitt skilte mellom verneplikt til forsvar av nasjonen og den faktiske soldattjeneste i fredstid:

Vel fordrer Norges Selvstændighed og Uafhængighed, naar denne skal kunde haandhæves, at alle landets Børn i Farens Øjeblik gribe til Vaaben og at de tidlig dannes til at kunde føre dem med Kyndighed og Orden men egentlig at gjøre Tjeneste som Soldat i Fredens Dage, ville

¹³⁰ Ibid, bilag nr. 62 til Hovedprotokollen

¹³¹ Ståle Ulriksen, *Den norske forsvarstradisjonen – militærmakt eller folkeforsvar?*, Oslo 2002, s. 75

¹³² Jeg har funnet disse opplysningene på Internett, www.ringeriksporten.com. Som kilder er oppgitt Kåre Haukås: *Norsk Biografisk Leksikon* Bd 18 (1977), *Heftet Ringerike* og *Ringerikes Blad*.

frembringe en Indskrænking i Manges Dannelse, og maaske have en skadelig Inflydelse paa deres Moralitet. Jeg troer derfor at Værnepligten bør adskilles fra den egentlige Soldat-Tjeneste i Freds-tider...¹³³

Det var altså udiskutabelt for Hount at alle borgere pliktet å tjene som soldat i forsvar mot angrep på landet, men det å tjenestegjøre som soldat i fredstid var i seg selv skadelig for både dannelse og moral og burde derfor ikke påtvinges borgerne. Her ligger temmelig eksplisitt en nedvurdering av tjenesten om soldat i fredstid og de individer som utfører slik tjeneste, ihvertfall i forhold til de dannede klasser.

Alexander Christian Møller var distriktslege fra Arendal og dermed embedsmann. Han argumenterte også med borgerplikter og impliserte en samfunnskontrakt. Det var i henhold til Møller en historisk sannhet at i de stater hvor det var praktisert verneplikt var befolkningen minst belastet med laster og egoisme: ”Deres roesværdige Tarvelighed, Mod Æresfølelse og Fædrelands Kiærlighed har langt overgaaet andre Stadsborgeres, der lade seg forsvare af ufrie og leyede Svende...”¹³⁴ Det var derfor nødvendig at den nye statsforfatningen skulle fremme slike borgerdyder. Riktignok så også han verneplikten som ett av flere alternativ for å yte sin borgerplikt: ” ... hvorfra de ikke kunde frietages uden; naar de paa anden maate beviiseligen kunde gavne Statten (sic) ved ved vigtigere og større Tienester ...”¹³⁵ . Han delte også Hounts syn på at soldattjenesten i fredstid var lite ønskelig for de som skulle forsvare staten.

De øvrige innleggene i debatten som berørte dette temaet var hovedsakelig enige om at borgerplikten krevde en allmenn verneplikt, og vektla patriotisme og leiesoldatenes uegnethet.

5.7.2 Demokratisering og nasjonalisering

Dette temaet fokuserer på de liberale idealene om individets frihet, likhet og rettferdighet mellom alle statens borgere, samt demokratisk kontroll over arméen, og hvordan dette ble reflektert i debattene i Riksforsamlingen.

¹³³ *Riksforsamlingens forhandlinger 1814*, Kristiania 1914 (nytrykk), bilag nr 55 til Hovedprotokollen

¹³⁴ *Ibid*, bilag nr. 59 til Hovedprotokollen

¹³⁵ *Ibid*.

Riksforsamlingens behandling av spørsmålet om demokratisk kontroll over arméen ble foretatt i forhold til §§ 25, 26 og 27 i 17.mai-grunnloven.¹³⁶ Paragrafene ble vedtatt uten vesentlig debatt eller uenighet, og medførte en klar demokratisk begrensning av kongens makt. Argumentasjonen i debatten og ordlyden i paragrafene berørte imidlertid ikke verneplikten direkte, og jeg vil derfor ikke fokusere mer på dette aspektet i denne sammenhengen.

Motstanderne vektla den borgerlige frihet, og anså verneplikten som et uakseptabelt inngrep i den enkeltes demokratiske rettigheter. Løvenskjold argumenterte for unntak fra verneplikten for en rekke yrker som han ikke så forenlige med verneplikt, og var således talsmann for å opprettholde standsprivilegier som ikke var i samsvar med de demokratiske idealene om likhet for alle. Hans syn var implisitt at likhetsprinsippet ble ivaretatt ved at alle gjorde en borgerplikt i forhold til sin stand og stilling. Han tilla også individets frihet mer vekt enn likhet for alle med hensyn til verneplikt. Det fremkommer klart at han mente rettferdighetsprinsippet tilsa at den borgerlige frihet ikke måtte innskrenkes ved en personlig verneplikt.

Prost Hount prediket likhet i prinsipp, men ikke i praksis:

At det er alle Statsborgeres Pligt at værne om et elsket Fødeland, er en sandhed så indlysende at man ikke kan nægte den, uden at ophæve den Lighed i Frihed og Rettigheder, som bør være i Stats-Samfundet. Men i Anvendelsen af denne Grundsætning udfordres dog megen Varsomhed og Forsigtighed for ey at lægge Hindringer i veien for Ynglingens Dannelse til gavnlig Statsborger og Næringsvejenes Drift, og derved skade Stats-samfundet istedet for at befordre dets Held.¹³⁷

Vi ser konturene av den samme argumentasjonen som Løvenskjold førte for å videreføre embedsstandens og borgerskapets privilegier. Det var således en klar konflikt mellom de uttalte demokratiske idealene og den foreslåtte praksis, sett i forhold til vår tids oppfatninger.

¹³⁶ Ved redigeringen av grunnloven før den ble endelig godkjent ble en rekke paragrafer renummerert, og det er derfor til tider vanskelig å sammenholde referatene fra debatten i plenum, som henviser til nummereringen i grunnlovsforslaget fra konstitusjonskomitéen, med den vedtatte Grunnloven, som altså har en annen nummerering. Jeg bruker derfor konsekvent den endelige nummereringen i henvisningene.

¹³⁷ *Riksforsamlingens forhandlinger 1814*, Kristiania 1914 (nytrykk), Bilag nr. 55 til Hovedprotokollen

Wergeland hevdet likhet med hensyn til privilegier; hvorfor skal borgere og embedsmenn fratras sine privilegier når det ellers har vært et prinsipp å la alle borgere beholde sine gamle rettigheter og fordeler?

Tilhengerne av allmenn verneplikt vektla likhet og rettferdighet som begrunnelse for allmenn verneplikt. Premierløytnant Fredrik Hartvig Johan Heidmann representerte Trondhjemske dragonkorps, og var en typisk fagmilitær tilhenger av allmenn verneplikt. I sitt tilsvaret til Jørgen Aalls innlegg i debatten 11. mai kommenterte han forslaget om utskrivning ved loddtrekning som urettferdig:

Den foreslagne Maade at rekrutere Arméén ved Lodkastning, naar den ei ved Hverving kunde holdes fuldtallig, er hverken grundet på Billighed eller Retfærdighed; aller mindst kan det billiges at kun Landmanden skal være underkastet dette forhadte Lykkespil¹³⁸

Rettferdighetsoppfatningen var altså både rettet mot selve utskrivningsmetoden og mot utvalget; det at det kun var bøndene som var pålagt verneplikt. Det er allikevel ingen tvil om at Heidmann var tilhenger av allmenn verneplikt både av idealistiske og praktiske hensyn, det siste skal jeg komme tilbake til senere.

Vi kunne kanskje forventet at bøndene ville kreve allmenn verneplikt for alle for å fordele byrdene som hadde ligget på bøndene alene. Det var ikke mange av dem som tok ordet, en av dem var gardbruker og skolelærer Sivert Paulsen Bratsberg fra Nordre Trondhjems amt. Hans innlegg ble også vedtatt av Tejs Jacob Torkeldsen, bonde fra Lister amt. I prinsipp støttet de riktignok forslaget om alminnelig verneplikt, men de ville også ha både stillingsrett og fritak for akademikere. Det var ikke likhet for alle som stod i fokus for disse bøndene, men den oppfatning at verneplikt var den billigste utskrivningsmetoden for staten. Bratsberg kritiserte Løvenskjolds forslag (til en vervet hær av frivillige) ikke ut fra demokratiske prinsipper, men på basis av at det ville bli for kostbart og dermed ikke gjennomførbart i praksis. Praktiske forhold, økonomi og besparelser var det disse bøndene hadde mest i fokus.¹³⁹

Møller var den som mest eksplisitt brukte demokratiske idealer i sin argumentasjon:

¹³⁸ Ibid, Tilæg nr. 4 til Hovedprotokollen

¹³⁹ Ibid, bilag nr. 58 til Hovedprotokollen.

End een vigtig Fordeel yder den almindelige Værnepligtighed, og denne bestaar derudi: at den Himmelraabende Uret, som med tung Jernhaand har hvillet fornemmelig paa den ringere og fattigere Deel af Statsborgerne ... herved vil ophøre ...¹⁴⁰

Her var det tydeligvis likhet og rettferdighet som var idealene. Han henviste også til at likhet med hensyn til forpliktelser ville hindre misnøye og føre til forening mellom stendene, og tilla dette spesiell vekt i forhold til landets kritiske situasjon. Et annet argument var at allmenn verneplikt ville redusere den sosiale avstanden mellom de militære (yrkesoffiserer) og befolkningen forøvrig, med andre ord et fokus på forankring av Forsvaret i befolkningen ved en demokratisering av utskrivningen.

5.7.3 *Militærteori*

De militærfaglige og forvaltningsmessige aspektene spilte en viktig rolle i debatten om allmenn verneplikt i Riksforsamlingen, og var i prinsipp tilsvarende debattene i Frankrike. Forskjellene i kontekst gjorde allikevel at det var vesentlige forskjeller.

Løvenskjold argumenterte mot "Conscriptionen" med at tvang ville gi umotiverte soldater, mens vervede innfødte ville se soldattjenesten som en hovedsyssel og ikke som en bisak. Et annet argument var at en vervet armé kunne holdes fulltallig hele året uavhengig av landbrukets sesonger, hvor utskrevne bønder ville måtte få landbrukspermisjon. Løvenskjold hevdet også det velkjente argumentet at det ikke ville være mulig å gi de vernepliktige tilstrekkelig tjenestetid til at de kunne utdannes som fullgode soldater. Det lå implisitt i Løvenskjolds argumentasjon at profesjonelle soldater ville være både bedre motivert og faglig bedre skikket enn utskrevne mannskaper. Han ble støttet av Wergeland i disse synspunktene.¹⁴¹

Jørgen Aall var den som kanskje i størst grad fokuserte på militærteoretiske argumenter i sitt innlegg mot allmenn verneplikt. Aall var grosserer, trelasthandler, skipsreder og stadskaptein i Porsgrund, og tilhørte således borgerskapet. På Eidsvoll tilhørte han selvstendighetspartiet. Han hevdet at en nasjonal milits, som en vernepliktsarmé i praksis ville være, ikke kunne gies tilstrekkelig opplæring og derfor ville være utilstrekkelig for forsvar av landet. Det var derfor

¹⁴⁰ Ibid, bilag nr 60 til Hovedprotokollen

¹⁴¹ Ibid, bilag nr 63 til Hovedprotokollen

behov for en stående armé som utnyttet landets særegne topografi og den norske soldatens fortrinn:

En staaende Armee bliver da ustridigen at betragte som Statens første og sikreste Værn ... Et lidet Corps af slige altid vel øvede, færdig staaende Tropper, forsynede med hensigtsmæssige Vaaben – jeg mener her Rifler – vilde, under den lette med Lynsnarhed sig vidt spredende, og igien sig samlende, Exercitie, der er inført i vor Armee, i vores biergfulde paa snevre Giennemgange og couperede Terrainer saae rige Land, det synes mig saa, naar man sætter Normandens stærke, senefulde Arm og hans til Smidighed veldannede Legeme som et højt Tal med i Beregningen; med grundet Haab om Held kunne gjøre en det i Styrke, efter Numeriske Tal, langt overlegen Fiende Valpladsen stridig.¹⁴²

Aall var den eneste debattanten som eksplisitt henviste til de nye taktikkene med lette, mobile styrker bevæpnet med rifler for rettet ild - jegeravdelinger - som velegnet for det norske terrenget. Topografien, taktikken og nordmannens fysiske fortrinn som soldat skulle kunne oppveie tallmessig overlegenhet hos fienden, men forutsetningene for dette var en tilstrekkelig soldatutdanning som det ikke var mulig å oppnå med utskrevne styrker. Ved angrep på landet skulle det mobiliseres utskrevne soldater, støttet av den vervede arméen ville disse ha den nødvendige patriotiske moral og offervilje til å gjøre sin tjeneste. Vektleggingen av å beherske natur og klima var særegent for Norge, vi finner ikke tilsvarende i Frankrike.

Tilhengerne av verneplikten trakk i stor grad motsatt konklusjoner av de samme argumentene. Hegermann var også her en motpart til Løvenskjold. Han så allmenn verneplikt som en nødvendig forutsetning for å utnytte nasjonens fulle kraft i Forsvaret av landet og for å styrke nasjonen:

En saadan Adskillelse for Opfyldelsen af en saa almindelig Pligt svækker National-Characteren og indskrænker Armeens Kraft og Brugbarhet, hvorimod alle Borgeres Forpligt til personligen paa denne Maade at yde Fædrelandet sin Tjeneste, sikkrer Folket for al Erobringskrig og giver Staten, uden særdeles Bekostning, under en opkommende Krig, et stort Antal af duelige Anførere. Vee den Fiende, der betræder et lands Grændse, hvor enhver Landets Borger forsvarer sin Hjemstavn...¹⁴³

¹⁴² Ibid, bilag nr 54 til Hovedprotokollen

¹⁴³ Ibid, bilag nr 53 til Hovedprotokollen

Dette er patriotiske idealer vi kjenner igjen fra debattene i Frankrike. Argumentene var at arméén i nasjonens interesse måtte få disponere de beste skikkede mannskaper til å tjene som soldat, og den patriotiske borgeren ville være den beste soldaten. Personligheten var for Hegermann den første betingelse for verneplikten, ”leiede Svende faae ingen varme, redelige og duelige Anførere – Maalet forfeiler aldeles i en frie selvstændig Stat”.¹⁴⁴

Heidmann argumenterte for en allmenn verneplikt som måtte omfatte soldatopplæring i fredstid, og angrep således oppfatninger om at de vernepliktige kun skulle kalles inn når krig truet; det var spesifikt Løvenskjold han var ute etter:

... i dette Tilfælde indrømmer dog Hr Kammerherren (Løvenskjold) den Sætning at det er hver Borgers Pligt at gribe til Vaaben? Men Distinctionen mellom denne Pligt, og den, i Fredstider at indskrives til Soldat, for at duelliggjøres til Landets Forsvar - bortfaller av seg selv, naar man ville overbevise sig om den Sandhed: at Folkets Opstand in Massa kun da kan afgive et paalideligt Værn for Landet og vorde frygtelig for en Fiende, naar Folket i Almindelighed besieles af varm Hengivenhed for Fødestavnen og dets Anstrengelser tillige understøttes af en vel øvet og Disciplineret Hær, men at Folkets raae og udannede Masser derimod, uden hin Understøttelse, snart kund adsplittes og oprives.¹⁴⁵

Forutsetningen for at en mobiliseringshær skulle ha noen verdi var altså at soldatene hadde fått den nødvendige opplæring i fredstid. Heidmann så heller ikke noen mulighet for at vervede kunne ha samme fedrelandsånd, moral, lojalitet og patriotisme som vernepliktige. På den annen side måtte denne fredstjenesten for våpenopplæring av de vernepliktige ikke forveksles med den stående arméén; denne så Heidmann i hovedsak som en ordensmakt som burde verves av frivillige og holdes på et minimum av økonomiske årsaker:

...Det er derfor en bydende Nødvændighed ... dels for at bespare de med Hvervingen uomgjengelig forbundne Udgifter at den tjenstgjørende del av Arméén vorder så liden, som Omstendighederne kun ville tillate, og ei større end Lovenes Haandhævelse og Vedligeholdelse av Orden i Landet, uforbigjengelig kræve. Denne tjenstgjørende Styrke er jeg imidlertid langt fra at ansee som Kjærnen af Arméén eller at betragte den som et Hovedværn for Landet ...¹⁴⁶

¹⁴⁴ Ibid, bilag nr 53 til Hovedprotokollen

¹⁴⁵ Ibid, bilag nr. 56 til Hovedprotokollen

¹⁴⁶ Ibid, Tilæg nr. 4 til Hovedprotokollen

Den stående arméen skulle altså løse de oppgaver Politiet og fengselsvesenet har i dagens samfunn, og ikke ha noen sentral rolle i forsvaret av landet. Dette innebærer at Heidmanns forsvarsmakt ville være en tilnærmet ren militær heller enn en mobiliseringsarmé.

Waagaard derimot så praktiske muligheter i at alle gjorde tjeneste, dette ville gjøre det mulig å forkorte tjenestetiden og dermed heve soldatenes moral og arméens effektivitet:

... Lader Enhver indfødt tjene en efter Mængden passende Tid, som derved vilde meget forkortes og da vil en hver i saa kort en Tid tjene med Løst, og den Norske Armee derved vil vorde en Skræk for Naboeriget.¹⁴⁷

Kjøpmann Gabriel Lund fra Lister amt hevdet at hensynet til den innen- og utenrikspolitiske situasjonen også måtte tillegges stor vekt, og han mente innføring av alminnelig verneplikt ville kunne føre til en farlig misnøye i en situasjon hvor styrke gjennom enighet var påkrevet i den nye staten. Dette var en klar parallell til situasjonen i Frankrike fra 1789. Vernepliktsaken burde etter Lunds mening utsettes til første storting og en komité for dette formålet utnevnes av Riksforsamlingen.

5.7.4 *Borgerplikt og borgerdyd*

Vi har sett hvordan det i Frankrike var konflikter mellom idealer og praksis når det gjaldt rekruttering til arméene. Idealet var en allmenn verneplikt, men praksis ble en slags legdsordning som medførte misbruk og unnaluring. Allmenn verneplikt ble til slutt innført på bakgrunn av brutal pragmatisme og militære behov på tvers av revolusjonens idealer. Konteksten i Norge ble svært forskjellig, fordi det allerede eksisterte en akseptert utskrivningsordning som skaffet til veie et tilstrekkelig antall soldater. Det var heller ikke realistisk å skrive ut flere soldater enn det som allerede var tilgjengelig, Danmark/Norge var på denne tiden karakterisert som en av de mest militariserte stater i Europa: ”...Danmark-Norge sammen med Sverige og Preussen var et af de stærkest militariserede stater i Europa i midten av 1700-tallet ...”¹⁴⁸ Folketallet i Norge tillot uansett ikke utskrivning av nok soldater til å stå imot stormaktene, og det var begrenset hvor mange soldater som kunne utrustes. I Frankrike var problemstillingen reell i forhold til krigens behov, mens det i Norge selv i 1814

¹⁴⁷ Ibid, bilag nr 62 til Hovedprotokollen

¹⁴⁸ Damsholt, kap. 4 *De utskrevne indfødte og Hærens bemandingsproblem*.

var en mer prinsipiell problemstilling. Det var allikevel strid om flere vesentlige problemstillinger innenfor dette temaet i Riksforsamlingen. Dette gjaldt i første rekke hvorvidt verneplikten skulle være personlig eller ikke og hvorvidt stillingsrett skulle tillates eller ikke.

Løvenskjold fremstilles av både Gjerpe, Johs. Andenæs og Berg som den fremste motstanderen mot allmenn verneplikt. Dette synet bør nyanseres, det var først og fremst en personlig verneplikt han talte imot, og han var villig til å akseptere også dette om nødvendig. Dersom en personlig verneplikt skulle blitt innført ville Løvenskjold hatt fritak for akademiske borgere, fabrikkarbeidere og andre han hvis virksomhet han anså uforenlig med militærtjeneste. Dette underbygger bildet vi så under temaet *soldatborgeren*, som var at han så verneplikten som kun ett alternativ av flere innenfor rammene av en generell borgerplikt, og at borgerne derfor kunne gjøre sin borgerplikt ved andre alternativer enn verneplikten. Løvenskjold ville ha fjernet den personlige verneplikten som hadde vært gjeldende siden 1799. Etter en overgangsperiode på tre år ville han gjeninnføre legdsystemet hvor legdene hadde ansvar for å stille en frivillig, innfødt våpendyktig mann. Kun dersom det var tvingende nødvendig kunne en personlig verneplikt aksepteres:

Da imidlertid Statens Forsvar mod udvortes Fiender, er en ubetinget Nødvendighed, for dens Tilværelse, saa maatte og saadant Indgreb i den borgerlige Frihed, uden hvilken Statens Forsvar ikke kunde opnaaes, være nødvændigt, og maatte taales som et nødvændigt, fra Statens Tilværelse uadskilleligt Onde, om det ikke annerledes kunde være.¹⁴⁹

Jørgen Aall ville ha en stående hær på 8-10.000 mann, som kunne bemannes ved utskrivning etter loddrekning eller ved verving for ”håndpenger”. Han kan synes inkonsekvent i sin argumentasjon, det kan til tider synes usikkert om han var for eller imot allmenn verneplikt. En stående hær av vervede ville både prinsipielt og i praksis være noe helt annet enn en stående hær av utskrevne etter loddrekning; det ville være enten/eller i forhold til allmenn verneplikt. Han ville også ha en rekke fritak for utskrivning til den stående arméen (med andre ord innskrenkning av allmenn verneplikt): byborgere, jernverksarbeidere, sagbruksarbeidere og andre ”offentlige innretninger” skulle være unntatt. Når den stående arméen var etablert skulle allmenn verneplikt allikevel gjelde for enhver stand - med unntak av akademiske borgere. Han sier på slutten av innlegget: ”Det stemmer med min fuldeste

¹⁴⁹ *Riksforsamlingens forhandlinger 1814*, Kristiania 1914 (nytrykk), bilag nr. 52 til Hovedprotokollen

Overbeviisning, at alle Statens Borgere have af Naturen lige kald til at værne om Statens Sikkerhed ... ”.¹⁵⁰ De borgere som ikke ble utskrevet til den stående arméen skulle allikevel øves i våpen til de ble 40 år, slik at de kunne mobiliseres ved angrep på landet. En stående, vervet armé kombinert med årlige våpenøvinger for alle vernepliktige ville nok blitt en kostbar affære. Det kan synes som at Aall skilte mellom årlige eller periodiske våpenøvinger på den ene siden og soldattjeneste i garnison og på festningene i fredstid på den annen side. Dette kan indikere en oppfatning om at verneplikten skulle være rettet mot forsvar av landet, mens soldattjenesten i fredstid ble oppfattet som ordensmakt og fangevoktere, med andre ord en tjeneste som ikke hjemlet verneplikt. Det er også mulig at han i likhet med Hegermann så for seg at soldatopplæringen skulle være en del av oppdragelsen og således ikke inngå i verneplikten; han ga sin varme tilslutning til Hegermanns forslag om en nasjonal oppdragelse i et dokument som er datert 14. mai.¹⁵¹

Prost Hount ville også ha en stående ”Garnisons- og Politiarne”, men mente det klarte seg med 4-5000 mann til håndhevelse av orden og punktforsvar. Disse skulle verves av frivillige. Når fare truet skulle imidlertid alle i prinsipp være vernepliktige, og han deler befolkningen inn i 5 kategorier etter forskjellige grader av utskrivningsplikt. Den femte kategorien skulle kun kalles inn når landet stod i den ytterste fare, og innebar i praksis fritak for verneplikt i fredstid. Dette omfattet ”akademiske Borgere, hvis Dannelse for Staten er saa kostbar og for dens Vel saa viktige at den ikke utidig maa ødsle med deres Kraft”, fabrikanter og håndverkere, sivile embedsmenns betjenter, skolelærere og gårdbrukere. I praksis ville man også ved dette alternativet stå igjen med verneplikt for bøndene, og allmenn verneplikt kunne det ikke kalles. Argumentet var igjen at det var i Statens interesse å la borgerne utøve sine standsmessige funksjoner, med andre ord at verneplikten ble sett som ett av flere alternativ innenfor rammene av en generell borgerplikt. I likhet med Hegermann var også Hount tilhenger av våpenopplæring for ungdommen, han ville begynne allerede ved 12 års alder.

Wergeland forsvarte Løvenskjolds forslag om vervede styrker mot argumenter om leiesoldater ved å sammenlikne de vervede med andre kategorier som ble lønnet av staten:

¹⁵⁰ Ibid, Bilag nr. 55 til Hovedprotokollen

¹⁵¹ Ibid, Tilæg nr. 6 til Hovedprotokollen

Slige af et vist District hyrede og underholdte Tropper, kunde, synes meg med ligesaa liden Føje fortjene det foragtelige Navn Lejesvend, som enhver anden militair eller civil Embedsmand, der jo og tjene Staten ... ”¹⁵².

Han betraktet altså soldatene som statstjenestemenn på lik linje med alle andre, men det er usikkert om han forutsatte at de skulle være statsborgere. Han så imidlertid en del praktiske problemer med forslaget, spesielt med hensyn til muligheten for å gjennomføre radikale reformer i landets nåværende situasjon. På den annen side mente han at allmenn verneplikt (som han benevnte Conscription, en klar henvisning til Frankrike, med negativt fortegn) ville ”gjøre Constitution, Regjering, ja Fædrelandet selv forhad”. En konsekvens av verneplikt ville bli at rike borgere forlot landet. Begrunnelsen var de misbruk verneplikten uunngåelig ville medføre: ”Conscription eller ubetinget Værnepligt, maatte skade Moraliteten, maatte give Anledning til Svig, Bestikkelse, Udsuelse og utallige Misbrug ... ”.¹⁵³ Her var det spesielt stillingsretten Wergeland rettet skytset mot. Gitt at han ikke så at den kunne forbys, mente han at den ville føre til nettopp den ulikhet og urettferdighet man ved allmenn verneplikt skulle unngå. Han argumenterte også med praktiske vurderinger av behovet for soldater og hva som faktisk kunne utskrives fra borgerskap og embedsstanden, gitt at den overveiende del av befolkningen var bønder.

Wergeland talte standssamfunnets sak, hvor alle skulle tjene staten i henhold til sin stand og plass i samfunnet. Utskrivningen av soldater burde derfor pålegges den stand som naturlig tilkom slike oppgaver. Embedsstand og Borgerskap skulle stille offiserer, og bondestanden soldatene:

Han (bondesønnen) vil værge for den Stat, hvoraf hans Stand utgjør de 8/9, for det Land, hvis hele Overflade hans Slægt næsten alene indtager, anført af Mænd, som dertil ere udgagne af de andre Klasser i Samfundet.¹⁵⁴

Her fremmet Wergeland nye argumenter for at bondestanden skulle bære byrdene ved verneplikten; det faktum at bøndene utgjorde den overveiende majoritet i befolkningen og at de i hovedsak ville forsvare sin egen jord. Wergeland skilte imidlertid også mellom soldattjeneste i fred og verneplikt i krig, det var også for ham klart at alle statens borgere

¹⁵² Ibid, bilag nr 63 til Hovedprotokollen

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid.

skulle delta i forsvaret av hjemlandet når krigen truer. Også her ser vi en klar kobling mellom verneplikten og forsvarskrig.

Jacob Aall var jernverkseier og bror av Jørgen, og representerte Nedenes amt. I motsetning til sin bror tilhørte han unionspartiet. Han var utdannet cand.theol. og har blant annet oversatt Snorre til norsk. Aall holdt et innlegg i debatten 11. mai, der han talte i advarende ordelag mot å innføre *Konskriptionen* (sic), med henvisning til den misnøye og elendighet slike ordninger hadde medført i andre land.¹⁵⁵ Argumentene var ikke bare at borgerskapets og embedsstandens sønner gjorde samfunnsnyttig tjeneste ved sin utdanning og sitt virke, men også at de ikke var oppdratt til å tåle strabasene soldatlivet ville påføre dem. Hovedproblemet slik Jacob Aall så det var at soldatene hadde blitt for dårlig lønnet:

... Norge vilde have ligesaa mange villige som det har dygtige Soldater, naar der anstændigen sørgedes for dem, og deres Familie, og naar der beredes dem Udsigt til passende Underholdning ved deres Tilbagekomst fra Arméen...¹⁵⁶

Han så også for seg at *Konskriptionen* (sic) ville føre til misbruk ved at de pengesterke kjøpte seg fri eller rømte landet. Implisitt var han altså motstander av stillingsretten. Spørsmålet om hvem som eventuelt burde fritas for utskrivning anså han for vanskelig til å avgjøre i Riksforsamlingen. Han var også motstander av våpenopplæring for ungdommen, og faktisk den eneste som talte i mot disse forslagene. Det var flere årsaker til dette, både at *krigerske sysler* ikke var bra for studier og at den *kultiverede ungdom* var for viktige for staten til å risikeres i krigen.

Tilhengerne av en personlig verneplikt hadde varierende og nyanserte synspunkter. Hegermann fant det naturlig med fritak for en rekke kategorier personell. En nyanse som ikke kommer klart frem i de fleste andre arbeider om Riksforsamlingen og allmenn verneplikt, er at Hegermanns forslag til organisering av arméen og utskrivningsvesenet spesifiserte at det var befolkningen på "Landet"- dvs bøndene - som skulle ha verneplikt til tjeneste i arméen (Berg er et unntak).¹⁵⁷ Riktignok skulle den bevæpnede makt etter Hegermanns forslag bestå av alle våpenføre menn i riket mellom 20 og 45 år, men dette prinsippet ble underlagt en rekke kvalifiseringer og unntak som gjorde forslaget til noe helt annet enn en allmenn

¹⁵⁵ Ibid, Tilæg nr. 10 til Hovedprotokollen

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Ibid, bilag nr. 53 til Hovedprotokollen

verneplikt. Embedsmenn, akademiske borgere mens de studerte og fabrikkbestyrere skulle være unntatt fra å tjene som soldat, men embedsmennene skulle være ”anførere for denne værnepliktige klasse”. Hegermann var her på linje med Wergeland i å se det som naturlig at embedsstanden stilte offiserene, mens bøndene stilte soldatene. Slike tanker var stikk i strid med de demokratiske prinsippene som ble lagt til grunn i Frankrike, hvor man tvert i mot rensket ut offiserer med adelig bakgrunn. Bybefolkningen (borgerskapet) skulle organiseres i borgervæpninger. Disse skulle ha ansvaret for byenes forsvar - i praksis hovedsakelig ordenstjeneste - men skulle også i vår- og høstonna inngå i garnisonstjeneste slik at soldatene (utskrevne bondesønner) kunne permitteres til å delta i landbruket. Vervede soldater (gevorbne) skulle bare kunne utskrives og verves fra de mannskaper som ikke var gårdbrukere – det var med andre ord ikke tillatt å verve selveiende bønder som profesjonelle soldater. Begge disse tiltakene hadde som hensikt å sikre landbruket, dette var tydeligvis en viktigere ivaretagelse av statens interesser enn at alle skulle stilles likt med hensyn til pliktig militærtjeneste. Den eneste reelle forskjellen fra gjeldende utskrivningsordning Hegermann ville innføre var således at verneplikten skulle være personlig, og som et ledd i dette at stillingsretten skulle fjernes. Det idealet han søkte var ikke en allmenn verneplikt og reell likhet for alle innbyggere i dagens forstand, men en personlig verneplikt for bondestanden som motsetning til en vervet armé av frivillige eller et legdsystem med rett til å kjøpe seg fri. Dette er en vesentlig nyansering som ikke fremkommer i tidligere arbeider, heller ikke hos Berg. Når det kom til faktisk utskrivning ville Hegermann, som diskutert ovenfor, ha en rekke fritak fra verneplikten. Han la altså patriotiske idealer til grunn på den ene side, og praktiske hensyn til det sivile samfunnslivet til grunn på den andre siden.

Heidmann hadde levert et skriftlig innlegg til konstitusjonskomitéen 18. april, som ble lest opp i plenum 11. mai. Her var han en klar tilhenger av allmenn og personlig verneplikt, og kritiserte Løvenskjolds forslag med praktiske vurderinger. Det er sannsynlig at innlegget var en reaksjon på Løvenskjolds innlegg mot allmenn verneplikt i debatten om den 11. grunnsetningen 16. april.¹⁵⁸ Han hevdet at en legdsordning, gitt datidens Hærordning med en fullt mobilisert armé på 34.000 mann, ville innebære at legdene måtte stille en ny soldat med full utrustning hvert 6. år. Dette ville være en stor byrde på legdene. I tillegg hevdet han at mange legder ville ha store problemer med å verve frivillige soldater. Heidmann så derfor

¹⁵⁸ Det første utkastet til konstitusjon med 11. grunnsetninger ble behandlet 16. april, og behandlingen av den 11. grunnsetningen, som foreslo alminnelig verneplikt, ble utsatt etter sterk motstand fra Løvenskjold. Se ovenfor.

allmenn verneplikt som den eneste gjennomførbare ordning for å bemanne arméen. Hans tilnærming var altså praktisk mer enn idealistisk.

I debatten 11. mai ga Heidmann et tilsvarende på Jørgen Aalls innlegg.¹⁵⁹ Også dette var i hovedsak praktisk orientert, men som vist ovenfor argumenterte han også med basis i demokratiske idealer. Han kritiserte Aall for at hans forslag ville gi økte kostnader, og så det ikke som gjennomførbart å rekruttere en stående armé annet enn ved verving av frivillige. Utskrivning ville være ”et utilladeligt Ingreb i Borgerrettighederne”.

Bratsberg (støttet av Torkeldsen) var i prinsipp for allmenn verneplikt, men argumenterte samtidig for stillingsretten. De kritiserte Løvenskjolds forslag til vervede med at ”lejede Karle” ville bli for kostbare eller ikke tilgjengelige, implisitt at tvungen utskrivning ville bli nødvendig, og at bøndene derfor måtte ha anledning til å stille andre i sitt sted. Akademikere skulle være fritatt for utskrivning. De foreslo også at det ble gitt fortrinnsrett for ansettelse i fabrikker, som håndverkere og i offentlige stillinger på lavere nivå til de som hadde gjort sin verneplikt. Hensikten med disse tiltakene var åpenbart at viktige funksjoner for samfunnet på denne måten ble beskyttet mot belastningene ved allmenn verneplikt. Praktiske og pragmatiske vurderinger av statens interesse og behov samt hensyn til økonomi ser ut til å ha vært det styrende for disse bøndene fremfor idealer.

Møller var som vist ovenfor forkjemper for demokratiske idealer og allmenn verneplikt. Allikevel var også han tilhenger av vervede frivillige til garnisons- og ordenstjeneste, med den begrunnelse at ”Thi det vedholdende Soldaterliv er ikke af det slags, at man maatte ønske, at mange av Landsforsvarerne skulde have Lyst hertil ...”¹⁶⁰. Som nevnt ovenfor delte han således Hounts syn i å differensiere mellom soldattjenesten i fredstid og forsvaret av landet i krig, basert på en oppfatning om at fredstjenesten var moralsk fordervende for soldatene og derfor noe man ikke burde utsette utskrevne mannskaper for. Møller var også motstander av stillingsretten, som han så som et overgrep mot demokratiske idealer:

... paa det at den meere Formuende kunde undgaae og være frie for det røde Guld ... Maatte Norges nye Stadsforfatning være heldigen nok til at dræbe denne skiendsels- og umenneskeligheds Daad ...¹⁶¹

¹⁵⁹ *Riksforsamlingens forhandlinger 1814*, Kristiania 1914 (nytrykk), Tilæg nr 4 til Hovedprotokollen, datert 11. mai 1814

¹⁶⁰ *Ibid*, bilag nr 59 til Hovedprotokollen

¹⁶¹ *Ibid*

Lund var som flertallet tilhenger av prinsippet om allmenn verneplikt, men mente at praktiseringen av verneplikten måtte vurderes nøye ut fra landets beliggenhet og forfatning. Han ville således ha fritak for en rekke kategorier: ” ... den studerende og Embeds Classen, Borger og Haandværk Classen, Agerdyrkerne og Manufacturisterne trengte alle til visse Frietagelser ... ”. Her var han jo på linje med de fleste andre. På den annen side var han den som gikk lengst med tanke på våpenopplæring av ungdommen, han foreslo:

... at ingen Mandsperson kunde antages til Confirmation, forinden han bevidste med Attest fra Kystværnets Divisions Chef, at han forstod at lade og affyre et Gevær, og i det mindste at gjøre de simpleste Jæger Maneuvrer ...¹⁶²

Dette forslaget ville, som Hegermanns, innebære en militarisering av samfunnet og våpenopplæring før vernepliktig alder.

5.8 Oppsummering av debatten i Riksforsamlingen

Riksforsamlingen hadde i prinsipp det samme dilemmaet som lederne av den franske Revolusjonen; idealet tilsa innføring av allmenn verneplikt, men det var ikke politisk mulig å gjennomføre dette i praksis. Det var generell enighet om at alle borgere pliktet å tjene staten, men det var ikke enighet om at dette skulle innebære pliktig militærtjeneste for alle. Motstanderne av allmenn verneplikt, som i hovedsak var borgerskapets og embedsverkets representanter, hevdet at borgerne måtte kunne tjene Staten på den måte som var mest tjenlig for Staten og den enkelte. De kjempet i stor grad for standsmessige privilegier, selv om mange av dem prinsipielt var tilhengere av allmenn verneplikt.

Det var imidlertid noen meget viktige nyanser i denne debatten som jeg ikke har funnet beskrevet i andre arbeider, og som gir en ny og bedre forståelse av problematikken: De langt fleste representantene i Riksforsamlingen var enige i en allmenn verneplikt til forsvar av landet i krig, også flere av dem som er fremstilt som motstandere. Den formen for verneplikt de var tilhengere av var imidlertid en videreføring av den tidligere legdsordningen. Det de var motstandere av var en personlig verneplikt for alle borgere, og at verneplikten skulle hjemle utskrivning til soldattjeneste i fredstid. På den annen side var flere av dem som er fremstilt som tilhengere av allmenn verneplikt i dagens forstand i realiteten tilhengere av en personlig verneplikt, men også motstandere av utskrivning til soldattjeneste i fredstid. Hegermann er det

¹⁶² Ibid, Bilag nr. 60 til Hovedprotokollen

fremste eksempelet på dette. Han var også talsmann for en omfattende militarisering av samfunnet, hvor skolevesenet i praksis ville få i oppgave å forberede unge gutter på soldattjeneste i krigstid. Verneplikt i dagens forstand så han derimot kun som aktuelt i krigstid. Gjerpe har identifisert kjernes spørsmålet som å være soldattjeneste i fredstid, men han har ikke beskrevet kompleksiteten i problemstillingen.

Et annet moment av betydning er at det ligger implisitt i de fleste innleggene at verneplikten kun oppfattes som hjemlet for forsvar av fedrelandet når det måtte bli angrepet.

Demokratisk kontroll over Arméen var det overhengende problem for lederne av den franske revolusjonen. Dette var også et tema for Riksforsamlingen, som på et vis kunne anses å lede den norske revolusjonen, men ikke i forhold til verneplikts spørsmålet. Arméen var allerede nasjonal og bestod i all hovedsak av utskrevne norske bønder, og konteksten ble derfor en helt annen. Det aktuelle spørsmålet på Eidsvoll var i forhold til kongens formelle disposisjonsrett over arméen, denne ble betydelig innskrenket i Grunnloven.

Det sentrale temaet for Riksforsamlingen i verneplikts spørsmålet var, som i Frankrike, konflikten mellom de demokratiske idealene og praktisk gjennomføring. Konteksten var imidlertid vesentlig forskjellig mellom de to landene, Norge hadde allerede en nasjonal hær - i realiteten en landmilitær - mens Frankrike hadde en betydelig utfordring i å nasjonalisere arméene. I Riksforsamlingen dreide debatten seg i stor grad om frihet, likhet og rettferdighet i forhold til standsmessige privilegier. På den ene siden tilsa prinsippene om likhet og rettferdighet at alle borgere burde stå likt i forhold til å tjene Staten. På den annen side sto tvungen utskrivning - som allmenn verneplikt i realiteten ville innebære - i konflikt med prinsippet om frihet og med etablerte standsmessige privilegier. I Norge var det borgerskapet og embedsverket som var mot allmenn verneplikt for å holde på privilegiene, mens bøndene ønsket en rettferdig fordeling av byrdene. I Frankrike var det i stor grad motsatt: Borgerskapet så allmenn verneplikt som en garanti for en nasjonal armé, mens folket - som i praksis var bøndene - var mot en allmenn verneplikt som de oppfattet som en byrde. Norge var heller ikke i den situasjon våren 1814 at det var aktuelt å skrive ut flere soldater, slik situasjonen var i Frankrike fra 1791.

De militærfaglige vurderingene var i prinsipp like i de to landene, og det var også tilfelle begge steder at det ble trukket motsatte konklusjoner av de samme argumentene.

Tilhengerne hevdet oppfatninger om at verneplikten ga tilgang på det beste soldatmaterialet; at utskrevne innfødte soldater i kraft av patriotisme ville ha høyere moral og være mer lojale enn vervede og leiesoldater. I Norge ble det hevdet særnorske argumenter om at innfødte ville være bedre egnet som soldater på grunn av deres kjennskap til det norske terrenget og hardførhet i forhold til norsk klima etc. Jeg har også funnet et interessant aspekt som ikke er belyst i andre norske arbeider om verneplikten, nemlig en kobling mellom patriotiske borgere og nye taktikker som forutsatte individualitet og initiativ. Dette er et viktig aspekt for en bredere forståelse av vernepliktspørsmålet. Motstandere av allmenn verneplikt hevdet på sin side at tvangsutskrevne soldater ville være lite motiverte og ikke ville kunne trenes til samme ferdighetsnivå som profesjonelle soldater.

Den vesentlige motstanden mot allmenn verneplikt i Riksforsamlingen var en motstand mot personlig verneplikt, man ville ha verneplikt på distrikter slik det hadde vært før 1799 og slik det innledningsvis fungerte i Frankrike. Både tilhengere og motstandere var imidlertid for en rekke fritak fra verneplikten som ville gjort den alt annet enn allmenn i vår betydning av begrepet. Kun et fåtall ville ha en vervet armé av frivillige. Erfaringene fra Frankrike ble holdt frem som eksempel på de misbruk en allmenn verneplikt ville kunne føre til. Påstander om at allmenn verneplikt ville gjøre staten og regjeringen forhatt ble understøttet av den franske situasjonen i 1814. Det var vesentlige forskjeller mellom Norge og Frankrike når det gjaldt stillingsretten. I Norge ble stillingsretten tatt som en selvfølge av de fleste, mens den ble forbudt som demokratisk uakseptabel i Frankrike. Allmenn verneplikt ble innført i praksis i Frankrike på grunn av militære behov på tross av idealene, mens den i Norge ble innført i prinsipp på bakgrunn av idealer, men ikke realisert fordi det ikke var militære behov for det.

6 Vernepliktsloven av 5. juli 1816

6.1 Innledning

Jeg vil i dette kapitlet ta for meg prosessen fra Riksforsamlingen frem mot den første vernepliktsloven, som ble vedtatt 5. juli 1816. De store trekkene er nevnt tidligere, og jeg skal nå først redegjøre nærmere for behandlingen av verneplikts spørsmålet og deretter analysere forslagene, betenkningene og debattene sett i forhold til de temaene jeg har utledet tidligere. Gjerpe har behandlet debatten grundig i et historisk perspektiv og argumenterer utdypende for at endringer i den utenrikspolitiske situasjonen fra 1814 til 1815-1816 var avgjørende for at konservative krefter fikk medhold i verneplikts spørsmålet. Nasjonens overlevelse var ikke lenger et tema, og det var derfor ikke behov for å tekkes bøndene. Prinsippet om allmenn verneplikt ble derfor fraveket og den eksisterende ordningen i praksis videreført. Det er ikke nevneverdig nytt å tilføre i denne sammenhengen, og det er heller ikke min hensikt. Jeg vil derimot fokusere på hvilke oppfatninger som lå til grunn for de enkelte aktørenes stilling i verneplikts spørsmålet. Først vil jeg gi en kort redegjørelse for kildene og den faktiske behandlingen av verneplikts spørsmålet, som et bakteppe for analysen av debattene.

6.1.1 Kilder

Jeg har avgrenset meg til å se på lovforarbeidene til vernepliktsloven av 5. juli 1816 samt loven i seg selv. Innstillingen fra Vernepliktskomiteen, innspill til komiteen fra private aktører og betenkninger fra de andre faste komiteene (disse komiteene arbeidet mellom Riksforsamlingen og det første ordentlige Stortinget 1815/16, det var ikke stortingskomiteer), er listet i Haffner, som har vært en meget verdifull kilde for å få oversikt over og finne lovforarbeidene.¹⁶³ Her er det henvist til at disse dokumentene samt komitéens protokoll ligger i "Riksarkivet i Finansdepartementet, pakkesaker nr. 488". I henhold til Riksarkivet eksisterer imidlertid ikke pakkesak nr. 488, men det er sannsynlig at disse dokumentene finnes som originalmanuskript i Nasjonalbiblioteket. Jeg har ikke funnet det hensiktsmessig å gå inn i komitéens håndskrevne protokoll og ditto dokumenter relatert til komitéens arbeide før innstillingen ble overlevert Stortinget. For mitt formål er det tilstrekkelig og hensiktsmessig med komitéens innstilling, de premisser komitéen la til grunn for sitt arbeide og offentliggjorte trykksaker. Jeg har derfor forholdt meg til det som er trykt i Stortingsforhandlingene 1815/16 når det gjelder Vernepliktskomitéens innstilling. Dette

¹⁶³ V. Haffner, *Innstillinger og betenkninger fra kongelige og parlamentariske kommisjoner, departementale komitéer med mer 1814-1924*, s. 15f. Et meget nyttig og verdifullt oversiktsverk for å få oversikt over og finne diverse lovforarbeider.

omfatter ikke betenkninger fra de øvrige faste komitéene, men jeg anser det som dekkende for mitt formål, gitt at det omfatter den innstillingen som ble forelagt Stortinget.

Vernepliktskomitéen ga også en innledning til innstillingen, som sannsynligvis ble gitt muntlig ved overlevering av innstillingen 14. juli 1815, hvor det ble redegjort for de premisser komitéen hadde lagt til grunn for arbeidet. Denne innledningen ble ikke trykket i Stortingsforhandlingene, men finnes trykket i Aftenbladet 1879 nr 279B i forbindelse med vernepliktsdebatten etter at allmenn verneplikt ble innført i 1876. Dette er et meget interessant og relevant dokument. I tillegg har jeg sett på enkelte andre dokumenter som er listet i Haffner og som var innlegg i den offentlige debatten i tiden 1814-1816.

6.1.2 Stortingets sammensetning

Riksforsamlingen hadde en betydelig representasjon fra de militære etater. Dette ble ikke gjentatt i Stortinget 1815/16. Representantene var nå utvalgt fra kjøpstedene og amtene, og det var et fåtall offiserer i forsamlingen. Offiserene medregnet var det 48 embedsmenn, hvorav 7 offiserer, forøvrig var det 15 kjøpstadsborgere og 23 bønder. Totalt var det 86 representanter. Embedsmenn var også i denne forsamlingen i stort flertall, selv uten å gå sammen med borgerskapets representanter.

6.2 Vernepliktssakens gang fra Riksforsamlingen til Stortinget 1815-1816

En vernepliktskomité ble som tidligere nevnt nedsatt av Riksforsamlingen med oppgave å utarbeide et forslag til vernepliktslov for behandling på Norges første ordentlige storting, som skulle møte sommeren 1815. Komitéen bestod opprinnelig av representanter fra alle tre stender, men de to oppnevnte bøndene møtte ikke og har ikke underskrevet komitéinnstillingen. På det overordentlige Stortinget høsten 1814 ble det oppnevnt to nye medlemmer, begge offiserer. Ytterligere to offiserer, som var oppnevnt som vararepresentanter, deltok i det meste av arbeidet. De militære medlemmene var som offiserer flest på denne tiden i stor grad tilhengere av allmenn verneplikt. Komitéen fikk således en utpreget konservativ sammensetning med overvekt av militære og tilhengere av allmenn verneplikt. Grunnet krigen med Sverige kom ikke arbeidet i gang før etter det overordentlige Stortinget. Komitéen ble ledet av verkseier Jacob Aall. I perioden mellom Riksforsamlingen og det første Stortinget ble det forfattet en del dokumenter om vernepliktsproblemet og Arméens organisering som er listet av Haffner under Vernepliktskomitéen.¹⁶⁴ Disse ble

¹⁶⁴ Ibid, s. 15f

utarbeidet etter anmodning fra komitéen. Vernepliktskomitéen og senere Stortinget fikk således innspill fra eksterne aktører, Berg hevder delvis etter bestilling, i perioden 1814-1816. De viktigste bidragene kom fra oberst à la suite (uten fast stilling og lønn) Tidemand og forretningsmann og kaptein à la suite Mariboe.¹⁶⁵ Berg hevder at både Tidemand og Mariboe fungerte som talsmenn for svenske interesser i denne sammenhengen, der de hevdet at alminnelig verneplikt var uforenlig med statens interesser og at arméen burde reduseres til 12.000 mann.¹⁶⁶ Bakgrunnen for dette skulle være at Sverige ikke så seg tjent med en sterk norsk armé, og derfor ville harmonisere rekrutteringssystemet med den svenske ordningen, som var en verneplikt på eiendomsbesittere. Berg hevder også at de svenske interessene for såvidt var sammenfallende med det lokale norske borgerskaps- og embedsmannsregimets interesser. Det var etter unionen med Sverige ikke ansett å være en sikkerhetspolitisk trussel mot Norge som hjemlet kostnadene med en stor forsvarsmakt, og den unge staten hadde drastiske behov for å redusere statens kostnader.

Vernepliktskomitéen avga sin innstilling og overleverte sine forhandlinger til Stortinget 14. juli 1815.¹⁶⁷ Komitéen ga en innledning til innstillingen, hvor de redegjorde for de premisser som ble lagt til grunn for lovforslaget.¹⁶⁸ Her fremkommer det en del interessante aspekter som ikke vises i debatten forøvrig. Tre viktige forhold ble lagt til grunn for vurderingen av vernepliktsens praktisering: 1) Fedrelandets vern mot fiender: et effektivt militært forsvar; 2) Statens innvortes borgerlige forhold og 3) Vernepliktsbyrdens like fordeling på alle klasser i staten. Jeg kommer tilbake til de forskjellige aspektene under den tematiske behandlingen.

Vernepliktskomitéens forhandlinger ble oversendt *Committeen for militaire Gjenstande*, som jeg heretter vil bennevnne *Militærkomitéen*, 28. juli. Flere andre stortingskomitéer behandlet saken i løpet av høsten og ga sine betenkninger.

13. januar 1816 ble vernepliktsaken behandlet i Odelstinget, men det var ikke et lovforslag som ble fremlagt. Det ble tvertimot protestert mot vernepliktskomitéens tolkning av Grunnlovens § 109 og forslaget om å gjøre verneplikten personlig. Motstanderne fremsatte

¹⁶⁵ Ludvig Mariboe, *Nogle ord om almindelig Værnepligt, og et Forslag til, paa den mindst bekostelige og minst byrdefulde Maade at underholde et Land- og Søeværn i Norge*, Chra. 1815, og Nikolai Tidemand, *Et Par Ord i Anledning af den nye forventede Conscriptionslov*, Chra. 1816 (finnes i Nasjonalbiblioteket).

¹⁶⁶ Berg, s. 42 ff.

¹⁶⁷ *Værnepligtst-Comitteens Forslag til en nøiere Udvikling af de Bestemmelser, som Grundlovens 109de § indeholder*. Trykket i *Storthingsforhandlinger for 1815 og 1816*.

¹⁶⁸ *Redegjørelse fra Værnepligtstkomitéen af 1814-15*. Trykket i *Aftenbladet* 1879 279B (finnes på mikrofilm i Nasjonalbiblioteket). Innledningen ble trolig fremført muntlig ved overlevering av innstillingen 14. juli 1815. Den ble ikke trykket i Stortingsforhandlingene 1815-1816.

krav om å oppnevne en ny komité sammensatt av representanter for det storting som skulle behandle saken, en "af flere klasser kombinert Committee". Det var tydelig at vernepliktkomitéens sammensetning ikke ble ansett som representativ og akseptabel. Sorenskriver L. Weidemann fra "Christians amt" var den fremste talsmann for en ny komité, og han fremla et alternativt forslag til ny lov. Odelstinget vedtok å oppnevne en ny komité bestående av tre bønder, tre kjøpstadsborgere og tre embedsmenn. Denne *kombinerde komitéen* fikk i oppdrag å vurdere om Weidemanns eller andre forslag skulle legges til grunn for et utkast til vernepliktslov, og utarbeide nytt forslag. Saken ble dermed utsatt.

Den kombinerte komitéen skulle i utgangspunktet settes sammen av tre "landmenn" (bosatt på landet men ikke nødvendigvis bønder), tre kjøpstadsborgere og tre embedsmenn. Jernverkseieren Jacob Aall fikk imidlertid stemmer fra både landmenn og kjøpstadsborgere, og samlet gjorde disse stemmene at han fikk plass fremfor en av de opprinnelig valgte bøndene. Bøndene kom dermed i mindretall også i denne komitéen. Komitéen avga sin innstilling 20. januar, men ga ikke tilslutning til Weidemanns forslag. Flertallet i komitéen mente tvertimot at verneplikten skulle være personlig, og ga en todelt innstilling der Odelstinget ble anbefalt å: *1. Vurdere Weidemanns forslag, og velge om dette eller tidligere komitéforslag skulle legges til grunn.* (Dette ville i realiteten være et valg mellom personlig verneplikt eller ikke). *2. Stortingets kombinerte vernepliktskomité gis i oppdrag å utarbeide et nytt forslag basert på Odelstingets vedtak.*

Innstillingen ble debattert 27. januar, og endte med at Odelstinget la til grunn at: "Værnepligten og Soldatertjenesten i Almindelighed bør være en reen personel Byrde".¹⁶⁹ De vedtok også at lovkomitéens forslag skulle legges til grunn for nytt lovforslag.¹⁷⁰ Legg merke til at komitéen differensierte mellom verneplikt på den ene side og soldattjeneste (i fredstid) på den andre, og at komitéen innstilte at begge skulle være en personlig byrde. Dette er signifikant i forhold til tidligere debatter hvor mange gikk inn for verneplikt i krig, men ikke aksepterte dette for soldattjeneste i fred.

Det ble besluttet at 2. komité (lovkomitéen) forslag skulle legges til grunn for utarbeidelsen av et lovforslag, utført av den kombinerte komitéen. Et slikt forslag ble fremlagt 13. februar, og ble behandlet i Odelstinget 19. februar. Dette var den første realitetsbehandlingen av

¹⁶⁹ *St.forh. 1815/16 No 7 Januar 1816.*

¹⁷⁰ *Ibid.*

vernepliktspørsmålet. Den kombinerte komitéens forslag samt tidligere innkomne forslag og bemerkninger fra de forskjellige stortingskomitéene til vernepliktkomitéens innstilling er derfor trykt i Stortingsforhandlingene i referatet fra Odelstinget 19. februar, selv om dokumentene er datert og ble fremlagt for Stortinget langt tidligere på høsten 1815, og var grunnlag for debatten 13. januar. De komitéene som fremla betenkninger og forslag var: 2. komité (lovkomitéen), 4. komité (militærkomitéen), 5. komité (komité for kjøbstedenes økonomi, handel og sjøfart) og 6. komité (komité for land, skog og bergvesen). Odelstinget vedtok at ”Værneplikten og Soldatertjenesten i Almindelighed bør være en reen personel Byrde”, og la lovkomitéens forslag til grunn for utarbeidelsen av et lovforslag.¹⁷¹ Et lovforslag basert på prinsippet om personlig verneplikt ble vedtatt av Odelstinget 23. februar og oversendt Lagtinget. Lagtinget behandlet saken 5. mars, nektet å godta prinsippet om personlig verneplikt og returnerte saken til Odelstinget. Odelstinget på sin side nektet å godta Lagtingets avslag i sin behandling 13. mars og sendte saken frem igjen. Lagtinget nektet for andre gang å godta forslaget 25. mars, og saken kom dermed opp i Stortingets plenum 1. april under heftig debatt.¹⁷² Det var ikke mulig å få gjennomslag for et fullstendig lovforslag, og 2. april ble det nedsatt en ny komité som skulle foreslå nye grunnsetninger for verneplikten. Den nye komitéen avga innstilling 22. april, men fant seg ikke i stand til å fremsette en ny detaljert vernepliktslov. Begrunnelsen var at det var kommet nye forslag som krevde grundige utredninger, spesifikt var dette forslag om en reell verneplikt etter mønster fra Sverige. Komitéen foreslo derfor en foreløpig lov, hvor det var klart formulert et oppdrag til den faste lovkomité om å fremlegge et nytt lovforslag for neste Storting. Inntil videre skulle de gjeldende ordninger for utskrivning og sesjon bestå. I Stortinget var det ikke mulig å få to tredjedels flertall for prinsippet om personlig verneplikt.¹⁷³ Saken var imidlertid av en slik viktighet at den måtte få en avgjørelse, og det ble derfor - igjen etter heftig debatt - vedtatt at beslutningene skulle fattes etter ”simpel pluralitet”. Motstanderne hadde jo for såvidt helt rett i at en slik fremgangsmåte var i strid med Grunnloven, begrunnelsen som ble gitt for at dette allikevel ble gjort var at det var viktig for nasjonen å få vedtatt en vernepliktslov på dette Stortinget uansett hvor provisorisk den enn måtte være. Nå som nasjonen ikke var i overhengende fare som i 1814 var det ikke så nøye med å tviholde på Grunnlovens bokstav, mente flertallet. Deretter ble det debattert og stemt over hver enkelt paragraf i lovforslaget. Et

¹⁷¹ Ibid s. 263

¹⁷² Jf. Grunnloven i 1815 etter unionen med Sverige § 76; etter at et lovforslag hadde vært forkastet to ganger av Lagtinget skulle det forelegges Stortinget i plenum for avgjørelse med to tredjedels flertall (Andenæs, Tønnes: *Grunnloven vår*, Universitetsforlaget Oslo 1966).

¹⁷³ *St.forh. 1815-1816 No 10 for April måned 1816*, s. 1f

redigert lovforslag ble fremlagt for Stortinget 30. april og deretter oversendt Kongen for sanksjon. 3. juli fremmet Kongen en proposisjon der han ba om avklaring på begrensningene med hensyn til bruken av norske tropper utenfor rikets grenser. Stortinget vedtok 4. juli med 73 mot 4 stemmer å gi Kongen medhold i at norske tropper kunne brukes utenfor de samlede rikenes grenser. Loven ble gitt sanksjon 5. juli, og var i realiteten en ren videreføring av den eksisterende utskrivningsordningen. Den fravek også Grunnlovens prinsipp om allmenn verneplikt. Det eneste reelt nye i loven var at den innebar en betydelig nedskjæring av arméen. Vernepliktsloven av 5. juli 1816 var således i hovedsak en dimensjoneringslov.¹⁷⁴ Det som var ment som en provisorisk forordning i 1816, og som skulle avløses av en endelig lov på neste Storting (1818) ble også i praksis gjeldende lov helt frem til 1854, da allmenn verneplikt ble vedtatt i en ny vernepliktslov.

6.3 Debatten om vernepliktsloven av 5. juli 1816

6.3.1 Tematisk analyse av debattene

Jeg skal nå gjøre en tematisk analyse av debatten om vernepliktsloven i forhold til de samme temaer jeg har benyttet for Frankrike og Riksforsamlingen:

- Patriotisme
- Demokratisering og nasjonalisering
- Militærteori
- Borgerdyd og borgerplikt.

I analysen vil jeg ta for meg tema for tema innenfor hele perioden fra Riksforsamlingen til vernepliktsloven av 1816 ble vedtatt. Det kan være greit for oversiktens skyld å liste de forskjellige trinnene i debatten i kronologisk rekkefølge i forhold til når dokumentene og innleggene ble tilgjengelige for Stortingets representanter. Dette var ikke alltid den rekkefølge de ble offisielt fremlagt og er trykket i Stortingsforhandlingene. Rekkefølgen var i henhold til dette prinsippet som følger: 1) Mariboe 2) Tidemand 3) Vernepliktskomitéens premisser 4) Vernepliktskomitéens forslag datert 6. juli 1815, fulgt av betenkninger og forslag fra 2., 4., 5. og 6. komité (trykket i Stortingsforhandlingene under debatten 19. februar, men avgitt før 13. januar 1816). 5) Debatten i Odelstinget 13. januar 1816. 6) Innstillingen fra den kombinerte komitéen avgitt 20. januar 1816. 7) Debatten i Odelstinget 27. januar 1816. 8) Lovforslaget fra den kombinerte komitéen fremlagt 13. februar 1816. 9) Debatten i Odelstinget 19. februar 1816. 10) Lagtingets behandling 5. og 25. mars og Odelstingets behandling 13. mars 1816.

¹⁷⁴ Den norske arméen bestod i 1814 av 33.000 mann; 22.000 i linjen og 9.000 i landvernet. Forslaget på 12.000 mann ville altså innebære en drastisk reduksjon (Berg).

11) Stortingets debatt 1-2. april 1816. 12) Den vedtatte vernepliktsloven av 5. juli 1816, herunder Kongens avklaring med hensyn til bruk av soldater utenfor rikets grenser.

Det ville bli altfor springende å gjengi hele debatten kronologisk. Sakens gang er beskrevet i hovedtrekk ovenfor, og vil ikke bli diskutert innenfor hvert tema. Jeg har derfor tatt for meg de viktigste stridsspørsmålene innenfor hvert tema og vist argumentene for og i mot. Der det faller naturlig gjengis argumentene i kronologisk rekkefølge.

6.3.2 Patriotisme/soldatborgeren/borgerplikter

Det er naturlig å begynne med diskusjonen om betydningen av patriotisme. Konteksten for behandlingen av vernepliktsproblemet var endret på mange måter siden 1814. Den utenrikspolitiske situasjonen var en helt annen, og det var nå behov for å lovfeste en praksis for utskrivningsordningen på basis av de prinsippene Riksforsamlingen hadde lagt til grunn. Den nye konteksten gjorde at motstanderne nå stod sterkere, fordi de ikke lenger var avhengige av støtte fra bøndene.

Mariboe var ikke enig i at allmenn verneplikt hadde patriotisk kraft, slik mange hadde hevdet i Riksforsamlingen:

Almindelig Værnepligt antager jeg ikke ... at være Midlet til at opflamme og opretholde sand Fædrelandskjærlighed; jeg troer ikke, at den fremavles på Ekserserpladsen, men derimod, at rigtig Undervisning, Guds frygt, og en Grundlov, bygget paa Menneskets første Rettigheder, en Grundlov, der hjemler sand borgerlig Frihed, samt nøie Kjendskab til samme, give Fædrelandskjærligheden Tilværelse og Kraft til at kunne vise sig i dens hele Fylde.¹⁷⁵

Dette var en vesentlig kritikk mot den allmenne verneplikten som garanti for motiverte soldater. Mariboe argumenterte ikke imot verdien og betydningen av patriotisme, men hevdet at denne måtte etableres og utvikles gjennom borgerlige rettigheter og frihet og ikke gjennom tvungen militærtjeneste.

Vernepliktskomitéens premisser henviste derimot til en ærerik historie som det norske folket ikke måtte glemme. Bakgrunnen var at det var ønskelig å redusere arméen, og det ville da

¹⁷⁵ Mariboe, s. 4

være ekstra viktig å opprettholde nasjonalfølelsen og patriotismen i befolkningen slik at Forsvaret fremstod som troverdig overfor andre nasjoner:

Norges Folk er stedse regnet blandt de kjækkeste og mest krigsføre Nationer. Tapperhed og Frihets-Aand er gaaet i Arv til os fra den graa Oldtid. Den nærværende Slægt bør ikke glemme, hvad den henfarne var, og i sine Foranstaltninger for det offentlige Værn bør den lægge den Kraft for Dagen som kan overbevise den med os forbundne Nation (Sverige) om, at vi ikke ere vanslægtede fra vore Fædre.¹⁷⁶

Et vesentlig poeng fra motstanderne av allmenn verneplikt var at borgerpliktene måtte forstås dithen at alle skulle tjene etter evne og anlegg, på den måte som var mest gavnlig for Staten og den enkelte. Mariboe viste klart at han var av det syn at enhver burde tjene Staten slik han best hadde forutsetninger: ”Om ikke Alle kunne gavne Fædrenelandet ved at gribe til Vaaben, saa kan Mangen gavne med sin Pen, med sin Formue og med de Talenter, han besidder, den Konst, det Haandværk han har lært.”¹⁷⁷ Det var altså mange måter å tjene fedrelandet på, hvor verneplikten bare var ett alternativ. Det sentrale prinsipp var at alle hadde plikt til å bidra til landets forsvar på en eller annen måte. Her stod han på samme linje som Løvenskjold og Wergeland hadde gjort i Riksforsamlingen.

Vernepliktkomiteéns premisser helte også i denne retningen, men av praktiske hensyn. De indvortes borgerlige forhold ble tillagt stor vekt. Krigene de siste årene hadde ført til tilbakegang for kultur, sedelighet og arbeidsmoral, og oppblomstring av en skadelig handelskultur: ”Den har seet Fabriksvindskipeligheden aftage, Handelens veje mere slibrige og de arbeidende Klassers Forædling forvandlet.”¹⁷⁸ Dette var ansett som et minst like viktig problem for Staten som vernepliktsaken og landets forsvar. Komiteéen hadde derfor sett seg nødt til å ta hensyn til dette i lovforslaget, ved at noen kategorier borgere måtte fritas for verneplikt for å konsentrere seg om nasjonens vel:

Den har altsaa i Lovforslagets Bestemmelser troet sig beføjet til at skaane de Klasser i Staten, som paa den ene Side utvide arbejde paa Nationens fremgang til moralsk Fuldkommenhed og

¹⁷⁶ *Redegjørelse fra Værnepligtskomitéen af 1814-1815*

¹⁷⁷ Mariboe, s. 26.

¹⁷⁸ *Redegjørelse fra Værnepligtskomitéen af 1814-1815.*

paa den anden Side udvide og forædle Landets vigtige og en ubrudt Opmærksomhed fordrende Vindskipelighed.¹⁷⁹

Lovkomitéen hadde gitt vernepliktspørsmålet en meget grundig vurdering, og hadde identifisert kjernespørsmålet som å være hvorvidt verneplikten skulle være personlig, reell eller blandet.¹⁸⁰ Vernepliktens betydning i Eidsvollgrunnloven ble relatert til den utenrikspolitiske situasjonen i 1814, med basis i at verneplikten var den fremste av alle borgerplikter. Etter unionen med Sverige var det imidlertid ikke ansett å være behov for å belaste befolkningen med en slik byrde:

Det er ligesaa lidt at nægte, at Foreningen med dette Naborige under een Konge har gjort, at Værnepligten nu ikke mere har eller behøver at have dette øverste Sted blandt Borgerpligter; og at det følgelig meget gjerne kunne bestaae med Rigets Sikkerhed, ja maaske endog var mere overensstemmende med dets Tarv, at Værnepligten forblev, som hidtil, hos den Borgerklasse, hvis øvrige Sysler bestandig øver og forstærker deres legemlige Kræfter, og at derimod andre Opofrelser for Samfundet krævedes af de Borgerklasser, hvis daglige Sysler ere af den Beskaffenhed, at de, endog under en sundere Leveorden end den disse Borgerklasser almindeligen følge, og tildeels kunde følge, dog, i det de utvide deres Kundskabskreds, almindeligvis svække deres og selv deres Afkoms legemlige Styrke.¹⁸¹

Her var det klare oppfatninger om at bondestanden var best skikket til å gjøre militærtjeneste, og at de øvrige borgerklasser best tjente samfunnet på andre måter. Holdningen var at det fantes andre borgerplikter for embeds- og borgerskapsklassene som alternativer til verneplikten. Lovkomitéen mente altså at personlig verneplikt ikke var hensiktsmessig for standssamfunnet, men kom allikevel til at Grunnloven måtte være styrende, og at vernepliktsloven derfor måtte baseres på prinsippet om personlig verneplikt:

Etter disse forudskikkede Anmærkninger troer denne Committee at kunne antage som Grundprincip, hvorpaa en Lov om Værnepligten constitutionsmessig bør bygges, følgende

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Personlig verneplikt innebar at verneplikten var lagt på den enkelte person. Reell verneplikt innebar at verneplikten var lagt på eiendom, hvor den enkelte eiendomsbesitteren måtte verve frivillige soldater, mens blandet verneplikt tilsvarte legdsordningen, hvor et distrikt kunne verve eller utskrive soldater. (*Stortingsforh. 1815/1816 No. 8 for Februar måned 1816, s. 211-262*).

¹⁸¹ *Stortingsforh. 1815/1816 No. 8 for Februar måned 1816, s. 213*

Sætninger: 1. Værnepligten bør være reen personlig og paaligge alt Mandkjøn i Riget en vis Tid ...¹⁸²

Det kanskje mest sentrale spørsmålet i debatten innenfor dette temaet var om allmenn verneplikt skulle være hjemlet for soldattjeneste i fred, eller om den kun skulle gjelde i krig. Implisitt i Lovkomitéens innstilling vist i forrige punkt var en oppfatning vi har sett også i tidligere debatt, om at en personlig verneplikt kun var hjemlet når nasjonens sikkerhet var truet. Lovkomitéen fant allikevel at Grunnlovens § 109 måtte tolkes i favør av allmenn verneplikt. Flere av representantene støttet dette synet og vektla tolkninger av Grunnloven. Denne tolkningen forårsaket heftig debatt da vernepliktsaken kom opp 13. januar. Weidemann kom med voldsomme angrep på allmenn verneplikt og verneplikt til soldattjeneste i fred. Han anså at verneplikten kun var hjemlet i krig:

Den i Grundloven befalede almindelige Værnepligt træder altså ikke i kraft uten i yderste Nødsfall, naar Statens Territorium anfaldes, dens Selvstændighed trues og de almindelige Forebyggelsesmidler mot et Stort onde ikke ere tilstrækkelige, men Staten er kommen i en unaturlig Tilstand.¹⁸³

Soldattjeneste i fred ville være direkte lovstridig:

At ville anvende denne hellige Pligt paa det gemeneste Soldaterliv og Garnisonstjeneste i Fred, var da med Loven selv at kuldaste Loven, give Anledning til Splid mellom Borgerklasserne¹⁸⁴

Weidemann argumenterte også for en nasjonaloppdragelse som forberedelse for, men separat fra, verneplikten: "Undervisning om personlig Forsvar skal være en del av Skoleundervisningen for alt Mandkjøn".¹⁸⁵

Pastor Samsing, representant for "Laurvigs Grevskab" var også motstander av verneplikten, men kritiserte tankene om en nasjonaloppdragelse for alle uansett klasse rettet mot en soldattjeneste i krig: "En anden Dannelselse for Ungdommen er blandt de fromme Ønsker, som

¹⁸² Ibid s. 220

¹⁸³ Ibid s. 202f

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Ibid No. 7, for Januar måned 1816, s 206

lettere kan gjøres end udføres, som see smukt ud paa Papir og Prent, men feile i Udførelsen ...".¹⁸⁶ Hans syn var at det ville være like vanskelig for bøndene å gi sine barn en vitenskapelig dannelse, som det ville bli for de dannede klasser å gi sine barn den samme hardførhet som bøndene. Standsamfunnets oppfatninger om den enkeltes plass og forutsetninger kommer klart frem her.

Den kombinerte komitéen som ble nedsatt etter forslag fra Weidemann støttet ikke Weidemanns forslag til vernepliktslov, og fulgte lovkomitéens tolkning av Grunnloven:

Den er nødsaget til at agte paa den Aand, der aabenbarligen characteriserer disse Grundlovens Forskrifter, ifølge hvilken Værnepligten utvivlsomt paalægges Landets Indvaanere, som personlig Byrde, saavel i Krig som i Fred – og betragter denne Værnepligtens Udøvelse som en Regel, fra hvilken blot Undtagelser, med hensyn til andre Statsforhold, kunne finde Sted.¹⁸⁷

Jeg skal komme inn på unntakene under temaet *borgerdyd og borgerplikt* nedenfor. Komitéen begrunnet verneplikt for soldattjeneste i fred i Grunnlovens § 99, som omhandlet anvendelse av militærmakt mot egen befolkning i fredstid.¹⁸⁸ Tankegangen var trolig at når Grunnloven hadde bestemmelser om bruk av militærmakt i fredstid, måtte dette implisitt innebære at staten skulle kunne utskrive soldater til tjeneste også i fred. Komitéen argumenterte også med at det var nødvendig med opplæring i fred for å kunne tjene i krig.

Komitéens innstilling ble heftig angrepet av Jacob Aall og Weidemann i debatten 27. januar. Aall aksepterte ikke at personlig verneplikt var nedfelt i Grunnloven, og mente Grunnlovens intensjon var at vernepliktens byrder skulle fordeles likt på befolkningen. Det måtte bli opp til Stortinget å bestemme hvordan en slik fordeling skulle skje, ut fra en vurdering av hva som tjente staten best: "... af Borgerens Stilling i Staten, at utlede hans større Forpligtelse til at gjøre Krigstjeneste, naar han ikke i samme Grad, som Andre, bidrager til at fremme andre Statens vigtige Formaal".¹⁸⁹ Weidemann protesterte igjen mot tolkningene av Grunnlovens § 109, og stilte seg uforstående til bruken av § 99 som begrunnelse. Denne paragrafen kunne

¹⁸⁶ Ibid s. 213

¹⁸⁷ Ibid s. 235

¹⁸⁸ Grunnloven i 1814 etter unionen med Sverige, § 99 annet ledd: "Regjeringen er ikke berettiget til militair Magts anvendelse mod Statens medlemmer, uden efter de i Lovgivningen bestemte Former, medmindre nogen Forsamling maatte forstyrre den offentlige Rolighed og den ikke øieblikkelig adskilles, efterat de Artikler i Landsloven, som angaae Oprør, ere den trende Gange lydelig forelæste af den civile Øvrighed". (Andenæs, Tønnes, *Grunnloven vår*)

¹⁸⁹ *Stortingsforh. 1815/1816 No. 7 for Januar måned 1816*, s. 244

etter hans mening kun bevise at militærtjeneste i fred kunne finne sted, og at dette innebar verneplikt hadde den kombinerte komitéen selv ikke forutsatt når den foreslo at garnisonstroppene skulle være vervede.

I debatten i Stortingets plenum 1. april pekte Jacob Aall på at saken nå hadde vært under behandling av Stortinget i 9 måneder uten å komme videre med hovedspørsmålet: skulle verneplikten være personlig, blandet eller reell? Allmenn verneplikt var etter Aalls mening et så stort inngrep i borgernes rettigheter og medførte så mange uheldige konsekvenser at den bare kunne forsvares i nødens stund, når landet var under angrep. Han hevdet at selv om Riksforsamlingen hadde tatt sine beslutninger i en kritisk situasjon for nasjonen og staten Norge våren 1814, hvor behovet for utskrivning av soldater kanskje hadde vært stort, hadde forsamlingen allikevel avstått fra å innføre *Conscription* og utsatt saken for nøyere vurdering. Når det ikke var funnet nødvendig å gå til så drastiske tiltak som å innføre allmenn verneplikt i 1814, var det ihvertfall ikke hjemlet i 1816 etter unionen med Sverige og den endrede politiske situasjon. Kjernen i hans argumentasjon var altså at allmenn verneplikt riktignok var hjemlet i Grunnloven, men at innføringen av verneplikt var ment å være et nødtiltak og ikke et grunnprinsipp for fredsforvaltningen.¹⁹⁰

En rekke av debattantene hadde henvist til Sverige som eksempel på hvordan en reell verneplikt kunne fungere. Den mest markante talsmannen for dette synet var kaptein Synnestvedt fra Romsdals amt. Han var ikke enig i at erfaringene fra Sverige var entydig gode, og hevdet at forholdene var vesentlig annerledes der enn i Norge. Synnestvedt fant at prinsippet om personlig verneplikt var basert mer på Grunnlovens bokstav enn på dens ånd og at det ville være en plage, men hevdet at reell verneplikt (verneplikt på eiendomsbesittere, som foreslått av enkelte andre) kunne være like ille. I Sverige fungerte ordningen i henhold til Synnestvedt slik at soldatene ved å verve seg fikk en gård til sitt underhold (soldattorp). Denne ordningen var mulig ved at kongen disponerte krongods som kunne benyttes til underhold for soldater og offiserer, og det var altså staten som på denne måten lønnet soldatene. I Norge fantes ikke disponibel statlig eiendom på samme vis for underhold av soldater (mange offiserer hadde riktignok gårder for sitt underhold på samme vis som prester, sorenskrivere og andre embedsmenn), de fleste gårder var i besittelse av odelsbønder og proprietærer. Verneplikt på eiendom ville derfor i Norge bli en beskatning i hovedsak på

¹⁹⁰ Ibid, *No 10 for April Måned 1816*, s. 2ff.

bøndene, hvor bonden som eide sin egen gård selv måtte bekoste en soldat og hans utrustning. Et annet forhold Synnestvedt fremhevet var at i Sverige ble soldaten underholdt så lenge han tjente som soldat, men når han ikke kunne eller ville fortsette tjenesten måtte han gi fra seg gården og forsørge seg selv. I Norge ville man etter Synnestvedts syn ikke få mange til å verve seg på slike vilkår, for å sikre rekruttering måtte derfor soldaten og hans familie forsørges livet ut. På denne måten ville legdet til enhver tid ha forsørgeransvar for flere soldater og deres familier, og kostnadene ved ordningen ville bli en betydelig belastning på bøndene. Konklusjonen var at en personlig verneplikt eller en reell verneplikt uansett ville bli en belastning på bøndene – og hva ville egentlig være problemet med en personlig verneplikt i denne sammenhengen? De utskrevne ville måtte eksersere 14 dager årlig i 5 år, og alle var jo stort sett enige i allmenn verneplikt i krig? En reell verneplikt ville bli kostbart og byrdene ville bli ulike på grunn av de store variasjonene i eiendommenes størrelse.¹⁹¹

6.3.3 Demokratisering og nasjonalisering

Nasjonalisering av arméen var ikke i fokus for debatten om verneplikten i denne sammenhengen. Innstillingen fra Vernepliktskomitéen var at arméen skulle være inndelt i nasjonale (vernepliktige) og gevorbne (vervede) mannskaper, hvor de gevorbne i antall ikke skulle overstige en sjettedel av armeens totale størrelse. Forslaget innebar implisitt at alle soldater burde være norske statsborgere, men dette ble ikke vektlagt i argumentasjonen.

Spørsmålet om demokratisk kontroll over arméen ble først tatt opp av kongen i forbindelse med sanksjonen av loven 4. juli 1816. Lovforslaget hadde en formulering i § 1 om at linjetroppene kunne brukes utenfor *rikets grenser*. Dette kunne etter kongens mening tolkes som å bety *Norges grenser* og innebære en begrensning på hans råderett over den norske arméen. Han ville derfor ha presisert at det skulle oppfattes som *de forenede rikenes grenser*. Kongen fremmet derfor en resolusjon 4. juli:

...at finde den Rettighed at bruge de i bemeldte § nævnte Tropper overalt, hvor det Norske Folks Ære og Interesse kræver det ... Hans Majestet ønsker derfor Stortingets Yttring ... Om ... *udenfor Rigets Grændser* ikke ere at forstaae saaledes, at de under dette Litra (sic) benævnte Tropper kunne bruges *udenfor de forende Rigers Grændser*.¹⁹²

¹⁹¹ Ibid, s. 10ff

¹⁹² Ibid, No 12 for Juni og Juli måneder 1816, s. 458f

Stortinget svarte dagen etter og ga kongen medhold med stort flertall. Dermed fikk kongen rett til å sende linjetroppene hvor som helst utenlands hvor statens interesse skulle forsvares. Den demokratiske kontrollen med arméen via Stortinget ble derved begrenset til landvernet, som i praksis ble nedlagt med denne loven.

I debatten om verneplikten var det de liberale prinsippene om den borgerlige frihet som i særlig grad ble fremhevet av motstanderne. Mariboe vektla den borgerlige frihet på samme vis som Løvenskjold i Riksforsamlingen, og mente at allmenn verneplikt ville være svært skadelig. Han sammenliknet allmenn verneplikt med *Conscriptionen* i Frankrike - som et skrekk-eksempel - og mente å kunne vise at den uunngåelig ville føre til militær despotisme og ufrihet. Tilgangen på soldater ville føre til erobringstog og aggresjon: ”Ved *Conscriptionen* faaer en erobringstog Regent udtømmelige Kilder at øse af; denne Indretning er Næring for Herskesygen.”¹⁹³ De utskrevne soldatene ville også bli underlagt militær disiplin og således bli lydige redskaper for kongen dersom han skulle ønske å gjøre statskupp:

Denne militaire Disciplin fordrer blind Lydighet; der maa adlydes, uden at nogen Villie tør yttres. Derfor vil det ved en saadan almindelig militair Organisation, hvortil almindelig Værnepligt leder, vorde langt lettere for en herskesyg Regent at kuldaste Constitutionen, end naar blot en vis Deel af Nationen gjør militair Tjeneste. Man skue hen til Frankrig.¹⁹⁴

Henvisningen til Frankrike er klar: Napoleon gjorde statskupp i 1799 og overtok som hersker med støtte av en hær utskrevet ved allmenn verneplikt, en hær bestående av revolusjonære, patriotiske borgere som burde kunne forutsettes å ville forsvare revolusjonen og grunnloven. I stedet støttet de Napoleon i hans overtakelse av makten og tilsidesettelse av konstitusjonen, og i hans erobringstog i Europa. Mariboe årsaksforklarer dette med at soldatene lystret den militære disiplin og således var lydige redskaper for den militære herskeren i opprør mot den lovlige regjeringen. Det ville altså være i den borgerlige frihets interesse å begrense kongens mulighet til å skrive ut soldater. På den annen side kan det påpekes at den kongelige arméen – som bestod av profesjonelle soldater med troskap sverget til kongen – i 1789-1791 støttet revolusjonen og bidro til å styrte kongen. Eksempelet er ikke entydig.

¹⁹³ Mariboe, s. 9

¹⁹⁴ Ibid s. 18

I Odelstinget 13. januar forsvarte Weidemann borgernes frihet mot militær tvang, slik han så det. Han fulgte Mariboers eksempel, innføring av verneplikt ville etter hans mening innebære en militarisering av samfunnet som ville få uheldige konsekvenser: ”Militairregjering, som er en voldsom Retning av alle Retforhold, er ifølge heraf et større og mindre Ulykke og Ulyksalighed med sig bringende Onde, der i fredelig Tilstand ikke bør finde sted eller føres over Statens Medlemmer.”¹⁹⁵ Han fikk støtte av biskop Bugge fra Trondheim i debatten 27. januar. Bugge vedla skriftlig votum der han fastslo at *Conscription* i fred var undertrykkelse, og at vedtaket ville være den norske frihetens grav:

... da jeg derfor umuligen kan forbinde Begrepet om militair Conscription i Fredens Dage med Begrepet om et frit og lykkelig Folk; ... en saadan Conscription er den nærmeste Vei til fuldkommen Undertrykkelse; og da jeg saaledes anseer den af Odelstinget fattede Resolution om, at saavel Værnepligten som Soldatertjenesten skal være en reen personel Byrde, for den Norske Friheds Grav,¹⁹⁶

Statsråd Carsten Tank, som representerte Fredrikstad og Fredrikshald, holdt likeledes et lidenskapelig innlegg i Lagtinget 5. mars der han forsvarte den borgerlige frihet mot den forhatte *Conscription*. Han henviste til eksempler fra Frankrike som belegg for at verneplikten ville føre til råhetstilstander og en degenerering av *Forstandskulturen*, og siterte Wergeland: ”den som kjenner Conscriptionen af erfaring, avskyr den av hjertet.”¹⁹⁷ Forslaget om personlig verneplikt var etter hans mening en hevn mot borgerskap og embedsstand, og ved å anvende verneplikten i fredstid ville Staten frata borgerne deres rettmessige frihet ved å bringe dem under militær disiplin.

Likhet og rettferdighet var det andre hovedstridsspørsmålet innenfor dette temaet.

Vernepliktskomitéens premisser la i prinsipp likhet og rettferdighet til grunn:

Komitéen vil anse sig lykkelig, om den, ved disse Bestemmelser, har jevnet de Vanskeligheder, som Folkeklassernes forskjellige Interesse foranlediger; at ikke flere Fritagelser finde Sted, end Retfærdigheden byder, og at de ringere Klasser i Staten maa nyde den større Friheds Grad, hvortil Landets nye Forfatning giver Anledning.¹⁹⁸

¹⁹⁵ *Stortingsforh. 1815/1816, No 7 for Januar måned 1816*, s. 195

¹⁹⁶ *Ibid*, s. 264

¹⁹⁷ *Ibid*, No 9 for Mars måned 1816, s. 256

¹⁹⁸ *Redegjørelse fra Værnepligtskomitéen af 1814-15*.

Dette var idealet, men praksis var ikke fullt så enkelt. Selv om det var ønskelig å fordele vernepliktsbyrdene likt, ville det imidlertid ikke være praktisk mulig eller tilrådelig å gjennomføre dette i praksis på det nåværende tidspunkt: ”Klart er det, at en lige Fordeling af Værnepligtens Byrder i den strængeste Forstand er utilraadelig, ja umulig.”¹⁹⁹ Hensynet til nasjonens ve og vel gjorde at en rekke kategorier av borgere måtte fritas for verneplikten for å tjene nasjonen i sine yrker og embeder. Tidligere praksis kunne ikke ignoreres, og eksempel fra andre land ble tatt til inntekt for at lihetsprinsippet ikke uten videre kunne gjennomføres fullt ut:

Komitéen har betragtet det Gamle, der fra en fjern Fortid har været indført i Staten, som noget i sig selv Ærværdigt, hvilket ikke uden den største Varsomhed kunde kuldkastes. Den har desuden forudsat, at, hvad der er vedtagen ej alene i enkelte stater men mestendels almindeligen, ikke kan formodes at være en ganske øjensynlig Vildfarelse.²⁰⁰

De fleste andre stater praktiserte ikke allmen verneplikt. Dette ble tatt til inntekt for at man ikke kunne gjennomføre plutselige endringer og gi

”visse Stænder” byrder de ikke hadde hatt før, og på den annen side ”at vise andre Folkeklasser ligesom en smigrende Udsigt til en Friheds Nydelse, og et Ligheds System, som i Virkeligheden ei, uden Samfundets Skade, kunne gjøres gyldig.”²⁰¹

Det var også ansett å være slik at de arbeidende klasser hadde bedre fysiske forutsetninger for å gjøre militærtjeneste enn borgerskapets og embedsmennenes sønner. Komitéen understreket at denne ulikheten i byrder var en konsekvens av den rådende situasjonen, og at det skulle være en langsiktig målsetning å utjevne dette. Militærteoretiske argumenter ble benyttet for å begrunne at det ikke var mulig å realisere likhetsprinsippet i praksis. Jeg kommer nærmere inn på dette under temaet *militærteori*.

Vernepliktskomitéens innstilling opprettholdt i hovedsak ulikhetene i den eksisterende ordningen og reflekterte således ikke demokratiske prinsipper om likhet og rettferdighet etter vår tids oppfatninger. Militærkomitéen derimot fastslo i sin betenkning at verneplikten skulle

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Ibid.

være personlig og uten unntak i forhold til fødsel og formue. Den fikk i hovedsak støtte av 6. komité (Land, skog- og bergvesen), mens lovkomitéen ikke berørte demokratiske aspekter i sin betenkning. Eventuelle innskrenkninger i verneplikten skulle etter militærkomitéens innstilling kun være i Statens interesse, med fritak for viktig virksomhet for Staten, og alle som hittil hadde vært fritatt skulle innrulleres. Det ville imidlertid ikke være behov for å kalle inn alle til tjeneste, og det skulle vektlegges at verneplikten ble så lite byrdefull og med så liten innskrenkning på den enkeltes frihet som mulig. Militærkomitéen gikk imot vernepliktskomitéens forslag om fritak for hele klasser, med begrunnelse i at dette ville være i strid med Grunnloven. Lovforslaget omfattet allikevel en rekke fritak for spesifikke kategorier. Det ble vektlagt at alle vernepliktige skulle ha rett til å avtjene verneplikt der de bodde, dette skulle ikke bare forbeholdes embedsmannssønner.

Weidemann henviste til eksempler fra utlandet for hvordan likhetsprinsippet var blitt misforstått og misbrukt:

Saa behageligt som velklingende er det nu i over 20 Aar i de Europæiske Stater anvendte Lighetsprincip, fordi det i sig selv indeholder Retfærd og Sandhed; men det har været, og formodentlig fremdeles vil blive Folkenes Uheld, da vel neppe enten Frankernes eller Germanernes gruelige Fald er paavirkende nok paa de Pluraliteter af mindre empfindtlige og langt fraliggende Nationer, til at de skulle vogte sig for Lighedsprinsippets Misforstaaelse eller falske Anvendelse. Det bør derfor os med den yderste Varsomhed at undersøge, om dette farlige Princip tilbørligen er fulgt, naar man formedelst det befaler: *Enhver Borger skal i Fredens Dage i en vis Tid staae Skildvalgt (sic) og ligge i en Vagtstue efter Lodtrekning.*²⁰²

Weidemann henviste her til den franske revolusjonen – som på dette tidspunktet var slått ned som en følge av Napoleons fall - som et skrekkeeksempel på hvordan det kan gå når likhetsprinsippet blir misbrukt. Han protesterte også mot påstander om at bondestanden skulle være mer utsatt enn de ”cultiverede Stænder” for militærlivets farer, med at offiseren – som kom fra de kultiverte klasser – var like utsatt for fare som soldatene:

... at Embeds- og Borgerklassen i et rigtigt Forhold opdrager og anvender vel saamange af sine Børn til Militairtjenesten, som de øvrige Classer ; og er det tillige vist, at ingen Lov forbyder eller lægger Hindringer i Veien for nogen Classe at lade sine Børn indtræde i

²⁰² Stortingsforh. 1815/1816 No. 7 for Januar måned 1816, s. 199

Embeds- og Kjøbstadsborger-Classerne – saa er nok Lighedsprincippet allerede meget vel forhen iagttaget.²⁰³

Embeds- og borgerklassene stilte offiserer i et forholdsmessig minst like stort antall som almuen stilte soldater, og forøvrig kunne jo alle som ville avansere opp til de høyere klasser. Dermed var likhet og rettferdighet ivaretatt etter Weidemanns mening. Dette er de samme synspunktene som Wergeland hevdet i Riksforsamlingen.

Den kombinerte komitéen var også opptatt av likhet og rettferdighet i sin innstilling 20. januar. Det var forutsatt at kun et fåtall i praksis ville bli pålagt verneplikt, og det var derfor en forutsetning at denne byrden måtte fordeles likt på alle. Dette var en utfordring:

Paa denne Vei har den (komitéen) søgt at tilveiebringe den Lighed i Værnepligtens Udøvelse, som visse Classer i Staten hidtil troe at have favnet, og paa den annen Side at forene Statens moralske og statsoeconomiske Interesse med det byrdefulle i Værnepligtens Udøvelse.²⁰⁴

Likhet og rettferdig var prinsippet, men det ble åpnet for unntak i Statens interesse – dog med forbehold:

At værne om Fædrelandet i Farens og Krigens Øieblik er en Pligt, for hvis Opfyldelse end de Cultiverede Stænder ei kunne tænkes at ville unddrage sig, og Udøvelsen af denne, efter Norges Grundlov fuldkomne Pligt, maa gjøre de Ulemper, som ere forbundne med dens Udøvelse, af mindre Vægt.²⁰⁵

Det var imidlertid noe uklart om verneplikten skulle gjelde både krig og fred. Sitatets første setning kan tyde på at det kun var i krig at alle pliktet å møte.

Weidemann var igjen fremme i debatten 27. januar med et langt innlegg. På nytt var det likhetsprinsippet han diskuterte, med påstander om at når alle hadde muligheter for å oppnå de samme fordelene så var det likhet og rettferdighet, men det gikk for langt å kreve at alle Statens borgere skulle delta i alle de oppgaver Staten skulle løse:

²⁰³ Ibid, s. 204

²⁰⁴ Ibid, s. 239

²⁰⁵ Ibid, s. 239f

Naar ingen Statsborger ved Lovene er udelukket fra at erhverve enhver lovlig Fordeel, og ingen Statsborger er fritaget for at bære, i Forhold til sin Formue og Evne, alle de Byrder, som nødvendig maae bæres, for at opretholde Staten, saa er Statsborgeren unegtelig lige i Rettigheder og Pligter, men heraf kan formentlig ligesaa lidet flyde, at ethvert Individ i Staten absolut, for Lighedens Skyld, skal forrette ethvert Arbeide, som Statens Fornødenhet udkræver; thi deraf vilde nok følge det modsatte af Lighed ...²⁰⁶

Her syntes det å ligge oppfatninger til grunn om den enkeltes stand og plass i samfunnet, og en fordeling av plikter og oppgaver etter dette. Likhet var etter dette synet at alle bidrog etter evne og formue, alle forsvarte landet i krig og alle bidrog i fred til å opprettholde de væpnede styrker ved skatt, personlig tjeneste eller på andre måter. Weidemann hevdet også at personlig verneplikt (*Conscription*) var uforenlig med en fri forfatning.²⁰⁷

Den kombinerte komitéens lovforslag søkte å ivareta rettferdighetsprinsippet ved at utskrivning skulle foregå ved loddtrekning. En rekke fritak og unntak fra verneplikten for forskjellige kategorier personell gjorde allikevel at forslaget ikke kunne sies å reflektere prinsippet om allmenn verneplikt, ei heller demokratiske prinsipper.

I debatten 19. februar var det i hovedsak kjøpmann Wollert Konow fra Bergen som reiste spørsmål om likhet og rettferdighet, og det gjaldt spesifikt spørsmålet om kjøbstadsborgernes plikter i borgervæpningene. Han fant det for det første urettferdig at byborgerne skulle ha et større ansvar for ”den offentlige Roligheds Vedligeholdelse” enn bøndene.²⁰⁸ Gitt at de skulle ha en lik byrde, protesterte han mot at byborgerne skulle tjenestegjøre i landvernet i 8 år mot bøndenes 5 år, i tillegg til at byborgerne måtte tjenestegjøre i borgervæpningene i både krig og fred.

Under Stortingets behandling 1. april var det lite fokus på likhet og rettferdighet i selve debatten. Alle stortingskomitéene hadde vært stort sett enige om at en personlig verneplikt ikke kunne gjennomføres med matematisk likhet for alle, og de fleste søkte å ivareta rettferdighetsprinsippet ved at utskrivningen skulle være etter loddtrekning.

²⁰⁶ Ibid, s. 256

²⁰⁷ Ibid, s. 261

²⁰⁸ Ibid, *No 8 for Februar måned 1816*, s. 287

6.3.4 Militærteori

Den endrede utenrikspolitiske situasjonen fikk primært aktualitet innenfor dette temaet. Trusselen fra Sverige var borte, og det var nå behov for å gjenoppbygge nasjonen etter lange tider med krig. Utgiftene til militærmakten måtte derfor reduseres mest mulig. De viktigste spørsmålene var nettopp den endrede utenrikspolitiske situasjonen, økonomi, hvilke borgere som egnet seg best som soldater og sist men ikke minst spørsmålet om soldatopplæring i fredstid. Det var også noe diskusjon om tjeneste i borgervæpningene skulle regnes som likestilt med tjeneste i feltarméen.

Ett hovedargument innenfor dette temaet var at allmenn verneplikt ikke var hjemlet i den nye utenrikspolitiske situasjonen, hvor unionen med Sverige hadde sikret østgrensen. Mariboe hevdet at det var ikke lenger et sikkerhetspolitisk behov for en stor armé. Russland og England var de nærmeste naboene, og det var lite sannsynlig at disse ville angripe – Sverige/Norge kunne forholde seg nøytralt. Han fremhevet også at verneplikt ga krigsmakt (som kunne brukes offensivt). Dette kunne føre til mistillit hos andre nasjoner, eller at Norge ble dratt inn i stormaktenes spill – igjen ser vi at det er eksempelet fra Frankrike som gjør seg gjeldende.

Mariboe fikk støtte av Tidemand, som også vektla militærfaglige og forvaltningsmessige aspekter i forhold til unionen i sine argumenter mot allmenn verneplikt. Det var etter Tidemands mening naturlig at den sydlige del av den skandinaviske halvøyen ville stå sentralt i forsvaret av unionen, implisitt at de norske styrkene måtte ha dette som hovedinnsatsområde. Mer ville ikke Tidemand si om trusselvurderinger; det var ikke forsvarlig å redegjøre offentlig for Statens militære planer. På dette området var han rendyrket machiavellisk: ”Paa Ærlighed i Politik bør en forsigtig Stat aldrig forlade sig ...”.²⁰⁹ Behovet for å delta i forsvaret av Sverige gjorde at han ikke anså det forsvarlig å redusere arméen til 12.000 mann.

Vernepliktkomiteéns premisser vektla som nevnt under temaet *demokratisering* militærteoretiske argumenter som begrunnelse for at det ikke var mulig å realisere likhetsprinsippet i praksis. Den endrede utenrikspolitiske situasjonen var én viktig årsak som ble lagt til grunn:

²⁰⁹ Tidemand, s. 6.

Komitéeen har i den første Henseende (Fædrelandets Værn mot Fiender) troet at burde tage Fædrelandets forandrede Stilling i Betragtning. Norges politiske Farer ere formindskede, og Hjemstavnen mindre udsat for fremmed Vold end tilforn. Den for Landets Indre mest farlige Fiende er forvandlet til en trofast Ven, bunden til Norge ved samme politiske Interesse.²¹⁰

Behovet for landstridskrefter var redusert på grunn av bortfall av en trussel fra landsiden, og komitéen fokuserte derfor på en reduksjon av arméen. Dette synet ble støttet av kjøpmann Carl Stoltenberg fra Tønsberg. Stoltenberg talte også moderasjon med henvisning til den utenrikspolitiske situasjonen:

... at Norge, allermindst nu, forening med Sverrig er indgaaet, bør betyngge sig med den Byrde, som selv de mægtige Stater har maattet segne under: Staaende hære. Norge, med den vundne Fordel af Foreningen, har af Naturen de Forskandsninger, de Beskyttelser, som tildels gjøre Arméer overflødige. Fortidens historier vise desuden, at ikke det store Folketal, men Nationens redelige Villie og Anstrængelser for den gode Sag, gav Seieren, ligesaa vidst, som det maa erkjendes, at vi svække Rigets Kræfter, ved i Fredens Dage at holde et større Antal tropper, end der i fornødent Fald utfordres til Vedligeholdelse af den indvortes Rolighed og Sikkerhed.²¹¹

Unionen med Sverige og Norges natur gjorde en stor armé eller en armé overhodet overflødig, stående arméer var uansett et onde og en byrde. Det vesentlige for effektive styrker var ikke antallet, men motivasjonen og moralen. Her indikeres også oppfatninger om at motiverte soldater som kjenner og behersker naturen vil vinne over en tallmessig overlegen angriper. Det impliseres også at det ikke er behov for soldatopplæring i fred, kun et mindre antall gevorbne til ordenstjeneste.

Lovforslaget som ble fremlagt 23. april var i praksis også en dimensjoneringslov, men til forskjell fra forslaget 13. februar var det ikke basert på prinsippet om personlig verneplikt, og videreførte den eksisterende utskrivningsordningen. Det ble debatt om § 2 i forslaget, som omhandlet armeens størrelse. Jacob Aall argumenterte for at den sikkerhetspolitiske situasjonen nå var endret, og at det derfor ikke var nødvendig å opprettholde armeens størrelse. Han brukte historiske eksempler:

²¹⁰ *Redegjørelse fra Værnepligtskomitéen af 1814-15.*

²¹¹ *Stortingsforhandlinger 1815/1816 No 7 for Januar måned 1816, s. 207-208*

I at bestemme Størrelsen af vores staaende Armee for Fremtiden bør jeg vel neppe tage Hensyn paa dens forrige Styrke; thi i denne overspændte Anstrengelse for at udskrive en Armee i Fredens Dage, som i Krigens Tid ei kunde gjøres mobil, ligger vel en af de vigtigste Aarsager til Opløsningen af den forrige Forbindelse. Man erindrer sig, at en af Dannemarks dueligste og vigtigste Officierer, ligesom i en Spaadoms Aand, for mange Aar tilbage, fordsagede Dannemarks og Norges Skjæbne, dersom den danske Regjering vedblev et System, der holdt flere af Landets Mænd under Vaaben, end det havde Indtægter til at beholde, end det dets Fabriker, Agerdyrkning og Handel kunde undvære. Den Mængde Krigsfolk, som gjordes vaabenfærdige i Dannemark og Norge, til Land- og Søetjenesten, var forholdsmæssig større end den, som de mest krigerske og erobringslystne Nationer udskrive til Krigstjeneste.²¹²

Her hevder Aall at en årsak til oppløsningen av unionen med Danmark lå i opprettholdelsen av et større militærvesen enn landene hadde økonomi til å bære, og at Danmark-Norge hadde vært en av datidens mest militarisererte nasjoner. Dette ble fremholdt som en advarsel mot å dimensjonere arméen etter dens tidligere størrelse. Han viste også til at det i tidligere tider med fred mellom Norge og Sverige, ikke hadde vært behov for landmakt av noen størrelse i Norge:

I hine Oldtidens Dage, da der var ligesom en stilltiende Forbindelse mellom Sverige og Norge, der gjorde Krig mellom disse 2de Nationer saare sjelden, anvendte Norges Konger kun liten Opmærksomhed paaa dets Landmagt.²¹³

Biskop Sørensen fra Kristiansand mente en stående hær var et nødvendig onde. Han henviste konkret til faren fra Russland som begrunnelse for at det var nødvendig å bistå Sverige, og for at arméen ikke burde reduseres under 12.000 mann. Mobiliseringen mot Russland 60 år tidligere ble nevnt som eksempel, Norge stilte den gangen i henhold til Sørensen 13520 soldater.

Hvilke borgere som hadde de beste forutsetninger for å tjene som soldat var også et hett tema i debatten. Vernepliktskomitéens premisser hevdet at de klasser som tradisjonelt hadde hatt utskrivningsbyrden fremdeles var best skikket til å tjene som soldater:

²¹² Ibid, *No 10 for April måned*, s. 177

²¹³ Ibid, s. 179

Krigstjenestens egen Tarv synes at kræve, at den Stand, i hvilken Legemets Hærdelse og Styrke fordres som en nødvendig Betingelse, vælges blandt de hardføre og ei blandt de Svagere. Statens arbejdende Klasser, i sig ligesaa hæderværdige, for Statsamfundet ligesaa vigtige, som andre, ere i Almindelighed udrustede med den største Grad af fysisk Kraft. ... De Klasser i Staten, som have en højere Kultur-Grad, ere i Almindelighed af en kjælnere Opdragelse, ligesaa lidet skikkede til at udholde Krigens Strabatser, som til at taale Savnet af sædvanlige Nydelser.²¹⁴

Dette ble brukt som begrunnelse for at man ikke kunne utskrive alle på lik linje til militærtjeneste; de bedrestilte klassene ville rett og slett ikke duge som soldater. På den annen side ble det også vektlagt at det burde innføres en nasjonaloppdragelse nettopp for å øve opp ungdommen i fysisk kraft og hardførhet, slik at det i fremtiden ville bli mulig å praktisere en større grad av likhet med hensyn til verneplikten:

...Nytten og Viktigheden af at give National-Opdragelsen, i sin Tid, en større Tendents til at befordre Legemets hærdelse og Behændighed end hidtil. De troede, at Nationen, ved disse Midler, kunde tilbagevinde den fysiske Kraft, som i undmærkede vore Fædre, uden at lide Skaar i den kulturgrad, der kan give Norge sin Plads blandt Europas forædlede og lykkelige Nationer. Men udførelsen af denne Idé har den troet at burde udsætte til bedre Tider.²¹⁵

Tidemand på sin side argumenterte med at den største del av arméen bestod av ”nasjonale” (det vil si utskrevne, ikke lønnede) soldater, som ikke kostet Staten så mye, og derfor kunne man opprettholde en stor armé. Dette argumentet forutsatte en form for utskrivning basert på verneplikt hvor soldatene fikk lite lønn for strevet. Man kan vanskelig se for seg at dette ville være populært, og dette forslaget var således ikke i samsvar med hans forutsetninger i andre sammenhenger om at det ville være enkelt å verve rekrutter (jf. redegjørelse under tema *Borgerplikt og borgerdyd*). Han ville utskrive soldatene fra bondestanden; borgerskapet og bybeboerne hadde han ingen tiltro til som soldater:

...saa er dog Kjøbstædernes Ungdom ikke den Rekruttering, som man hidtil har ønsket og bør ønske for Land-Etaten. Middelklassen er altfor kjelent opdragen til at udholde den gemene Soldats Strabadser, og den ærede Kjøbstadspøbel sædvanlig alt for irregulair til at blive en ordentlig og god Feldt-Soldat. Derfor have gamle forsøgte Officerer stedse været af den

²¹⁴ Redegjørelse fra Værnepliktskomitéen af 1814-15.

²¹⁵ Ibid.

Mening: at kjøbstæds-Rekrutteringen snarere er tjenlig til at fylde vore Feldthospitaler og Arrester, end være Legioner mot Fienden ... Forfatteren har selv kjendt et Regiment, hvis gevorbne Stamme blev aldeles fordærvet ved Kjøbstadspøbels hverving²¹⁶

(Disse synspunktene kunne nok forøvrig Tidemand fått tilslutning til blandt mange av dagens offiserer også...).

Vernepliktskomitéens innstilling hadde ingen eksplisitte militærteoretiske momenter, men det lå implisitt i forslaget til ny lov at det ble ansett nødvendig med opplæring i fred for tjeneste i krig. Det faktum at utskrivning til feltarmeen var begrenset til bøndene kunne like gjerne vært begrunnet i fagmilitære vurderinger om at denne samfunnsklassen var best skikket som soldater – dette argumentet hadde vært brukt av flere tidligere - som av hensyn til standsmessige privilegier. Tilsvarende kunne vektleggingen på å verve gevorbne tropper innenriks være begrunnet i at nasjonale borgere ville være de mest patriotiske og dermed motiverte og lojale soldater. På den annen side var de fagmilitære sannsynligvis lite begeistret for vedtaket om å utskrive løsgjengere, disse ville vanskelig kunne regnes som godt soldatmateriale. Dette blir imidlertid spekulasjoner, og jeg skal ikke trekke det lenger enn det er belegg for.

Militærkomitéen hadde vurdert forslaget om at verneplikten skulle opphøre ved 25 års alder, men fant dette ikke tjenlig for staten. Det ble ansett at mannskapene ikke ville oppnå sin fulle styrke til å utholde landkrigens strabaser før de var 22 år, samtidig som tjenestetiden måtte være minst fem år for at soldatene skulle få den nødvendige øvelse. Komitéen godtok heller ikke argumentet fra vernepliktskomitéens innledning om at soldatene måtte utskrives fra de arbeidende klasser, se sitatet side 118:

”...at Krigstjenestens eget Tarv synes kræve, at denne Stand vælges blandt de haardførere, som er den arbeidende Classe, da de andre almindeligen have en kjelnere Opdragelse, og ere lidet skikkede til at udholde Krigens Strabatser, følger Committeen end ikke selv i det hele, thi Sønner af Familier paa Landet udenfor Bondestanden bliver værnepligtige, og enhver vil dog lettelig tilstaae, at disse oppdrages ligesaa kjelent, som Børn i Kjøbstæderne, især af

²¹⁶ Tidemand, s. 13

Haandværksklassen; kan nu de første være tjenlige, maa det vel ogsaa være Tilfældet med de sidste.”²¹⁷

Sønner av embedsmenn bosatt utenfor byene (prester, sorenskrivere, offiserer mm) ville etter lovforslaget bli vernepliktige på lik linje med bøndene, mens en rekke kjøbstadsborgere ble foreslått fritatt fordi de ikke hadde fått den nødvendige hardførhet gjennom oppdragelsen. Motstanden mot å begrense utskrivningen til de arbeidende klasser var i realiteten en motstand mot at byborgerne fikk fritak mens personer med tilsvarende standsmessig status bosatt på landet ble pålagt verneplikt. Argumentasjonen gikk på at embedsmannssønnene på landet var like så ”kjelent” oppdradd som kjøbstadsborgerne, og kunne den ene gjøre verneplikt så kunne også den andre.

Lovkomitéen mente også at verneplikten helst burde vært pålagt de samfunnsklasser som hadde de beste forutsetninger for å bære byrdene: ” ... at Værneplikten forblev, som hidtil, hos den Borgerklasse, hvis øvrige Sysler bestandig øver og forstærker deres legemlige Kræfter ... ”²¹⁸ Juridiske vurderinger av Grunnloven gjorde allikevel at Lovkomitéen gikk for allmenn verneplikt.

Pastor Samsing fremhevet også behovet for å utskrive soldatene fra de samfunnsklasser som hadde forutsetninger for å bære byrdene:

Vor Plads paa Jordkloden under et haardt Clima gjør, at til Feldttjenesten især udfordres Individier, som fra første Barndom ere vante til, i enhver af Aarets Tid, at trodse dens Ubeqvemmelighed, og ved Arbeide og nøisom Levemaade have erhholdet Styrke til at udholde alle Slags Strabatser og uafværgelige Savn af Beqvemmeligheder, som sjelden for Mængden i et tynt beboet Land kan erhholdes. At blande paa forskjellig Maade vante Mennesker sammen, vil i denne Situation forvolde de Svageres Undergang og det heles Svækkelse.²¹⁹

Han fremhevet for det første (implisitt) at det var de arbeidende klasser som hadde de nødvendige forutsetninger for å gjøre soldattjeneste under de krevende forhold som fantes i Norge, hvor flertallet av befolkningen ikke ville være skikket. Implisitt også at de dannede klasser var uskikket og derfor ikke burde utskrives til arméen. Videre hevdet han at det ville

²¹⁷ *Stortingsforhandlinger 1815/1816, No. 8 for Februar måned 1816*, s. 147-148

²¹⁸ *Ibid*, s. 213

²¹⁹ *Ibid*, s. 211

være uheldig å blande mannskaper med forskjellige forutsetninger. Det som synes å ligge under her er forsøk på å beholde standsmessige privilegier og en oppgavefordeling i samfunnet mellom samfunnssklassene.

I debatten 19. februar argumenterte Konow for at verneplikten fortsatt burde ligge på bøndene, etter de samme linjer som Samsing men med noen tilleggsmomenter:

Efter min Formening ere Landbeboernes Sysler af den Natur, at hans Legeme fra den tidlige Ungdom vænnes til et Liv, som bedst kan udholde legemlige Anstrængelser, der ere forenede med den militaire Tjeneste. Sjelden faaer en Landbeboer Gaard og sættes i Næringsvei, førend sit 27de Aar, men bliver han tidligere saakaldet Gaardmand, og maa som saadan gjøre Tjeneste i Feldtarmeen, kan hans Gaardbrug og Næringsvei, uden synderligt Tab for ham, fortsættes af hans Kone og Tjenestefolk. Ganske Anderledes er det med Bymanden. ...²²⁰

I tillegg til de fysiske forutsetningene fremhevet han hensynet til eiendom og forpliktelser, hvor bøndene bedre kunne unnværes fra gården i ung alder enn byborgeren fra sitt virke.

I debatten 1. april hevdet Synnestvedt at reell verneplikt (som i praksis ville bety verving av profesjonelle soldater i regi av eiendomsbesitterne) ville ha uheldige konsekvenser i form av dårlig kvalitet på soldatene:

Endeligen maatte man befrygte, at den reelle Værnepligt vilde frembringe en Armeé, som for en Deel kom til at bestaae af Landets Utskud, der i Farens Stund ikke vilde opfylde sin Bestemmelse.²²¹

Her ser vi igjen oppfatningene om at vervede soldater vil være moralsk mindreverdige og lite lojale, implisitt at det kun er de patriotiske, utskrevne borgerne som vil være gode og lojale soldater. Dette ble støttet av Sørensen, som hevdet at soldatlivet var fordervende for de dannede klasser:

Hvilken sørgelig Udsigt for Forældre, hvis enten maadelige Kaar ... eller mangel på Talent eller Lyst hos deres Børn, ikke kunne bestemme dem til Studeringer, derimod til Handel eller Håndværk, at tænke sig disses bedste Aar bortødslede paa en med deres Bestemmelse

²²⁰ Ibid, s. 285

²²¹ Ibid, *No 10 for April måned 1816*, s. 14

usammenhengende, ja tilmed til farlige Adspredelser, gennem Lediggang og ulige Forbindelser ledende Syssel ...²²²

For å ivareta likhetsprinsippet anså militærkomitéen at alle burde tjene like lenge i feltarmeen før de ble overført til landvernet, og ingen burde bli fritatt for landvernstjeneste og almuevæpning. Den anså også at borgervæpningen burde anses som tilsvarende landvernet, og ingen burde fritas for tjeneste i feltarmeen fordi han tok bosted i en kjøbstad. Med andre ord burde kjøbstadsborgerne tjene 5 år i feltarmeen før de fikk anledning til å gå inn i borgervæpningen, mens bøndene skulle gå inn i landvernet.

5. komité (kjøbstedenes økonomi, handel og sjøfart) talte naturlig nok kjøbstedenes sak og var ikke enig i at borgervæpningen kunne sammenliknes med landvernet, ei heller at det skulle være mindre belastende å tjene i borgervæpningen enn i feltarmeen. Tjeneste i borgervæpningen var etter komitéens mening å regne som garnisonstjeneste i fred (ordensoppgaver i byene) og felttjeneste i krig (forsvar av byene mot angrep).

Vi så hvordan spørsmålet om soldattjeneste i fredstid var et sentralt tema i Riksforsamlingen. Det var fortsatt et stridens eple. Mariboe la vekt på at allmenn verneplikt ville forutsette at alle borgere måtte kunne bruke våpen, hvilket ville innebære at alle måtte ha våpenopplæring. Konsekvensen ville bli at hele nasjonen (av mannlige borgere) ville være tjenestepliktige, og hvordan skulle det da gå med resten av samfunnet? Det ville også være umulig å bevæpne og utstyre så mange, og da ville det ikke være noe poeng med allmenn verneplikt: ”Det vilde kun lidet nytte, at hver Mand er værnepligtig, naar ikke i paakommende Tilfælde Vaaben, Krudt, mm. haves”.²²³ Argumentasjonen har et preg av krisemaksimering. Det er vanskelig å forestille seg at tilhengerne av allmenn verneplikt så for seg å skrive ut samtlige skikkede til militær tjeneste, sett i sammenheng med alle de forslag til fritak for verneplikt som samtidig ble foreslått også av tilhengerne.

Lovkomitéen mente også at det var en forutsetning at mannskapene fikk soldatopplæring i fred for å kunne forsvare landet i krig, og anså at det ikke var forsvarlig at verneplikten skulle opphøre ved 25 års alder. Det var også uenighet om militærkomitéens forslag til begrensning

²²² Ibid, s. 18

²²³ Mariboe, s. 15

på 1 år i utskrivning til garnisonstjeneste. Lovkomitéen foreslo loddrekning, hvor noen ville gå fri mens andre ville få 5 års garnisonstjeneste.

Weidemann argumenterte også imot nødvendigheten av soldattjeneste i fred som forberedelse til krig:

Er det da saa vanskeligt, at kunde dræbe etter ordre? Naturen har fra Fødselen forlenet de fleste Mennesker med Helbred og Lemmer, Soldatens Hovedtilbehør. Skydegeværets Brug er eget for Fjeldboen – gaae, staae og skyde efter Befaling, om just ikke i saa stive og snorrette Linier, som paa en Parade, kan dog vel ikke behøve en 5aarig Øvelse, siden Frankerne have bevist det Modsatte. ... Nationens Folketal, sammenholdt med den foreslaaede Feldtarmees Folketal, viser tydelig, at dog ikkun en liden Deel av Nationen vil komme til at gaae i den anpriste (sic) Soldaterkjole.²²⁴

Weidemann stilte ikke høye krav til soldatene, eller kanskje hadde han ikke høye tanker om dem. En oppfatning som kommer klart frem i sitatet er at nordmannen som utskrevet soldat (fjeldboen) ble forutsatt å være våpenvant fra før, og ha de fysiske forutsetninger for tjenesten. Det skulle derfor ikke mye trening til for å tilfredsstille krigens krav, og soldatopplæring i fred var derfor ikke nødvendig. Weidemanns fremstilling indikerer også at han så for seg de utskrevne soldatene benyttet i enkle formasjoner og bundet taktikk, hvor de skulle bevege seg og skyte på kommando. Jegeravdelinger med selvstendige soldater, utnyttelse av terrenget og rettet ild, som på dette tidspunktet var etablert i den norske arméen, passer ikke inn i dette bildet. Det er mulig at Weidemann ikke så behovet for jegeravdelinger, eller at han forutsatte de mer krevende oppgavene løst av gevorbnne tropper, men dette blir spekulasjon. Han henviste til Frankrike som sannhetsbevis for at soldater ikke trengte lang utdanning. Jeg viser til diskusjonen i foregående kapittel om Frankrike, som nettopp viser at mangelen på trening og erfaring hos de utskrevne og frivillige franske soldatene begrenset de taktiske mulighetene for avdelingene.²²⁵

I debatten 27. januar argumenterte Weidemann igjen heftig mot påstanden at tjeneste i krig forutsatte tjeneste i fred. Igjen henviste han til historiske eksempler fra både utlandet og Norge; Stiklestad og Kringen konkret. Han påpekte også at det rent faktisk ville være umulig

²²⁴ *Stortingsforhandlinger 1815/1816 No 7 for Januar måned*, s. 198

²²⁵ Jf. Kap 3.3.3.

for alle borgere å kunne tjene som soldat i fred gitt befolkningens størrelse i forhold til armeens størrelse.

Statsråd Tank var den eneste i dette Stortinget som var inne på betraktninger om taktikk og jegerforband, i sitt skriftlige votum i Lagtinget 5 mars:

... at i et Land som Norge var det meest tjenligt, at mange af dets Forsvarere udenfor den staaende Armé bleve organiserede som duelige Jægere (da de derved sandsynligen vilde gjøre langt mere Nytte, end om de bleve opstillede udi Geledder som Skydeblinke), og for at gjøre dem duelige hertil, formoder jeg ikke at overmaate lang Tid ville udfordres, under Veiledning af Armeens duelige Offiserer.²²⁶

Disse uttalelsene står i kontrast til Weidemanns vurderinger om behovet for soldatopplæring i fred vist ovenfor, der han nettopp forutsatte den slags taktikk som Tank kritiserte. Det kan ligge implisitt i siste setning at det ville være behov for våpenøvelser i fredstid. På den annen side kan sitatet tolkes dithen at det er tid til å øve opp troppene ved mobilisering, gitt at de ikke trenger mye trening. Ergo ville det ikke være behov for soldatopplæring i fredstid.

Vurderinger av økonomi og kostnader var i praksis det sentrale spørsmålet for Stortinget, uansett hvilke idealer som skulle tilstrebes. I debatten i Odelstinget 13. januar vektla Weidemann at økonomiske forhold burde være styrende for armeens størrelse:

”Garnisonstroppene og Landarmeens Størrelse maa ei overstige det Tal, Finanskommitteen finder Staten har Formue til at væbne og underholde forsvarlig.”²²⁷ Dette var en mer eksplisitt fremstilling enn de andre innleggene, men var nok representativt for manges holdning.

Den kombinerte komitéens innstilling 13. februar var i praksis hovedsakelig en dimensjoneringslov rettet mot en planmessig reduksjon av arméen fra 22.000 til 12.000 linjetropper. Forslaget inneholdt detaljerte bestemmelser for utfasing av overtallige mannskaper, hvor de eldste skulle tas ut først. Våpenøvelser skulle holdes i fredstid for utskrevne soldater, men de utskrevne skulle ikke kunne pålegges soldattjeneste (garnisonstjeneste) i fredstid.

²²⁶ *Stortingsforhandlinger 1815/1816, No 9 for Mars måned 1816*, s. 254

²²⁷ *Ibid, No 7 for Januar måned 1816*, s. 205

Jacob Aall henviste til at enkelte mente en armé på 8-10000 mann ville være ”mindre enn Nasjonens Værdighed tillater”, noe han avviste: ”Det er ikke under Norges Værdighed at holde en staaende Armeé, efter de Maalestok, som af andre Nationer er valgt for Størrelsen af dette Slags Forsvar. Det vilde være under dens Værdighed, hvis Underholdning oversteg dens Kræfters Maal.”²²⁸ En stor armé var heller ingen garanti for selvstendigheten: ”Neppe var en stor Armé nogensinde Selvstændighedens Beskytter. Oftere var den et Middel i Regentens Haand til at angribe Nationens Frihed.”²²⁹ Dette var de samme tanker vi så hos Mariboe, begrunnet i eksempelet fra Frankrike.

6.3.5 Borgerplikt og borgerdyd – utskrivning i teori og praksis

Prinsipielt var det de samme problemstillingene som på Eidsvoll som ble debattert, men nå i mer konkret kontekst gitt at det skulle utarbeides en lov for utskrivningsordningen. De viktigste stridsspørsmålene var om verneplikten skulle være allmenn eller på distrikter, fritaksordninger og soldattjeneste i fred.

Mariboe ville ikke ha allmenn verneplikt, men foreslo istedet at byene og landdistriktene skulle bidra med soldater i forhold til folkemengden, og også stå ansvarlig for utrustningen av soldatene. Verneplikten skulle altså være en plikt eller skattlegging på distriktene og byene, ikke på den enkelte person. Det skulle være opp til distriktene å verve soldater:

Ville det f. Ex. Ikke være udførligt og mindst bekosteligt for Vedkommende, der skulle stille Soldaterne, om hver Gaardeier paa Landet indgik en Accord, naar han fæster sine Tjenestekarle, at de, imod at erholde et anseeligt Tillæg til den aarlige Løn, forpligtedes til at skulde lade sig indskrive som Soldat for Amtet? Tillægget regnes fra den Tid de indskrives, og samtlige Gaardeiere i Amtet betale samme.²³⁰

Loddtrekning skulle om nødvendig brukes for å avgjøre hvilke gårder eller hvilken mann fra en utvalgt gård som skulle gjøre soldattjeneste. Mannskapene skulle øves en gang årlig, og hvert femte år kunne alle utskrevne samles til mønstring. Arméen skulle også reduseres i antall for å redusere kostnadene. Den totale styrken skulle være på 12.000 mann, hvorav 1000 – 1200 gevorbne som til enhver tid skulle ligge i garnison. I tillegg til militære oppgaver skulle de gevorbne troppene kunne brukes til arbeide på offentlige anlegg, og på denne måten

²²⁸ Ibid, *No 10 for April måned 1816*, s. 181

²²⁹ Ibid, s. 182

²³⁰ Mariboe, s. 30

spare Staten for utgifter til et eget "Veicorps". Den overordnede målsetningen for Mariboe synes å ha vært å spare Staten for utgifter.

Tidemand ville ikke ha en reduksjon av arméen, og heller ikke allmenn verneplikt. Dersom finansene allikevel krevde en reduksjon av fredsorganisasjonen til 12.000 soldater, var det behov for en "Conscriptionslov" som ved behov kunne øke mobiliseringsarmeen til det dobbelte eller tredobbelte.²³¹ Av de 12.000 soldatene skulle 1/5 – 1/6 være gevorbne, disse skulle verves eller om nødvendig utskrives. Soldater til Arméen skulle rekrutteres utelukkende fra "Land-Almuen".²³² Forøvrig fokuserte han i vesentlig grad på militærteoretiske og forvaltningsmessige aspekter som jeg kommer tilbake til under dette temaet.

Vernepliktskomitéens forslag var konservativt og inneholdt lite nytt i forhold til eksisterende ordning. Utskrivning til Arméen skulle fortsatt legges på de bosatt på landet (dette var en prinsipielt noe videre definisjon enn bønder, men den alt overveiende del av "landboene" var allikevel bønder), mens byene skulle ha borgervæpninger (i teorien skulle dette være likeverdig tjeneste, men borgervæpningen var av en slik karakter at denne tjenesten i realiteten ikke kunne regnes som en verneplikt på linje med utskrivning til arméen. Dette var det mye strid om). Den foreslåtte ordningen kan allikevel sees som et forsøk på å fordele byrdene på de forskjellige klassene etter likhetsprinsippet. Spørsmålet blir hva som ble regnet som likhet i plikter og byrder. Innkallinger skulle foregå ved loddtrekning for å ivareta rettferdighet. Opp til en sjettedel av styrken skulle være gevorbne, disse skulle kunne utskrives ved tvang dersom det ikke var nok frivillige. Dette ville i praksis innebære tvangsutskrivning til flere års soldattjeneste i fredstid, og synes som et drastisk forslag sett i forhold til den betydelige motstanden i Riksforsamlingen mot personlig verneplikt. Tilsvarende motstand måtte kunne forventes også i Stortinget.

I Lagtinget 5. mars foreslo statsråd Tank det svenske systemet, hvor verneplikten ble lagt på eiendommer. Begrunnelsen var at det var eiendommene som skulle forsvares i en eventuell krig, og de som hadde eiendom å forsvare burde også bekoste soldatene. Tilsvarende skulle byborgerne ha ansvaret for å forsvare byene ved tjeneste i borgervæpningene. En stående

²³¹ Nikolai Tidemand, *Et Par Ord i Anledning af den nye forventede Conscriptions-Lov*, Chra. 1816.

²³² Nikolai Tidemand, *Nogle Grund-Ideer i Henseende til Norges fremtidige Landmagt*. Chra. 1816.

armé skulle verves, samt at eiendommene og byene skulle anskaffe soldater, også etter verving og ikke utskrivning.

Jacob Aall kom med en interessant ny vinkling i debatten i Stortinget 1. april. Han argumenterte at dersom verneplikten ble lagt på eiendom, altså ikke lenger personlig på bondestanden (som innført fra 1799), så ville flertallet av de mannskaper som nå ble utskrevet bli fritatt fordi de ikke var eiendomsbesittere. Dette ville kunne føre til problemer med utskrivningen, og forslaget om verneplikt på eiendom (reell verneplikt) måtte derfor utredes nærmere. Han vektla at i den rådende situasjon var det soldatens tjenestetid og armeens reduksjon som var de vesentlige spørsmål; fokus burde være på økonomi og utenrikspolitikk. De øvrige spørsmål trengte mer utredning og både kunne og burde utsettes til neste Storting. Videre argumenterte han at en ny forfatning trengte ikke lover for alt, og mente at lovforslaget var så detaljert at det tøyde grensene mellom den utøvende og lovgivende makt. Sakens videre gang kan tyde på at Aall i stor grad fikk gehør for dette synet. Synnestvedt fremhevet i sitt innlegg at alle ville være tjent med at arméen ble redusert og at det øvrige ble ved det gamle. Arméen burde utskrives fra bondestanden, de gevorbnne burde verves på bekostning av byene som dermed skulle få fritak for verneplikten. Dette forslaget synes basert på en oppfatning om at borgerpliktene var ivaretatt ved å bidra til forsvaret på en eller annen måte, ikke nødvendigvis i form av verneplikt.

Vernepliktkomiteéns innstilling var at bøndene skulle ha rett til å stille for seg, mens det ikke skulle være tillatt å kjøpe seg fri fra borgervæpningene. Dette forslaget kan sees som en favorisering av bøndene, men i praksis ville det kun være de velstående som hadde mulighet til å benytte seg av stillingsretten. Forslaget omfattet også fritak for en rekke kategorier av borgere, herunder alle embedsmenn. Verneplikten ville altså bli alt annet enn allmenn i dagens forstand. Det vesentlige ved det nye forslaget var at det innebar en betydelig reduksjon av arméen i størrelse og av tjenestetidens lengde. Legdsordningen ble foreslått beholdt. Alt i alt ville dette bety at verneplikten i praksis fortsatt ville ligge på bøndene, men den ville bli en betraktelig mindre byrde enn før.

Militærkomitéens betenkning gikk i mot vernepliktskomitéens forslag om fritak for hele borgerklasser, med den begrunnelse at dette stred mot Grunnlovens § 109. Her var det likhetsprinsippet som ble lagt til grunn. Det ble allikevel foreslått en rekke fritak for flere kategorier av borgere som ble ansett som så viktige for staten at de burde forbli i sine

borgerlige funksjoner. 5. komité foreslo i sin betenkning eksempelvis at alle med artium skulle fritas for verneplikt. Likhet og rettferdighet ble altså veiet mot statens interesser og standsmessige privilegier. Militærkomitéen ville ha innkalling etter behov, og utvalget skulle foretas ved loddtrekning. Tvungen utskrivning til gevorbne tjeneste burde unngås, eventuelt begrenses til ett år. Igjen var det statens interesser som ble veiet mot rettferdighetsprinsippet.

Komitéen for kjøbstedenes økonomi, handel og sjøfart (5. komité) var ikke enig i Militærkomitéens tolkning av Grunnloven. Den mente at hvis Statens interesser kunne gi fritak for verneplikt, måtte det være anledning til å fritta hele borgerklasser. Begrunnelsen var at ”den Cultiverede er Staten et mer dyrebart Medlem enn den Ucultiverede”.²³³ Borgerklassen var viktigere for Staten enn bøndene, og burde derfor fritas for verneplikt. Her kjempet man for sine privilegier!

Lovforslaget som ble fremlagt 13. februar omfattet en rekke fritak fra verneplikten, og utskrivning skulle være ved loddtrekning. Det skulle verves mannskaper til garnisonstjeneste i et antall på opptil en sjettedel av armeens størrelse. Byborgerne skulle tjenestegjøre i borgervæpninger. Stillingsretten var fortsatt med, og alle vernepliktige skulle ha rett til å tjenestegjøre der de bodde.

Lovforslaget som ble fremlagt og vedtatt 23. april videreførte i praksis eksisterende utskrivningsordning, men hadde noen spesielle bestemmelser. Gevorbne skulle verves innenriks for statskassens regning, som foreslått av flere tidligere. De nasjonale tropper (feltArméen) skulle skrives ut av landlegdene. Gårdbrukere, gifte og bosatte skulle ha stillingsrett, og sivile ombud (postbud, betjenter for embedsmenn, fergemenn etc) ble fritatt for verneplikt ved å tjene i 7 år. Det som var litt spesielt var at det nå ble vedtatt at løsgjengere skulle utskrives først:

Findes der i Districtet, hvor Udskrivningen foregaaer, løse og ledige, paa Landet omstreifende Handelskarle, der ikke til at drive Handel ere berettigede, eller og Løsgjængere d. e. Løse og ledige Karle, der ei have fast Tjeneste, og ei heller have Tilladelse at ernære dem ved et eller andet Haandværk, da skulle de fortrinligen og fremfor nogen andre udskrives²³⁴

²³³ *Stortingsforhandlinger 1815/1816, No. 8 for Februar måned 1816*, s. 184ff

²³⁴ *Ibid, No 10 for April måned 1816*, s. 278ff

I det opprinnelige forslaget var det foreslått at løsgjengere også skulle kunne utskrives til gevorbne tjeneste, og at dette skulle skje før man vervet frivillige eller foretok utskrivning. Det var kanskje ikke så rart at de gevorbne soldatene hadde et dårlig rykte...

Lovkomitéen gikk meget grundig til verks, og behandlet konkret spørsmålet om verneplikt kontra soldattjeneste i fred. Komitéen kom til at Grunnlovens § 109 dekket både utskrivning til soldatopplæring i fredstid og tjeneste i den stående delen av Arméen. Den var ikke enig i forslaget om 1 års begrensning på utskrivning til garnisonstjeneste (gevorben tjeneste), og ville i stedet ha loddrekning hvor noen gikk fri og de uheldige fikk 5 års garnisonstjeneste. Stillingsretten skulle opprettholdes, og det var mange fritakskategorier. Lovkomitéen baserte seg altså på en streng fortolkning av Grunnloven i retning av personlig verneplikt, men de mange fritakene og stillingsretten gjorde verneplikten alt annet enn allmenn.

Den kombinerte komitéen bifalt i sin innstilling Weidemanns forslag om at garnisonstroppene skulle lønnes av statskassen. Implisitt i dette forslaget lå også forutsetninger om at de utskrevne mannskapene ikke skulle måtte gjøre garnisonstjeneste i fred, men kun utdannes for forsvar av landet i krig. Dette var ment å imøtekomme motstanderne mot personlig verneplikt:

Ved, overenstemmende med hr. Sorenskriver Weidemanns Idee, at foreslaae Hvervningen foretagen for Statens Regning, har Comitteen troet, at svække den vigtigste Indvending, som er gjort mot de Cultiverede Stænders personlige Værnepligt. Dersom Garnisonstjeneste er den, som paa den ene Side kræver den største Anstrængelse af fysisk Kraft, paa den anden side den, som meest undergraver cultiverede Menneskers Stræben efter Moralsk fullkommenhed, saa synes denne Modification at indeholde Alt, hvad der kan betrygge de cultiverede Stænders Tarv.²³⁵

I debatten over dette forslaget 27. januar forsøkte Weidemann seg på en del tekniske spissfindigheter i forhold til Odelstingets formuleringer i mandatet til den kombinerte komitéen. Han var ute etter å differensiere mellom verneplikt på den ene siden og soldattjeneste i fred på den andre siden, og mente Odelstinget hadde gjort nettopp dette ved å omtale verneplikt og ”Militairindretning” (fredsorganisasjon) som to forskjellige ting. Forslaget fra den kombinerte komitéen var heller ikke konsekvent i forhold til det erklærte grunnprinsippet om personlig verneplikt: garnisonstroppene skulle være vervede, og forslaget

²³⁵ Ibid, No. 7 for Januar måned 1816, s. 239

om at kjøbstadsborgernes barn skulle tjenestegjøre i spesielle korps ville være hensynstagen til fødsel og formue. Hvorfor skulle ikke embedsstandens barn være inkludert?

6.4 Konklusjon/oppsummering Stortinget

6.4.1 Oppsummering soldatborgeren

Debatten i det første ordentlige Stortinget innenfor dette temaet dreide seg i hovedsak om de samme temaene som i Riksforsamlingen, men den endrede konteksten gjorde at motstanden fikk mer tyngde. Motstanderne argumenterte sterkt for at borgerplikter for mange kunne oppfylles på andre og for staten mer hensiktsmessige måter enn ved militærtjeneste. Behovet for å gjenoppbygge nasjonen etter langvarige kriger ble vektlagt i denne sammenhengen som argument for at borgerskap og embedsverk skulle gjøre sin innsats der det gavnet nasjonen mest. Et lovforslag ble fremlagt og vedtatt ved simpelt flertall 23. april. Dette forslaget innebar en videreføring av den eksisterende legdsordningen hvor utskrivningen lå på bøndene, og var således i strid med Grunnlovens prinsipp om allmenn verneplikt. Allikevel var det denne ordningen som i praksis ble videreført helt frem til 1854.

6.4.2 Oppsummering av Demokratisering

Debatten var i stor grad den samme som i Riksforsamlingen, men med noen nye momenter. Det ble nå hevdet at verneplikten ville kunne føre til militær despotisme, med klare henvisninger til Napoleons regime som et skrekkens eksempel. Det var generell enighet om at likhet og rettferdighet var ønskelig, men for det første var det forskjellige oppfatninger av hvordan disse prinsippene kunne ivaretas, og for det andre var det en utbredt oppfatning om at det i den gjeldende situasjon ikke var praktisk mulig å imøtekomme dette i praksis. Nasjonens ve og vel forutsatte at borgerskap og embedsverk fikk vie seg til sine gjerninger og kall uten å bli belemret med verneplikt.

Den borgerlige frihet ble også vektlagt i stor grad, sett i sammenheng med synet på at verneplikt kun var hjemlet i krig. De negative erfaringene med *Conscriptionen* i Frankrike ble fremhevet som eksempel på overgrep mot den borgerlige friheten.

6.4.3 Oppsummering militærteori

Unionen med Sverige endret forutsetningene for militærmakten i betydelig grad. Det var ikke lenger noen trussel av betydning fra landsiden, og Sverige ønsket ikke en stor norsk armé. Den nye statens økonomiske utfordringer gjorde det også maktpåliggende å redusere kostnadene mest mulig. Det var derfor stort påtrykk for å redusere arméens omfang, og

følgelig var det ikke lenge behov for å kunne utskrive soldater i store antall. Dette ble brukt som argumenter mot innføringen av allmenn verneplikt. Økonomiske og praktiske vurderinger ble styrende. Utskrivning og trening av alle tjenestedyktige unge menn ville være praktisk umulig og ikke økonomisk forsvarlig. Vernepliktsloven av 5. juli 1816 ble derfor i hovedsak en ren dimensjoneringslov som reduserte arméen fra 22.000 til 12.000 linjetropper, og landvernet ble i praksis nedlagt.

6.4.4 Oppsummering borgerdyd og borgerplikt

De prinsipielle standpunktene i vernepliktspørsmålet på det første ordentlige stortinget var i stor grad de samme som under utformingen av Grunnloven, men når det nå skulle utarbeides en lov for den praktiske implementeringen av verneplikten kom man i konflikt mellom prinsippene og politisk/praktiske muligheter. Vernepliktskomitéens forslag ville videreføre utskrivning fra bondestanden og fravek således fra Grunnlovens prinsipp om allmenn verneplikt. Militær- og lovkomitéene holdt på sin side på at prinsippet om allmenn verneplikt var nedlagt i Grunnloven og derfor måtte legges til grunn, selv om lovkomitéen faktisk mente en slik ordning ikke var hensiktsmessig. Det ble heftig strid om dette i Stortinget, og Lagtinget nektet to ganger å godkjenne et lovutkast basert på prinsippet om allmenn verneplikt. Saken kom derfor opp til behandling i plenum, og da det ikke viste seg mulig å oppnå enighet med totredjedels flertall ble det, etter ny heftig debatt, vedtatt å avgjøre spørsmålet med enkelt flertall. Dette var forøvrig også i strid med Grunnloven. Resultatet var at gjeldende ordning ble videreført som en kompromissløsning. Til grunn for dette lå også forslag om å utsette saken for å utrede nye forslag om en utskrivningsordning basert på den svenske ordningen.

6.4.5 Konklusjon

De prinsipielle synspunktene i vernepliktspørsmålet hadde ikke endret seg siden 1814, men omstendighetene var endret i betydelig grad. Dette gjorde at spørsmålet om allmenn verneplikt fikk en annen betydning. Tilhengerne av allmenn verneplikt ønsket å realisere Grunnlovens intensjon om likhet og rettferdighet, mens motstanderne ønsket å holde på standsmessige privilegier. De viktigste argumentene for allmenn verneplikt var tolkninger av Grunnloven og vektlegging av demokratiske prinsipper. Militærteoretiske argumenter om de nasjonale borgeres fortrinn ble også benyttet. For motstanderne var henvisninger til den borgerlige frihet og skrekk-eksemplene fra Frankrike viktige argumenter. De mest tungtveiende argumentene mot allmenn verneplikt var allikevel de sikkerhetspolitiske og

forvaltningsmessige vurderingene av behovet for en stor vernepliktsarmé etter unionen med Sverige. For de aller fleste både tilhengere og motstandere var det vesentligste å begrense kostnadene ved å redusere arméens størrelse. Det viste seg umulig å oppnå enighet etter de prosedyrer Grunnloven fastla, og det ble til slutt vedtatt å videreføre gjeldende utskrivningsordning som et kompromiss. Både beslutningsprosessen og den vedtatte loven var i strid med Grunnlovens bestemmelser og prinsipper. Det var i siste instans praktiske og økonomiske vurderinger som fikk forrang fremfor idealene, på samme vis som i Frankrike.

7 Utviklingen etter 1816

Jeg skal kort skissere de viktigste utviklingstrekkene i vernepliktspørsmålet fra 1816 og frem til i dag. Dette må nødvendigvis bli svært grovmasket, og jeg avgrenser meg snevert til forhold som har betydning for verneplikten som konsept og praktiseringen av den i forhold til de temaene jeg har diskutert tidligere. En viktig utvikling som jeg ikke berører sett i forhold til verneplikten er militærnekteproblematikken. Dette er unektelig et samfunnsmessig og politisk viktig spørsmål, men det ligger utenfor fokus for min analyse og det er heller ikke mulig å behandle det tilfredstillende uten å gå langt utover rammene for denne oppgaven.

7.1 Kampen om stillingsretten

Vernepliktspørsmålet viste seg så vanskelig at det kom til å være en sentral politisk sak det meste av 1800-tallet. I perioden 1816-1854 fortsatte en langtrukken kamp om allmenn verneplikt med de samme prinsipielle motsetningene. Den midlertidige ordningen fra 1816 ble videreført med diverse justeringer, og det ene lovforslaget etter det andre som forsøkte å innføre allmenn verneplikt ble nektet sanksjon. Til sist i 1854 ble det endelig vedtatt en ny vernepliktslov hvor prinsippet om likhet ble lagt til grunn. Nå ble imidlertid stillingsretten, som tidligere hadde vært begrenset til gifte og selveiende bønder, utvidet til å gjelde alle vernepliktige. Dette ble begrunnet i rettferdighetsprinsippet, gitt at kun en begrenset del av de tjenestedyktige ville bli utskrevet burde de ha lik rett til å ”stille for seg”. I perioden 1854-1876 var det kampen om stillingsretten som dominerte vernepliktsaken. Det ble oppfattet som dypt urettferdig og i strid med Grunnloven at de bedrestilte skulle kunne kjøpe seg fri fra verneplikten. Dette har Langholm behandlet i stor dybde, og jeg skal kort referere hans konklusjoner her:

...verken likhetshensynet eller det motsatte hensyn til privilegiet fikk noe særlig å si for stortingenes endelige standpunkt til stillingsparagrafen i 1854 og 1876. I 1854 ble stillingsretten enstemmig akseptert som uunngåelig ledd i et begrenset vernepliktssystem, på tross av at en stor del, kanskje flertallet, av tingets medlemmer prinsipielt var imot den. I 1876 ble den like enstemmig opphevet fordi militære hensyn gjorde dette nødvendig – uten at en røst reiste seg til forsvar for privilegiet.²³⁶

²³⁶ Sivert Langholm, *Stillingsretten i norsk vernepliktsdebatt og vernepliktslovgivning 1848-1876*, Universitetsforlaget 1966, s. 128.

Det vesentlige poenget her er at begrunnelsen både for å innføre og oppheve stillingsretten var fagmilitære og forvaltningsmessige hensyn, hvor en endret kontekst var det avgjørende.

7.2 Allmenn verneplikt i Sør-Norge

Stillingsretten ble opphevet i 1876, men Nord-Norge var fortsatt unntatt fra utskrivning til arméen. Stillingsretten ble opphevet etter påtrykk fra militært hold, hvor det ble argumentert med at Forsvaret hadde behov for tilgang på det beste av norsk ungdom. Berg hevder at den vesentlige årsak som lå bak vernepliktsloven 1876 var eksempelet fra Prøyssen og den fransk-tyske krigen i 1870. Det var altså militære behov og vurderinger som lå til grunn også denne gangen. Allmenn verneplikt ble imidlertid ikke gjennomført i praksis før ved vernepliktsloven av 1885, som innførte en ny hærordning. Denne loven skulle også innføre et prinsipp om *alminnelig verneplikt* for første gang, ved at alle tjenestedyktige skulle skrives ut til tjeneste. Regjeringen hadde i 1880 for siste gang på lenge forsøkt å begrense utskrivningen til linjen av økonomiske årsaker, men dette ble forkastet av et enstemmig Odelsting.

7.3 Allmenn verneplikt i Nord-Norge

Etter sameopprøret i Kautokeino i 1854 ble det vurdert å benytte verneplikt som virkemiddel for integrering av lokalbefolkningen og utvikling av nasjonsfølelse. Det var også militærfaglige vurderinger som lå bak, det var behov for å forsterke forsvaret av Nord-Norge og dette kunne best gjøres ved å skrive ut og øve soldater i landsdelen: "Forbedring av Landforsvaret og af Hensyn til Udviklingen af Nationalitets- og Enhedsfølelsen i de fjerntliggende nordlige Landsdele."²³⁷ Lovforslaget ble fremmet flere år på rad før det til slutt ble vedtatt i 1897 og allmenn verneplikt endelig kunne sies å være innført i hele Norge.²³⁸ Det ble også lagt til grunn at alle skikkede skulle gies soldatutdanning:

En ordning, hvorefter af budgetmessige Hensyn kun en Del af den forhaandværende Udskrivningstyrke skal Udtages til Opøvelse, synes lidet stemmende med den Tanke, der ligger til Grund for Bestemmelsen i Grunnlovens § 109.²³⁹

²³⁷ Oth.prp. nr. 1 (1896) *Angaaende Udfærdigelse af en Lov om Værnepligtens Udvidelse til Rigets nordlige Landsdele*.

²³⁸ Lovforslag som var i stor grad likelydende ble fremmet i Ot.prp. nr. 31 (1892), nr 28 (1893), nr 35 (1894), nr. 10 (1895), nr 1 (1896) og nr. 16 (1897). Flere år på rad ble behandling utsatt fordi militærkomitéen ikke hadde kapasitet til å utarbeide en innstilling til Stortinget.

²³⁹ Innst. O. XIII (1897), jf. Ot.prp. nr. 16 (1897)

Denne uttalelsen indikerer at prinsippet om alminnelig verneplikt enda ikke var realisert i praksis. Dette rettferdighetsprinsippet ble kombinert med nasjonsbyggende og integrerende tanker:

Det militære og statspolitiske Grundprincip ... søge den manglende rutinemessige Øvelse erstattet ved at tilføre Forsvaret den største mulige Intelligens og moralske Kraft som alene kan naaes ved en Værnepligtsordning der er anlagt paa hos de værnepligtige at vække Følelsen af at være Borgere af et felles Fædreland med lige Ret og lige Pligt til at deltage i dettes Forsvar, og som derfor også kræver, at alle, uanset Livsvilkår og social Stilling, og upaavirket af en Lodtræknings Tilfældigheder, skal saavidt muligt i lige grad bære værnepligtens byrde i Krig som i fred.²⁴⁰

Det ble også poengtert i innstillingen at det prinsipp som her ble lagt til grunn for verneplikten i hovedsak var en idealpolitisk og ikke en militærfaglig sak. Dette er første gangen siden 1814 at idealet fikk fortrinn framfor praktiske hensyn – om ikke annet så i hvert fall i intensjonen.

7.4 Alminnelig verneplikt

En ny hærordning ble iverksatt 1. januar 1911 med basis i lov av 19. juli 1910. Hele den rulleførte styrken ble nå forutsatt øvet, med andre ord en reell alminnelig verneplikt. Soldatutdanningens lengde ble redusert for å gi økonomisk mulighet for å innkalle alle skikkede, og den manglende øvelsen skulle kompenseres med at man skulle få motiverte og godt skikkede mannskaper gjennom en demokratisk vernepliktsordning. Militære behov under den første verdenskrigen førte til at øvingstiden ble øket igjen og at det i praksis var behov for alle skikkede.

7.5 Forsvarskommisjonen av 1920

Etter den første verdenskrigen ville man vurdere hele Forsvarets eksistens på nytt på grunnlag av Norges internasjonale forpliktelser og særegne forhold. Det ble nedsatt en Forsvarskommisjon som fikk det mest vidtrekkende mandat både før og siden.²⁴¹ Det var ikke bare Forsvarets innretning som skulle vurderes, avrustning ble nevnt som et mulig alternativ i

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Mandatet til Forsvarskommisjonen av 1920 ble gitt i St.prp. nr. 162 (1919): "Efterat Stortinget den 4. mars 1920 hadde besluttet Norges tiltreden til det i Versaillestraktaten av 18. juni 1919 opprettede *Folkenes Forbund* blev der i henhold til Stortingets beslutning av 15. juli 1919 nedsatt *en kgl. Kommisjon til behandling av forsvarsvesenets fremtidige ordning under hensynstagen til Norges internasjonale forpliktelser og landets særegne forhold*".

mandatet. Det vesentlige behov som lå bak var allikevel å redusere militærutgiftene etter den omfattende virksomheten under verdenskrigen. Målsettingen om å kalle inn alle skikkede til soldatutdanning, som ble innført i prinsipp i 1885 og i praksis fra 1911, måtte revurderes. Ett alternativ som spesifikt skulle vurderes var å beholde utskrivning og verneplikt, men igjen å begrense innkallingen til det høyest nødvendige. En sivil arbeidsplikt skulle også vurderes som et alternativ til den militære verneplikten. Bakgrunnen for dette var den vekt som ble lagt på vernepliktens betydning for ungdommens fysiske og moralske utvikling. Militærtjenesten ga kroppslig trening, oppdragelse i hårdførhet og nøysomhet, mot og snarrådighet, renslighet, personlig hygiene, disiplin og kameratslig samfølelse. Dette var kvaliteter som nasjonen hadde behov for i befolkningen. En avrustning ville derfor kunne få negative konsekvenser for nasjonens utvikling.

FK 1920 avga sin delinnstilling I om avrustning og verneplikt 9. desember 1921. Det ble vektlagt at etter krigen skulle Versaillestraktaten legge grunnlaget for en kontrollert fred. Traktaten inneholdt mandatet for Folkenes Forbund, hvor medlemmene garanterte hverandres selvstendighet og territoriale integritet. Traktaten etablerte også den internasjonale domstolen og den internasjonale arbeiderorganisasjonen.²⁴² Alt dette skulle hindre krig mellom nasjonene, og spørsmålet var da om det var behov for militære styrker. Kommisjonen delte seg i dette spørsmålet, flertallet mente at det ikke var forsvarlig å gå til avrustning mens mindretallet krevde avrustning. Blant annet argumenterte tilhengerne av avrustning med garantiene som lå i arbeiderklassens pasifisme. Flertallet støttet seg også på vurderinger av Norges internasjonale forpliktelser. Regjeringen ga sine vurderinger i forbindelse med Norges tilslutning til Folkenes Forbund i St.prp. nr. 33 (1920) *Om Norges tilslutning til Folkenes Forbund*. Man fant at det ikke forelå noen traktatfestet plikt til å holde et visst rustningsnivå, men også at traktaten forutsatte en viss militær styrke og en forutsetning om å kunne verge seg mot angrep. Nasjonens ytre og indre sikkerhet ble også vurdert, samt nasjonens forsvarsevne. Det ble, med basis i de positive erfaringene fra nøytralitetsvaktene under verdenskrigen, vurdert at Forsvaret ikke hadde vært og ikke ville være nyttesløst selv overfor stormaktenes overlegne styrke. Kommisjonens flertall konkluderte med at det ikke var mulig å gå til avrustning, men sa også at rustningsnivået burde holdes på lavest mulig nivå.

Kommisjonen vurderte også spørsmålet om en vervet kontra en vernepliktig hær. Flertallet ønsket fortsatt allmenn verneplikt, og begrunnet dette hovedsakelig i militærfaglige

²⁴² *Encyclopedica Britannica* bind 12 s. 331.

argumenter. De henviste til at Versaillestraktaten hadde forbudt de tapende stater å ha en vernepliktig hær nettopp for å hindre dem i å bygge opp store hærstyrker. Tyskland var begrenset til 100 000 vervede soldater som skulle tjene i 12 år. De seirende statene derimot hadde med få unntak opprettholdt verneplikten og ville således kunne mobilisere store hærstyrker. Ett vesentlig unntak var Storbritannia, som gikk tilbake til verving etter krigen, men øynasjonen var forsvart av både havet og en av verdens sterkeste mariner og kunne derfor klare seg med en relativt liten vervet hær.

Avrustning ville også innebære opphevelse av den alminnelige verneplikten. Mindretallet var derfor ikke opptatt av de kostnadmessige aspektene i favør av verneplikt eller verving. En vervet hær var ikke tiltalende, men argumentene mot en vervet hær kunne etter mindretallets oppfatning like gjerne rettes mot vernepliktshæren. Motstanderne av allmenn verneplikt hadde argumentert med at verneplikten ga staten mulighet for å holde store hærstyrker som kunne friste til misbruk. Kommisjonens tilhengere av verneplikt fant at Norges hærstyrker var av for liten størrelse til å utgjøre noen offensiv fare. Kommisjonens forkjempere for avrustning kontret med at tilstedeværelsen av en militærmakt alltid ville være en krigsfare, uansett om militærmakten var ubetydelig eller ikke.

Et annet argument var at verneplikten holdt store antall unge menn ute av produktivt arbeide, noe som var skadelig for forretningslivet og for den enkelte borgers økonomi, samtidig som verneplikten i seg selv kostet staten store summer. Tilhengerne av verneplikt fremla her regnestykker som viste at det var betydelig mer kostbart med vervede soldater – riktignok var beregningene basert på 48 dagers førstegangstjeneste for vernepliktige samt en rekke andre forutsetninger. De utvilsomt betydelige kostnadene for en vernepliktshær ble allikevel regnet som akseptable:

Men det er, som forholdene ennu er i verden, ingen annen måte hvorpå landets frihet og selvstendighet kan, såvidt mulig, trygges og vår kulturutvikling bevarer. ... Lønn, forpleining og bekledning for en hvervet hær på 20.000 mann medfører altså så uforholdsmessig store utgifter og volder så stort tap i arbeidskraft for næringslivet at det allerede av den grunn ikke kan bli tale om å gå over til dette system, og allikevel vilde en styrke på 20.000 mann være absolutt utilstrekkelig for landets forsvar.²⁴³

²⁴³ Kommisjonen beregnet tapte arbeidsdager for det sivile liv på årsbasis for å sammenlikne. En vervet styrke på 20.000 mann i stadig tjeneste ville koste 6.000.000 dager forutsatt 300 arbeidsdager i året. Rekruttstyrken med alminnelig verneplikt var beregnet til ca. 15.000 mann, og med en øvelsestid på 48 dager for disse samt 24 dagers regimentsamlinger for 45.000 mann årlig (repetisjonsøvelser av tre årsklasser) ble dette 1.800.000 dager –

Det ble også hevdet at det var farlig og skadelig å lære opp store deler av befolkningen til våpenbruk, dette ville opprettholde krig som et akseptabelt alternativ. Disse argumentene ble kontret med den betydning våpenøvelsene hadde for ”ungdommens kroppslige utvikling og som spore til selvtrening”. Orden, disiplin og renslighet var andre verdier av stor betydning for det sivile liv som verneplikten ble ansett å føre til.

Kommisjonens flertall pekte også på den generelle negative oppfatningen av militærtjeneste som rådde i samfunnet, som begrunnelse for at det ville være svært vanskelig å rekruttere profesjonelle soldater av akseptabel kvalitet. Det var også fare for at en vervet hær kunne bli et redskap for ”de samfundsklasser som betalte mest eller lovet mest, eller som den hadde mest sympati for. Hæren kunde da i stedet for at være samfunnets tjener oppkaste sig til dets herre, som etter forgodtbefinnende kunde diktere det sin vilje.”²⁴⁴ Demokratiske hensyn talte derfor for en vernepliktshær.

Kommisjonens mindretall var skeptiske til de påståtte fordelene og demokratiske garantiene ved en vernepliktshær. De henviste til at ”Den almindelige verneplikts idé er den ved et almindelig oppbud av borgerne å skape et apparat til forsvar for hjemstedet.”²⁴⁵ Det eksempelet som var grunnlaget for alle europeiske vernepliktshærer med unntak av Sveits var den prøyssiske Hæren, som var ment å skulle være

... en hær av landvernstropper som bare skulde kunne anvendes innenfor vedkommende lands egne grenser. Det tok Prøisen 100 år å skape sin hær. Men i løpet av denne tid var også den opprinnelige idé forlatt, og det man hadde skapt, var ikke en hær av landverns- og landstormstropper, men en hær som skulle være mest mulig angrepsdyktig. ... Utviklingen har over alt gått bort fra den opprinnelige forsvarsidé ... Den almindelige verneplikt, således som den er utformet i våre dagers militærvesen Europa rundt, betegner simpelt hen en forfalskning av den almindelige verneplikts idé, og vårt eget lands forholdsvis lille hær danner i denne henseende ingen undtagelse.²⁴⁶

under en tredjedel. Dersom vi regner om til dagens ordning med 12 mnd førstegangstjeneste og ingen repetisjonstjeneste blir det 4.500.000 dager, altså fortsatt betydelig mindre. Beregningene av økonomiske kostnader viste årlige utgifter på 6.862.000 for vernepliktige og 76.650.000 for vervede. (*Innstilling I fra Forsvarskommisjonen av 1920*, s. 18f.)

²⁴⁴ Ibid, s. 20

²⁴⁵ Ibid, s. 31

²⁴⁶ Ibid.

Mindretallet stilte altså spørsmålstegn ved verneplikten slik den ble praktisert i Europa. Verneplikt var kun hjemlet for forsvarskrig. Med hensyn til argumentene om verneplikten som demokratisk garanti viste mindretallet også til eksempelet fra Tyskland, hvor hæren hadde vært en stat i staten som førte sin egen politikk. De pekte også på at den norske militærordningen forutsatte at:

...der kan inntre sådanne situasjoner at hærens ledelse blir den øverste myndighet i samfundet, en myndighet som alle civile myndigheter er underordnet og som handler uavhengig og uten hensyn til folkevilje og folkerepresentasjon, parlament, ja kanskje endog regjering. ... Selv i et lite land kan altså hæren – det ligger i den militære forsvarsordningens egen natur – opkaste sig til samfundets herre og diktere det sin vilje.²⁴⁷

Også i Norge var det derfor etter mindretallets syn en reell fare for at de militære kunne sette demokratiet ut av kraft og overta makten. Dette var i prinsipp den samme argumentasjonen som ble ført mot allmenn verneplikt i 1814-1816 med henvisning til eksempelet fra Frankrike.

Anbefalingene fra FK 1920 ble formalisert i vernepliktsloven av 21. juni 1929, som innførte begrenset innkalling med fritrekking av mange vernepliktige. Tiltak for å begrense rekruttstyrken ble imidlertid innført allerede i 1922, hvor legebedømmelsen ble innskjerpet. Fritrekking av en tredjedel av de stridende mannskapene ble innført i 1926 og praktisert frem til 1935.²⁴⁸ En rekke fritaksordninger hadde som den primære målsetningen å redusere innkallingsstyrken for å spare kostnader.

7.6 Forsvarskommisjonen av 1946

Etter andre verdenskrig var det behov for å vurdere gjenoppbyggingen av både nasjonen og Forsvaret på helt nye premisser. Forsvarskommisjonen av 1946 ble nedsatt med Trygve Bratteli som formann. Kommisjonen avla sin innstilling i 1949, men blant annet på grunn av Norges tilslutning til NATO samme år ble ikke Forsvarskommisjonens anbefalinger realitetsbehandlet av Stortinget før i 1953.

Verneplikten er ikke nevnt med et ord i mandatet, og synes å være tatt for gitt.²⁴⁹

Kommisjonen vurderte da heller ikke verneplikten som konsept, men kom med forslag til endring i eksisterende vernepliktslov. For det første fokuserte kommisjonen på inndelingen i

²⁴⁷ Ibid. s. 40

²⁴⁸ Nåvik s. 233ff.

²⁴⁹ *St.prp. nr. 1, tillegg nr 29/1945-46*

oppbud, linje og landvern, hvor man ønsket å kunne utnytte vernepliktsmassen bedre. I henhold til gjeldende vernepliktslov (1929) var linjen de 13 yngste årsklassene, mens landvernet var de 12 eldste. Landvernet kunne bare brukes utenfor rikets grenser med Stortingets samtykke, og dette ble ansett lite hensiktsmessig. Grunnlovens begrensninger ble ikke ansett som relevante lenger, men var fortsatt bindende til en viss grad:

Bestemmelsen i Grunnlovens § 25 må antas å være diktert av spesielle politiske hensyn under unionstiden med Sverige. Bestemmelsen har derfor ikke den samme betydning i dag som den hadde den gang. Etter den ordlyd Grunnlovens § 25 har, forutsetter den at forsvaret skal være inndelt i to oppbud: linje og landvern, og bestemmelsen må derfor antas å være til hinder for at denne inndeling helt kan sløyfes. Det måtte i så fall en grunnlovsendring til. Grunnloven sier imidlertid intet om hvor mange årsklasser hvert av oppbudene skal omfatte. Landvernet var på Grunnlovens tid ikke organisert og svarte nærmest til det oppbud som etter armeorganisasjonen av 1887 kaltes landstormen eller dennes forsterkningsavdeling. Grunnloven må antas ikke å være til hinder for at en ved en ny lovbestemmelse endrer linjens og landstormens sammensetning.²⁵⁰

Den løsning man anbefalte var å definere linjen til å bestå av 25 årsklasser, mens landvernet i praksis ville bestå av det man tidligere hadde benevnt krigsforsterkningen. Betydningen av dette forslaget var signifikant. Landvernet var etter gjeldende lov definerte avdelinger med oppgaver i territorielt forsvar, så som lokalvernbatalljoner og selvstendige kompanier, mens krigsforsterkningen var reservemanskaper som ikke var plassert i mobiliseringsavdelinger. Følgelig fantes det heller ikke våpen og materiell til disse mannskapene. Dette forslaget ville derfor innebære at hele Hærens oppsetning ville bli disponibel for operasjoner utenfor rikets grenser uten at det var nødvendig å innhente Stortingets samtykke. En slik endring kunne synes å være i strid med intensjonen bak Grunnlovens § 25, som var at landet ikke skulle kunne tømmes for styrker. Trolig var det hensynet til allianseforpliktelser som lå bak forslaget. Forsvarskommisjonens innstilling ble avgitt i oktober 1949, på et tidspunkt hvor Norge var på vei inn i Atlanterhavspakten. Den gjensidige forsvarsavtalen som var kjernen i pakten forutsatte at Norge ville sette inn styrker for forsvar av sine alliansepartnere også utenfor rikets grenser. Begrensninger på disposisjonsretten over de vernepliktige var derfor

²⁵⁰ Innstilling fra Forsvarskommisjonen av 1946. Del 2: Rekruttering av personell til landets samlede forsvar s.6.

ikke hensiktsmessig. Forslaget fikk ikke gjennomslag, og i henhold til vernepliktsloven av 17. juli 1953, som fortsatt er gjeldende lov, består landvernet av de 10 eldste årsklassene.²⁵¹

Bestemmelsene for fritak fra verneplikten ble foreslått revidert og strammet inn, og dette ble innført ved vernepliktsloven av 17. juli 1953. I mange tilfeller fant kommisjonen at fritaksbestemmelsene hadde hatt som formål å redusere innkallingsstyrken mest mulig for å spare kostnader. Jamfør innstillingen fra FK 1920. Denne målsetningen var ikke lenger relevant, nå var det behov for å utdanne flest mulig av de vernepliktige til det nye mobiliseringsforsvaret. Erfaringene fra 1940 og den nye faren fra Sovjetunionen i øst gjorde det nødvendig å ha et sterkt forsvar mot invasjon.

Det ble også vurdert at det ikke burde gis fritak for tjenesteplikt i fred (i praksis betydde dette førstegangstjeneste) slik som før for personell i funksjoner som var viktige for staten. Dette var et brudd med en meget langvarig praksis. Bakgrunnen var igjen militærfaglige vurderinger basert på erfaringene fra krigen. Alle vernepliktige måtte utdannes som soldater for å kunne forsvare landet mot invasjon:

En vil således kunne komme til å stå overfor den eventualitet at det ved mobilisering møter folk som ikke er oppøvd fordi de da deres tjenesteplikt inntrådte, var ansatt i stilling som berettiget til fritaking. Forsvarsstaben holder derfor på at alt tjenestedyktig personell bør få ordinær militær utdanning. ... Kommisjonen er av den oppfatning at det rent prinsipielt synes betenkelig å fritta enkelte klasser av vernepliktige for den byrde som tjenesteplikt i fred fører med seg. For de klasser det her gjelder, kan det neppe anføres viktigere grunner for fritaking enn for mange andre offentlige etater og private bedrifter. Det må være helt klart at det vil være en fordel at også de vernepliktige det her gjelder får vanlig militæropplæring. Det er da bare spørsmål om avgjørende statsinteresser taler imot at disse vernepliktige i fred forlater sine stillinger for å avtjene sin ordinære verneplikt.²⁵²

Forslaget var derfor at alle skulle utdannes gjennom førstegangstjenesten, men vernepliktig personell ansatt i viktige stillinger for staten, eksempelvis i jernbanen eller telegrafverket, skulle være fritatt for mobilisering. Alternativt burde de i krig pålegges tjeneste i Heimevernet eller Sivilforsvaret. Begrunnelsen var i hovedsak militærfaglig og forvaltningsmessig i

²⁵¹ *Lov om verneplikt 17. juli 1953 nr. 29, § 2*

²⁵² *Innstilling fra Forsvarskommisjonen av 1946. Del 2: Rekruttering av personell til landets samlede forsvar* s.13

forhold til Forsvarets og Statens behov, men vi ser også en viss vektlegging av likhet og rettferdighet.

Kommisjonen vurderte også en alminnelig arbeidsplikt for både menn og kvinner. Igjen var det den eksistensielle forsvarskrigen hvor det var nødvendig å trekke på hele nasjonens samlede ressurser som lå til grunn:

... Dette sammenholdt med en eventuell fremtidig krigs totale karakter medfører at vi i tilfelle av en mulig kamp for vår eksistens blir tvunget til å trekke inn i det samlede forsvaret praktisk talt hele vår verne- og arbeidsdyktige befolkning. ... og det vil for å tilfredsstille disse krav bli nødvendig ikke bare å nytte våre arbeidskraftreserver (kvinner, ungdom o.l.), men også å dirigere arbeidskraft over til prioriterte behov. ... Kommisjonen er av den oppfatning at det for enhver samfunnsborger i krig eller ved krigsfare, når nasjonens fremtid står på spill, må være en selvfølgelig plikt å enten å fortsette i det arbeid han (hun) har eller å påta seg annet arbeid anvist av offentlig myndighet. Uten en slik plikt ville enhver planlegging av et totalforsvar basert på landets samlede personell og materielle ressurser bli illusorisk.²⁵³

Totalforsvaret slik det eksisterer i dag var et konsept som ble grunnlagt i denne kommisjonen. Det er forøvrig påfallende at spørsmålet om fritak for militærtjeneste av overbevisningsgrunner ikke er nevnt med et ord i innstillingen. Vernepliktsloven av 17. juli 1953 er fortsatt gjeldende, det er kun foretatt endringer i førstegangstjenestens lengde og i organiseringen av utskrivningsordningene.

7.7 Forsvarskommisjonen av 1974.

Det tok 28 år før det kom en ny forsvarskommisjon. Forsvarskommisjonen av 1974 ble nedsatt etter Kgl. Res. av 31. mai 1974 og rapporten ble avgitt i mars 1978 som NOU 1978:9. Mandatet var blant annet å "...vurdere Forsvarets plass og utforming som ledd i norsk sikkerhetspolitikk." Herunder skulle det legges til grunn ulike forutsetninger om vernepliktsordninger.²⁵⁴ FK 74 vurderte et vernepliktig kontra et yrkesforsvar, men fant at demokratiske prinsipper og legitimitet måtte legges til grunn:

²⁵³ Ibid, s. 17

²⁵⁴ NOU 1978:9 *Forsvarskommisjonen av 1974* Kapittel 1.2 Mandat

...prinsippet om alminnelig verneplikt utgjør en naturlig og viktig del av våre demokratiske rettigheter og plikter. Vernepliktsystemet gir Forsvaret en bred kontaktflate til alle deler av folket, og dermed en sterk samfunnsmessig forankring.

Militærfaglige og forvaltningsmessige vurderinger ble også tillagt vekt:

...med vår strategiske beliggenhet og med en liten befolkning i forhold til landområdet og forsvarsbehov, er det nødvendig å kunne utnytte hele landets vernekraft. Dette kan under våre samfunnsforhold bare oppnås gjennom alminnelig verneplikt.²⁵⁵

Kommisjonen poengterte også betydningen av verneplikten som samfunnsplikt: "Tjeneste i Forsvaret må fortsatt betraktes som en samfunnsplikt og ikke som et arbeidsforhold som skal være gjenstand for regulær avlønning."²⁵⁶ Vesentlige momenter å merke seg i innstillingen fra FK 74 er poengteringen av verneplikten som både en rett og en plikt, implisitt at alle vernepliktige kan kreve å få avtjene førstegangstjeneste.²⁵⁷ Videre at demokratiske prinsipper ble lagt til grunn for synet på verneplikten; likhet, rettferdighet og behovet for å legitimere Forsvaret i befolkningen. Disse idealene understøtte de militære forvaltningsmessige behovene for å disponere hele nasjonens vernekraft i form av tjenestedyktige unge menn.

7.8 Forsvarskommisjonen av 1990²⁵⁸

Bakgrunnen for FK 90 var at FK 74 hadde dekket periodene opp til 1993, og det var på tide med en ny kommisjon. Militærfaglige innspill ble gitt fra Forsvarssjefen etter anmodning fra FK 90 gjennom Forsvarstudien 1991 (FS 91). Allmenn verneplikt ble tatt som forutsetning i mandatet: "Prinsippet om allmenn verneplikt er nedfelt i Grunnloven, og forsvarret av landet er i utgangspunktet en grunnleggende rett og plikt for enhver mannlig norsk statsborger."²⁵⁹ Legg merke til at retten til å være vernepliktig fremheves. Verneplikten ble begrunnet i behovet for en bred kontaktflate med befolkningen, med andre ord var det forankring og legitimitet som ble vektlagt. Det ble også poengtert at allmenn verneplikt var begrunnet ut fra militære behov: Et mobiliseringsforsvar var nødvendig på grunn av lav befolkningstetthet, og muliggjorde en betydelig større mannskapsstyrke enn et vervet forsvar. Den fagmilitære

²⁵⁵ Ibid, s. 86

²⁵⁶ Ibid.

²⁵⁷ Gjeldende praksis er at det er Forsvarets behov som er styrende for hvem som kalles inn til tjeneste. Den enkelte vernepliktige kan søke om å bli innkalt, men har ikke krav på å gjøre førstegangstjeneste.

²⁵⁸ Nedsatt etter Kgl. res. 26. januar 1990. Rapport avgitt som NOU 1992:12 16. mars 1992.

²⁵⁹ NOU 1992:12 *Forsvarskommisjonen av 1990*, s. 22.

vurderingen var imidlertid at det ikke kunne garanteres en full utnyttelse av vernepliktsmassen. Dette skyldtes tre forhold: 1. Ressursknapphet som ikke tillot utdanning av flere enn det Forsvaret hadde behov for, 2. Nødvendigheten av å fokusere på kvalitet fremfor kvantitet i soldatutdanningen og 3. Det faktum at førstegangstjenesten var en betydelig kostnadsdrivende faktor i Forsvarets drift. Anbefalingen fra FS 91 var derfor at et antall på ca. 5500 tjenestedyktige ble gitt fritak for førstegangstjeneste i hvert årskull.²⁶⁰

FK 90 tok den fagmilitære vurderingen til etterretning, og vektla følgende forhold:

1. Fremtidens stridsmiljø ville stille høyere krav, og færre tjenestedyktige ville derfor være skikket som soldat, 2. Gjeldende ordning med innkalling av alle tjenestedyktige til førstegangstjeneste ville føre til overproduksjon av soldater i forhold til behovet i krigsoppsetningene og 3. De betydelige kostnadene forbundet med soldatutdanningen. Kommisjonen vektla allikevel at alle skikkede i utgangspunktet skulle gjøre førstegangstjeneste, implisitt ble likhet og rettferdighet lagt til grunn. Det ble forutsatt at overproduksjon kunne unngås. Bakgrunnen for dette var at det etter kommisjonens syn ble innkalt mange som viste seg å ikke holde mål, og frafallet under førstegangstjenesten var derfor stort. Det antallet vernepliktige mannskaper som faktisk viste seg skikket til tjeneste var etter kommisjonens mening tilnærmet likt behovet. Løsningen ville derfor være en bedre sesjon, slik at kun skikkede ble innkalt.²⁶¹ Dette minner om tiltakene i etterkant av 1. verdenskrig og FK 1920, hvor kravene ble skjerpet for å redusere innkallingsstyrken av praktiske og økonomiske hensyn.

7.9 Forsvarets behov skal være styrende

7.9.1 Forsvarspolitisk utvalg 2000

I 1999 nedsatte regjeringen *Forsvarspolitisk utvalg* (FPU) med Bernt Stilluf Karlsen som leder. FPU skulle vurdere hvordan det eksisterende forsvarskonseptet, basert blant annet på allmenn verneplikt, kunne praktiseres bedre for å møte fremtidige krav. FPU foreslo videreføring av allmenn verneplikt – som jo var et premiss i mandatet – men anbefalte at det ble foretatt betydelige endringer i den praktiske gjennomføringen av verneplikten. Utvalget pekte på tre motstridende hensyn som måtte gies avgjørende vekt: ”For det første må Forsvarets behov legges til grunn for praktiseringen av verneplikten. For det andre ser

²⁶⁰ Ibid s. 160ff

²⁶¹ Ibid s. 207ff

utvalget det som avgjørende at tjenesten oppfattes som meningsfull. For det tredje må verneplikten bygge på prinsippet om bred forankring og bred fordeling av byrdene.”²⁶² Anbefalingen var at omfanget av førstegangstjenesten ble videreført som et minimum på samme nivå, dette for å sikre en bred forankring av verneplikten og bred fordeling av byrdene.²⁶³ Det var fortsatt likhet og rettferdighet som ble lagt til grunn for antallet som skulle kalles inn, men for å motvirke en dokumentert overproduksjon av vernepliktige i forhold til behovet ville FPU ha en forkortet førstegangstjeneste på 4 måneder for mannskaper til Heimevernet. Utvalget pekte også på muligheten for et synkende behov for militære mannskaper i fremtiden, og foreslo utredet en en tredje kategori tjeneste i tillegg til militærtjenesten og siviltjenesten. Dette kan sees som en gjenopplivning av konseptet om arbeidstjeneste fra FK 46, men bakgrunnen var denne gangen prinsippet om likhet og rettferdighet, ikke behov for arbeidskraft. Spørsmålet om kvinnelig verneplikt ble også tatt opp.

Vektleggingen av meningsfylt tjeneste har sin bakgrunn i krav fra de vernepliktiges tillitsmannsorganisasjon om en militært relevant førstegangstjeneste. Vernepliktige benyttes i dag i en rekke ikke-stridende støttefunksjoner som ikke krever soldatutdanning og som hevdes å ikke være direkte relevante for væpnet forsvar av fedrelandet. De vernepliktige hevder at dette er misbruk av verneplikten i den hensikt å spare Forsvaret for kostnader til å ansette lønnet personell. Problemstillingen har fått øket aktualitet i lys av at stadig færre vil bli innkalt til førstegangstjeneste. Dette er prinsipielt den samme problemstillingen som lå til grunn for motstanden mot utskrivning til soldattjeneste i fred i 1814-1816, hvor kjernen er at verneplikten kun anses hjemlet for væpnet forsvar av nasjonen.

7.9.2 St.prp. nr. 45 (2000-2001) Omleggingen av Forsvaret i perioden 2002-2005, jf. Innst. S. nr. 342 (2000-2001)

Regjeringens politiske oppfølging av FPU kom i langtidsplanen for perioden 2002-2005, som la grunnlaget for den største omleggingen ikke bare av Forsvaret men av offentlig sektor i nyere tid. Det ble nå uttrykkelig lagt til grunn at Forsvarets behov skulle være styrende for hvor mange vernepliktige som ble kalt inn til førstegangstjeneste. Det var med dette slutt på prinsippet om at alle tjenestedyktige skulle innkalles til førstegangstjeneste, som hadde vært i effekt etter annen verdenskrig. Rettferdighetsbetraktninger kunne ikke vektlegges på samme

²⁶² NOU 2000:20 *Et nytt forsvar*, s. 41

²⁶³ *Ibid* s. 66

måte som tidligere, men burde søkes ivaretatt så langt som mulig.²⁶⁴ Dette forslaget ble heftig debattert.

Forsvarskomiteens flertall (Ap og Frp) var av det syn at Forsvarets behov måtte være styrende, og at ingen vernepliktige skulle ha krav på å gjøre (førstegangs)tjeneste. Gjeldende praksis reflekterer dette synet, som er i tråd med gjeldende politikk det meste av tiden etter 1814. Et mindretall fra Høyre, KrF og Sp uttalte i Innst. S. nr. 342 (2000-2001) at Regjeringens forslag ville innebære at Norge forlot prinsippet om verneplikt, og de mente at vernepliktige skulle ha krav på å kunne tjenestegjøre. KrF og Sp ønsket at minst halvparten av de mannlige årsklassene skulle fullføre førstegangstjenesten for å beholde Forsvarets folkelige forankring: ”Reell allmenn verneplikt innebærer at at en stor del av den mannlige befolkning får en grunnleggende militær opplæring og erfaring.”²⁶⁵ Dette synet synes basert på idealer om likhet og rettferdighet heller enn praktiske militære behov for å disponere et stort antall soldater, og er i så måte i tråd med lovforslaget fra 1897. Forslag om alminnelig verneplikt har i hovedsak vært basert på militærfaglige vurderinger om at det var behov for å utdanne alle skikkede, og det har kun blitt implementert i de tilfellene at det var vurdert å være et slikt behov.

Forslaget om en tredje kategori verneplikt ble utredet, men ikke anbefalt ut fra praktiske vurderinger av gjennomførbarhet og kostnader.

7.9.3 St.prp. nr. 42 (2003-2004) Den videre moderniseringen av Forsvaret i perioden 2005-2008, jf. Innst. S. nr. 234 (2003-2004)

Regjeringen Bondevik II (Høyre, KrF og V) la her til grunn at Forsvarets operative behov måtte være styrende for antall vernepliktige som kalles inn til førstegangstjeneste, og det ble indikert et behov for utdanning av 9500 soldater årlig.²⁶⁶ Endringen i syn for Høyre og KrF skyldes trolig overtakelse av regjeringsansvaret sett i sammenheng med de betydelige

²⁶⁴ St.prp. nr. 45 (2000-2001) *Omleggingen av Forsvaret i perioden 2002-2005*, jf. Innstilling S. nr. 342 (2000-2001)

²⁶⁵ Innst. S. nr. 342 (2000-2001), jf. St.prp. nr 45 (2000-2001)

²⁶⁶ St.prp. nr. 42 (2003-2004) pkt 6.3 *Verneplikten: Soldatenes karriereløp*. Årskullet av vernepliktige 19-årige menn er ca. 25.000 i 2004, totalt er årskullet av 19-åringer ca. 27.000. Det vil si at en tredjedel av årskullet kalles inn.

merkostnadene i forhold til Forsvarets behov for å kalle inn 50% av årskullet.²⁶⁷ Praktiske og økonomiske hensyn synes å ha fått prioritet fremfor idealene nok en gang.

I Forsvarsbudsjettet for 2004 ble det satt som målsetning at minst 50% av årskullet skulle gjennomføre førstegangstjenesten, mens Stortinget tidligere hadde gitt sin tilslutning til at gjennomføringsprosenten kunne være lavere enn dette i omstillingsperioden 2002-2005.²⁶⁸ For å ivareta prinsippet om rettferdighet ble det foreslått at de som ble kalt inn skulle kompenseres med øket dimisjonsgodtgjørelse og andre statushevende tiltak, mens Venstre la til grunn at flest mulig skulle tjenestegjøre for at dette skulle bli rettferdig. De fleste politiske partier var enige om at verneplikten skulle være et fundament for Forsvarets virksomhet, men at tjenesten måtte differensieres og at det måtte aksepteres en grad av profesjonalisering.

²⁶⁷ Merkostnadene for å kalle inn 50% av årskullet ville være fra 600 millioner kroner i 2004 til 975 millioner i 2010. Tilsvarende ville kostnadene for å kalle inn alle skikkede være fra 1.4 til 1.9 milliarder kroner. Kostnadsestimater er basert på beregning av merkostnad mellom et stipulert behov på 9500 soldater årlig og 50% av årskullene av 19-årige gutter på hhv 27.000 i 2004 økende til 32.000 i 2010. Gjennomsnittskostnadene for å ha en vernepliktig i tjeneste i 12 mnd er i denne sammenhengen estimert til ca. 150.000 kr, dette tallet er beheftet med en rekke forutsetninger og må brukes med forsiktighet. Erfaringsmessig vil ca. 70% av årskullet være skikket til å påbegynne militær førstegangstjeneste.

²⁶⁸ St.prp. nr. 1 (2003-2004) *For budsjetterminen 2004* (Forsvarsbudsjettet) Kap 4.7 *Styrkeproduksjon* s. 35

8 Konklusjon

8.1 Opplysningstiden og romantikken

Jeg har tidligere vist at utviklingen av idéen om allmenn verneplikt hadde sitt opphav i opplysningstiden og romantikken. Det var imidlertid ikke slik at konseptet ble ferdig utviklet i Frankrike, for så å bli videreformidlet til resten av Europa. Fokus på borgerlig frihet og prosesser for utvikling av rettigheter og plikter i forhold til en samfunnskontrakt foregikk i stor grad parallelt i hele Europa på denne tiden. Avstanden var ikke lang fra Paris til København, som var det intellektuelle og forvaltningsmessige tyngdepunktet i Danmark-Norge. Tilsvarende gjaldt militærteoretiske ideer. Utviklingen i Danmark-Norge gikk på mange vis fortere enn i Frankrike, og det var en oppfatning i København etter 1789 om at de rettigheter franskmennene gjorde revolusjon for, allerede var oppnådd her nord. En personlig verneplikt ble innført i Danmark i 1788, året før prinsippet ble uttalt i Paris – og det ble faktisk ikke implementert i Frankrike før i 1798, året før det ble innført i Norge.

8.2 Revolusjonene

Revolusjonene som danner bakteppet for innføringen av allmenn verneplikt hadde også en svært forskjellig kontekst, innhold og utvikling i Norge og Frankrike. I Frankrike gjorde folket opprør mot en eneveldig konge og endte med å avskaffe monarkiet, halshugge kongen og innføre en radikalt ny republikk basert på demokratiske prinsipper. Revolusjonen var i utgangspunktet et indre fransk anliggende, men ble oppfattet som en trussel mot de omkringliggende statene og førte til en langvarig krig. I begynnelsen kjempet franskmennene for revolusjonens og republikkens overlevelse, etter hvert gikk de over på offensiven for å eksportere revolusjonen og endte med militært despoti og vidtrekkende erobringstokter før det hele kollapset. Krigene førte til et presserende behov for å rekruttere soldater samt behov for demokratisk kontroll over arméen. Det var de militære behovene som var hovedgrunnen for innføringen av allmenn verneplikt. Napoleons vekst og fall, og spesielt innføringen og praktiseringen av allmenn verneplikt fra 1798, fikk stor oppmerksomhet i Norge og påvirket debatten om allmenn verneplikt i betydelig grad.

I Norge hadde revolusjonen en helt annen karakter. Det var ikke folket som gjorde opprør mot kongen, men nasjonen som gjorde opprør mot å bli overgitt som krigsbytte til en annen konge i en ny union. Opprøret ble ikke ledet av folket, men av prinsregenten og landets fremste menn. Demokratiet var i stor grad allerede innført som statstyrte reformer.

8.3 Soldatborgeren

Idealet om den patriotiske borger og soldatborgeren kan føres tilbake til den vestlige verdens tidligste historie og våre klassiske forbilder i Hellas og Roma, og ligger til grunn for vårt nåværende vernepliktskonsept. De samme idéene om patriotisme og borgerplikter var fremme i debatten både i Frankrike og Danmark-Norge på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. Dette var sentrale elementer i Romantikken og Nasjonalromantikken (Norden). I Frankrike fremhevet man den patriotiske borger, i Norge den selvstendige odelsbonden med røtter tilbake til vikingtiden. Forskjellen var at man i Frankrike strebet mot et ideal, mens man i Danmark-Norge mente at idealet allerede var en realitet. Der franskmennene arbeidet for en nasjonal armé av patriotiske borgere, mente man i Danmark-Norge at den norske hærordningen var ideell i så måte. Fokus i Norge var derfor på å beholde den gjeldende arméordningen fremfor en økning av antall verdede tropper. Felles for begge land var at en allmenn verneplikt først og fremst ble ansett som aktuelt i tilfelle angrep på landet, men ikke hjemlet, ønskelig eller gjennomførbar i fredstid. Den patriotiske oppfatningen var at alle borgere ville strømme til for å forsvare fedrelandet ved behov, men dette var langt fra det samme som at alle borgere skulle tjenestegjøre som soldater i fredstid. Situasjonen i Frankrike med kontinuerlige kriger gjorde at problemstillingen i forhold til soldattjeneste i fred ikke var så sentral som i Norge.

En vesentlig forskjell på de to landene var konteksten for motstand mot allmenn verneplikt. I Frankrike var det bøndene som kjempet mot en verneplikt de anså som en uakseptabel byrde, mens borgerskapet så en nasjonal armé som en garanti for demokratiet. Bøndene i Norge kjempet for en allmenn verneplikt som ville gi en rettfærdig fordeling av byrdene, mens borgerskapet kjempet mot verneplikten for å holde på sine privilegier. Det var en utbredt oppfatning i Frankrike om at tvungen utskrivning var uforenlig med de revolusjonære idealene, mens det i Norge i stor grad var prinsipiell enighet om allmenn verneplikt som ideal. Dette kan skyldes at det allerede i lang tid hadde eksistert utskrivningsordninger i Norge, og problemstillingen var i hovedsak demokratisering av utskrivningsordningen.

I tiden etter 1814 har patriotisme og borgerplikter vært et grunnleggende og udiskutabelt premiss for vernepliktsordningene.

8.4 Demokratisering og nasjonalisering

De demokratiske idealene om likhet og rettfærdighet og den borgerlige frihet ble utviklet i opplysningstiden etter klassiske idealer, og har vært de mest sentrale prinsippene i forhold til spørsmålet om allmenn verneplikt fra den tid og til i dag. Diskusjonen om den borgerlige

frihet, og om verneplikt som et overgrep mot de borgerlige rettigheter, var i stor grad lik i Frankrike og Danmark-Norge på slutten av 1700-tallet, og sto svært sentralt med stor tyngde i dette spørsmålet. I Frankrike ble ikke verneplikten innført før den militære og sikkerhetspolitiske situasjonen gjorde at alle idealer ble satt til side i 1798, mens Norge aldri kom til det stadium i denne perioden at det ble behov for å implementere det prinsippet om allmenn verneplikt som faktisk ble vedtatt i 1814. Debatten om likhet og rettferdighet hadde imidlertid forskjellig fokus i de to landene. I Frankrike ønsket statsledelsen fra 1789 prinsipielt å innføre allmenn verneplikt, men anså det som ugjennomførbart i forhold til folkeviljen. Folket hadde gjort revolusjon for å oppnå rettigheter som frie borgere, og oppfattet allmenn verneplikt som uforenlig med de demokratiske prinsippene. I Norge var det folket (hvor bøndene var den overveiende majoriteten) som ønsket likhet i byrdene med hensyn til utskrivningsordningen, mens statsledelsen ikke ønsket å endre på etablerte privilegier for embedsmanns- og borgerskapsklassene. Ett av hovedargumentene for motstanderne mot allmenn verneplikt i Norge var at verneplikten var et overgrep mot den borgerlige frihet.

Frankrike hadde fra 1789 et presserende behov for å etablere demokratisk kontroll over en stående armé bestående av vervede soldater, hvor allmenn verneplikt ville være et viktig virkemiddel for å oppnå dette. Tilsvarende ville verneplikten være et virkemiddel for integrering av de forskjellige samfunnsklassene i én armé, hvor arméen på denne måten ville bli et redskap for nasjonalisering og nasjonsbygging. Norge hadde en armé (i realiteten en landmilit) som i hovedsak bestod av utskrevne soldater fra bondestanden, med et mindre antall vervede soldater i garnisonstjeneste. Demokratisk kontroll over arméen var derfor ikke avhengig av utskrivningsordningen. Oppfatninger om verneplikten som virkemiddel for nasjonsbygging og nasjonalisering var tema i den norske debatten om verneplikten 1814-1816, men synes ikke å hatt avgjørende betydning.

Etter 1816 har de demokratiske idealene blitt fremhevet og vektlagt i den politiske diskursen om verneplikten, men har som regel måttet vike for praktiske og økonomiske prioriteringer. Unntaket er perioden 1911-1914, hvor man gikk inn for å kalle inn alle skikkede på idealistisk grunnlag. Dette hadde vært den politiske målsetningen siden 1897, men ble først realisert i praksis i 1911 etter lov fra 1910. Det var nødvendig å gå ned på utdanningstiden for å få råd til å kalle inn alle. Under første verdenskrig ble tjenestetiden forlenget igjen på grunn av militære behov. I mellomkrigstiden ble tjenestetiden redusert igjen og innkallingene begrenset for å kutte kostnader. I perioden 1945 – 2000 var intensjonen å kalle inn alle, og dette ble

blant annet begrunnet i demokratiske idealer. I realiteten ble ikke alle kalt inn, og de styrende faktorer var de militære behovene. Langtidsplanen for Forsvarets virksomhet i perioden 2002-2005 var et vendepunkt, hvor idealene eksplisitt ble satt til side av praktiske og militære hensyn. Gjeldende praksis i skrivende stund høsten 2004 er igjen at Forsvarets behov er styrende for antall vernepliktige som kalles inn.

8.5 Militærteori

Oppfatningen om den patriotiske borger som en bedre soldat enn leiesoldater kan vi føre helt tilbake til antikken, og det var et svært sentralt spørsmål i opplysningstiden og under revolusjonene i Frankrike og Norge. Disse oppfatningene er aktuelle også i dagens debatt. Utviklingen av de nye taktikkene som forutsatte individualisme og initiativ skjedde i opplysningstiden, og også disse momentene er aktuelle i dag. De forvaltningsmessige vurderingene med hensyn til utrustning, trening og forsyning av styrkene var i prinsipp de samme i begge land på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet, men igjen var Frankrike i en helt annen situasjon. I Frankrike var det et presserende behov for soldater på grunn av at landet var i krig, følgelig ble allmenn verneplikt etablert først som ideal og etter hvert som realitet. For de revolusjonære franskmennene var rekruttering i minst like stor grad et politisk som et fagmilitært anliggende; selve revolusjonens identitet forutsatte en allmenn verneplikt der enhver borger lojalt meldte seg til tjeneste for fedrelandet. Napoleons erobringstokter krevde mange soldater, og tvungen utskrivning var en effektiv måte å rekruttere dem.

Den kritiske situasjonen i Norge i 1814 gjorde det nødvendig å inngå kompromisser for å få på plass en grunnlov, og de fleste kunne enes om allmenn verneplikt i prinsipp. Den praktiske gjennomføringen fikk vente til senere. Konteksten for utformingen av vernepliktsloven av 5. juli 1816 var en helt annen enn våren 1814. Unionen med Sverige førte til bortfall av den vesentlige trusselen fra landsiden, og det var derfor ikke lenger behov for en stor armé i Norge. Det ble derfor fokusert på å redusere arméen for å spare kostnader. I Norge argumenterte man i 1816 med at det ikke var et sikkerhetspolitisk behov verken for å holde en stor armé eller gå til det drastiske skritt å innføre allmenn verneplikt. Følgelig ble vernepliktsloven av 5. juli 1816 i praksis en dimensjoneringslov. Verneplikten var også i Norge et politisk anliggende like mye som fagmilitært, men her var det konflikten med standsmessige privilegier som lå til grunn.

Teoriene om ”den lille krig”, jegerforband og individuelle kampformer hadde oppmerksomhet i begge land, men det er diskutabelt hvor stor innflytelse disse teoriene hadde på selve verneplikts spørsmålet. I Norge var disse aspektene i liten grad fremme i debatten 1814-1816 og synes ikke å ha hatt noen betydningsfull rolle for selve lovgivningen, men de hadde stor betydning for arméens organisering. I Frankrike synes det som diskusjonene rundt taktikk relatert til utskrevne soldater hadde en større plass i debattene, men det er uvisst hvor stor vekt dette ble tillagt. Dette er imidlertid aspekter som gir en bredere og bedre forståelse av verneplikts spørsmålet, og som jeg ikke har sett belyst i tidligere norske arbeider om verneplikten.

Etter 1816 ble militærfaglige vurderinger lagt til grunn for innføring av stillingsretten i 1854 såvel som for avskaffelse igjen i 1876 og de fleste vesentlige endringer i utskrivningsordningene frem til i dag. Unntaket er som nevnt ovenfor perioden 1897 – 1920, hvor idealene om likhet og rettferdighet ble lagt til grunn.

8.6 Borgerdyd og borgerplikter

Historien viser at det har vært en konflikt mellom borgerdyd og borgerplikt siden konseptet om borgerplikter ble lansert. Denne konflikten mellom idealer og praksis har vært og er sentral i forståelsen av verneplikts spørsmålet. Det er vanskelig å sammenlikne Frankrike og Norge i perioden 1789-1816 med hensyn til faktiske utskrivningsordninger, gitt at den norske ordningen ikke ble satt på en tilsvarende prøve som den franske i denne perioden. Tidligere dansk/norsk historie indikerer at også Norge kunne fått en god del utfordringer med hensyn til rekruttering og utskrivning av soldater både generelt og for angrepskrig spesielt.²⁶⁹

Diskusjonene om fritak for verneplikt og alternative måter å avtjene sin borgerplikt var i prinsipp tilsvarende i begge land, men de faktiske behovene for utskrivning av store mengder soldater gjorde av naturlige årsaker situasjonen i Frankrike både mer konkret og mer drastisk enn i Norge. Det var derfor en del vesentlige forskjeller. Stillingsretten ble nærmest tatt som en selvfølge i Norge og videreført i vernepliktsloven helt frem til 1876. I Frankrike ble den forbudt i 1793 som både prinsipielt uakseptabel og forvaltningsmessig uhensiktsmessig, men fortsatte allikevel til en viss grad å bli praktisert i distriktene. Napoleons sentralisering og kontroll av utskrivningsvesenet satte en stopper for ordningen.

²⁶⁹ Ersland og Holm.

Norge videreførte en kombinasjon av vervede og utskrevne soldater, mens Frankrike i prinsippet ikke skulle ha vervede soldater i den revolusjonære arméen. I praksis ble en god del leiesoldater allikevel beholdt, og de utskrevne soldatene fikk etter hvert så lang tjenestetid at skillet mellom utskrevne og vervede ble mer teoretisk enn praktisk.

Det var to tiltak i Frankrike som fikk stor innflytelse på utviklingen av allmenn verneplikt og oppfatninger rundt dette. Det ene var *Levée en Masse* i 1793, hvor alle franskmenn ble pålagt å forsvare nasjonen. I realiteten ble dette en utskrivning på lik linje med tidligere og senere utskrivninger, og idéen bak tiltaket var en kortvarig massereisning av alle nasjonens borgere, en spontan kraftanstrengelse for å beseire en invaderende fiende med overveldende masse. Dette var altså noe helt annet enn det vi forstår med allmenn verneplikt. Signaleffekten var imidlertid formidabel, og den dag i dag refereres *Levée en Masse* av mange som innføringen av allmenn verneplikt. Det andre tiltaket var den faktiske innføringen av allmenn verneplikt ved *L'Loi Jourdan* i 1798, som førte til den forhatte og beryktede *Conscription*, Napoleons masseutskrivninger. Det var disse masseutskrivningene til erobningskrig som gjorde at mange i Norge var svært skeptiske til allmenn verneplikt og så dette tiltaket som et virkemiddel for militær despotisme heller enn en garanti for demokratiet.

Etter 1816 har konflikten mellom ideal og praksis i Norge vist seg i at de militære og forvaltningsmessige vurderinger har vært og er styrende for praktiseringen av vernepliktsordningen.

9 Nye perspektiver i vernepliktspørsmålet

Jeg har i min analyse av debattene om vernepliktspørsmålet funnet viktige nyanser og aspekter av vernepliktspørsmålet som ikke er belyst i tidligere arbeider. Disse nyansene kaster et nytt lys på de idéhistoriske forutsetningene for dagens norske vernepliktsordning og gir grunnlag for en bedre og bredere forståelse for kompleksiteten i problemstillingene.

9.1 Eksemplet fra Frankrike

9.1.1 Innføringen av allmenn verneplikt

Det synes å eksistere en generell oppfatning om at allmenn verneplikt ble innført i Frankrike i forbindelse med Revolusjonen. Spesielt fremheves *Levée en Masse* som belegg for at verneplikten ble vedtatt 23. august 1793, og at dette var en stor suksess. Realiteten var imidlertid at det var stor motstand i folket mot verneplikt basert på erfaringene fra militsen. En tvungen utskrivning var ikke i samsvar med de revolusjonære idealene om borgerlig frihet, og Revolusjonens ledere fikk derfor en alvorlig konflikt mellom idealer og praksis. Verneplikten til militsen ble avskaffet i 1789, og rekruttering til arméene ble i prinsipp basert på frivillighet. I praksis ble ansvaret for rekruttering lagt på distriktene, som måtte ty til tvangsutskrivning for å oppfylle kvotene fra sentralt hold. Det ble imidlertid ikke praktisert en allmenn verneplikt som medførte en personlig plikt på den enkelte borger. *Levée en Masse* var i utgangspunktet en revolusjonær appell fra folket om en kortvarig massereisning, men ble i praksis en rekvisisjon pålagt distriktene på 300.000 soldater, som ble rekruttert delvis fra frivillige og delvis ved utskrivning på samme vis som tidligere og senere rekvisisjoner. Allmenn verneplikt ble først innført i Frankrike ved *L'Loi Jourdan* 18. Juni 1798, og den forhattede *Conscription* ble satt i effekt i 1799. Bakgrunnen var ikke idealer, men pragmatiske vurderinger og militære behov for flere soldater. Det ble foretatt masseutskrivninger av soldater i perioden 1799-1814, og utskrivningsordningen fungerte etter hensikten i den forstand at den skaffet til veie soldater. De negative effektene av dette på det franske samfunnet ble fremholdt som skrekk-eksempler i den norske debatten om allmenn verneplikt.

9.1.2 Innflytelsen på utviklingen i Norge

Det synes også å være en generell oppfatning at innføringen av allmenn verneplikt i Norge var et direkte resultat av eksempelet fra den franske revolusjonen. Jeg har vist at idéen om en allmenn verneplikt hadde mange aspekter som alle hadde sitt utspring i en felleseuropeisk utvikling i opplysningstiden. Det eksempelet fra den franske revolusjonen som hadde påvirkning på den norske debatten i 1814 var tvertimot de negative erfaringene med

Napoleons tvangsutskrivninger, som gjorde at verneplikten ble sett som et virkemiddel for militarisering av samfunnet og erobringsslyst overfor andre nasjoner. Dette var stikk i strid med idealene for den allmenne verneplikten.

9.2 Soldattjeneste i fred

De fleste arbeider som har behandlet det norske vernepliktspørsmålet har forenklet problemstillingene i betydelig grad. Det fremstilles gjerne som om det var klare linjer mellom tilhengere og motstandere av allmenn verneplikt. Gjerpe har som den eneste identifisert kjernespørsmålet som å være soldattjeneste i fred, men nyanserer og begrunner ikke problemstillingen. De fleste representantene både i Riksforsamlingen og på Stortinget 1815-16 var faktisk tilhengere av en allmenn verneplikt, men kun til forsvar av landet i krigstid. Hvis landet ble angrepet var det generell enighet om at det var enhver borgers plikt å bære våpen for federlandets forsvar. Det er imidlertid åpenbart at mange som uttalte seg for en slik verneplikt anså det mer som et teoretisk prinsipp enn som en praktisk realitet. De fleste motstanderne var også mot en personlig verneplikt, de ville ha en verneplikt på distrikter eller legder som tidligere. Innenfor rammene av en slik legdsordning var mange for en allmenn verneplikt hvor alle i prinsipp skulle stå likt, riktignok med en rekke fritak for forskjellige kategorier.

Ett kjernespørsmål var hvorvidt det var hjemmel for å skrive ut mannskaper for soldattjeneste i fredstid eller ikke. Nyansen er ikke åpenbar for dagens lesere, for oss er soldattjeneste i fred ensbetydende med en førstegangstjeneste som inntil nylig i hovedsak omfattet utdanning for mobiliseringsoppsetninger. I det siste er også beredskapsoppgaver blitt aktuelle. Poenget er at tjenesten oppfattes som relevant for forsvaret av landet. Situasjonen i 1814 – 16 var en helt annen. Debattantene skilte skarpt mellom rekruttutdanning og våpenøvelser som var rettet mot krigstjeneste i feltarméen på den ene siden, og fredsoppgaver på den andre siden. Fredsoppgavene var i hovedsak ordenstjeneste, bevoktning av fanger på festningne og arbeidstjeneste, og det var i hovedsak vervede (gevorbne) soldater som gjorde slik tjeneste. Dette var oppgaver som i dag utføres av politi, fengselsvesen og sivilt tilsatte, og ble på denne tiden ikke oppfattet som borgerplikter relevante for verneplikt. Både oppgavene og de profesjonelle soldatene som utførte dem hadde lav anseelse. Dette var en medvirkende årsak til at borgerskap og embedsverk motsatte seg allmenn verneplikt. Det hører også med i bildet at mange av tilhengerne av en allmenn verneplikt var i mot at verneplikten skulle gjelde for fredstjenesten, der ville de fleste fortsatt ha vervede soldater.

9.3 Nye taktikker, demokratisering av krigen på slagfeltet

Jeg har også funnet en interessant og relevant sammenheng mellom vernepliktskonsepter og utvikling av nye taktikker på slutten av 1700-tallet, som i liten grad er belyst i andre norske arbeider om verneplikten. Tidligere hadde taktikken vært basert på manøvrering av strenge formasjoner på det åpne slagfeltet, hvor soldatene ble detaljkontrollert av hard disiplin. Begrepet prøysserdisiplin kommer av dette. De nye taktikkene omfattet bruk av lett bevæpnet infanteri som opererte i spredte formasjoner og kjempet individuelt ved bruk av terrenget. Dette forutsatte stor grad av initiativ og selvstendighet hos den enkelte soldat. Man argumenterte med at det kun var patriotiske borgere som kjempet i forsvar av fedrelandet som ville ha den nødvendige motivasjonen, derav koblingen til verneplikten. I Norge ble det lagt stor vekt på disse taktikkens fordeler i forhold til den norske geografien og det norske klimaet. Den norske odelsbondens fortrinn i å beherske disse forholdene ble fremhevet. Motstanderne av verneplikt argumenterte på sin side med at disse taktikkene forutsatte en grad av erfaring og kompetanse som det ikke var mulig å oppnå med den korte tiden som var tilgjengelig for utdanning av de vernepliktige. Det er slående hvordan partene trakk motsatte konklusjoner av samme grunnlag.

Bibliografi

Jeg har delt den bibliografiske oversikten i to deler, for å skille mellom kildelitteratur og bakgrunns/oversiktslitteratur. Kildelitteraturen er de tekstene som utgjør den politiske debatten jeg spesifikt har analysert. Litteraturlisten er det materialet jeg har benyttet for oversikt, bakgrunn og kontekst.

Kildelitteratur (listet i kronologisk orden)

Adler, Johan Gunder og Falsen, Christian Magnus: *Udkast til en Constitution for Kongeriget*

Norge (1814). I: *Storthingsefterretninger 1814-1833*, Kristiania 1881

Den Norske Rigsforsamlings forhandlinger paa Eidsvold i aaret 1814.

Andet bind Christiania 1814

Riksforsamlingens forhandlinger 1814, nytrykk Kristiania 1914

Storthings-efterretninger 1814-1833, bd 1, 3 og 4

Forhandlinger fra det Overordentlige Storthing oktober 1814

Redegjørelse fra Værnepligtskomiteen af 1814-1815. Aftenbladet 1879 279B.

Kongeriget Norges første ordentlige Storthings Forhandlinger i Aarene 1815 og 1816,

Christiania 1819

Storthings-forhandlinger 1848

Storthings-forhandlinger 1851

Storthings-forhandlinger 1854

O.nr 5 (1865) *Om Værnepligslovgivningen* (Odelstingsproposisjon) (84 s)

Oth.prp. No. 19 (1876) *Om Udfærdigelse af en Lov indeholdende Forandringer i og Tillæg til de om Værnepligt og Udskrivning gjældende Love* (27 s)

Stortingsforhandlinger 1876; debatten i Odelstinget om vernepliktsloven (s. 323 - 380)

Dokument 8 (1880) fra Militærkomiteen: Værnepligten til Landforsvaret i Norge. Kort historisk oversigt. Meddelt ved J. Sverdrup. (50 s)

Oth.prp. Nr. 35 (1894) *Angaaende Lov om Værnepligtens Udvidelse til Rigets nordlige Landsdele*

Oth.prp. Nr 1 (1896) *Angaaende Udfærdigelse af en Lov om Værnepligtens Udvidelse til Rigets nordlige Landsdele*

Innst. O. XIII 1897 *Indstilling angaaende Værnepligtens Udvidelse til de nordlige Landsdele*

St.prp. Nr. 162 (1919) *Forslag til nedsettelse av en kgl kommisjon til behandling av forsvarsvesenets fremtidige ordning mm* (FK 1920)

Forsvarskommisjonen 1920; *Delinnstilling I: 1. Spørsmålet om avrustning og verneplikt*

2. *Vernepliktsskatt og civilt samfunnsarbeide*

Innstilling fra Forsvarskommisjonen av 1946. Del 1: *Grunnleggende synspunkter og forslag*

Innstilling fra FK 1946. Del 2: *Rekruttering av personell til landets samlede forsvar.*

NOU 1978:9 *Forsvarskommisjonen 1974*

NOU 1979:51 *Verneplikt*

St.meld. nr. 70 (1983-84) *Om verneplikt*, jf. Innst. S. nr. 111 (1984-85)

St.prp. nr. 27 (1988-89) *Om militær verneplikt og sivil tjenesteplikt*, jf. Innst. S. nr. 269
(ikke behandlet)

St.meld. nr. 22 (1995-96) *Om sivil tjenesteplikt*

NOU 2000:20 *Et nytt forsvar. Innstilling fra Forsvarspolitisk utvalg, oppnevnt av regjeringen*

16. Juli 1999. Avgitt til Forsvarsdepartementet 29. Juni 2000

St.prp. nr 45 (2000-2001) *Omleggingen av Forsvaret i perioden 2002-2005,*

jf. Innst. S. nr. 342

St.prp. nr. 42 (2003-3004) *Den videre moderniseringen av Forsvaret i perioden 2005-2008,*

jf. Innst. S. nr. 234

Litteraturliste (alfabetisk)

Alexandersen, Ulf Tore, *Spørsmålet om verneplikten i Nord-Norge 1815-1897,*

Hovedoppgave i Historie ved UiTromsø 1999

Andenæs, Johs. "Menneskerettighetserklæringene i det 18. århundre og den norske grunnlov."

I: *Tidsskrift for rettsvidenskap* 1942, side 474-496

Andenæs, Johs. "Grunnloven og verneplikten." I: NOU 1979:51 *Verneplikten*

Andenæs, Johs., *Statsforfatningen i Norge*. 8. Utgave, Oslo 1998

Andenæs, Tønnes, *Grunnloven vår*, Oslo 1966

Arentz, Hans, "Grund-tegning af den fornuftige Norske Patriotism". I: Ebbestad Hansen,

Jan Erik (red), *Norsk tro og tanke*, Tano-Aschehoug: Oslo 1999, s. 306-309

Aschehougs og Gyldendals store norske leksikon, Oslo 1984

Berg, Roald, *Norsk forsvarshistorie bd. 2 1814-1905. Profesjon-union-nasjon*, Oslo 2001.

Bergsgård, Arne, *Året 1814. Grunnlova*, Oslo 1943

Bergsgård, Arne, *Norsk historie 1914-1880*, Oslo 1964

Bertaud, Jean-Paul (1979 på fransk, 1988 på engelsk), *The army of the French Revolution;*

from citizen soldier to instrument of power, Princeton 1988.

Borgersrud, Lars, *Konspirasjon og kapitulasjon*, Oslo 2002.

- Brown, Howard G., *War, revolution and the Bureaucratic State. Politics and army administration in France 1791-1799*, Oxford 1995.
- Brun, Johan Nordahl, "Til nordmænd om Troeskab mod Kongen og Kierlighed til Fædrelandet i Anledning af Einer Tamberskielver" (1773): I: Ebbestad Hansen, Jan Erik (red), *Norsk tro og tanke*, Tano-Aschehoug: Oslo 1999, s. 299-305
- Burke, Edmund, *Reflections on the Revolution in France*, London 1986.
- Castberg, Frede, *Norges Statsforfatning del I*. Annen utgave, Oslo 1947
- Christoffersen, Bjørn, *Forsvarets plass i norsk historie*, Forsvarets Krigshistoriske avdeling 1976
- Damsholt, Tine, *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*, Museum Tusulanums forlag København universitet 2000
- Ebbestad Hansen, Jan Erik, *Pietisme-rasjonalisme-patriotisme. Norsk idéhistorie på 1700-tallet*. I: Ebbestad Hansen, Jan Erik (red), *Norsk tro og tanke*, Tano-Aschehoug: Oslo 1999, s. 221-234
- Encyclopedica Britannica 15th edition*, Chicago 1990
- Ersland, Geir Atle/Holm, Terje H., *Norsk forsvarshistorie bd. 1 Krigsmakt og kongemakt 900-1814*, Bergen 2000.
- Forrest, Alan, *Soldiers of the French Revolution*, Durham 1990
- Foucault, Michel, *Overvåkning og straff*, Oslo 1977
- Friis, Karsten, *Stat, nasjon og verneplikt*, NUPI-rapport nr 246, Oslo 1999
- Fure, Eli, *Eidsvoll 1814. Hvordan Grunnloven ble til*, Oslo 1989.
- Gibbons, Edmund, *The decline and fall of the Roman empire*, London 1980
- Gjerpe, Otto, *Debatten om alminnelig verneplikt i Norge 1814-1821*. Hovedoppgave i historie ved UiO 1953.
- Greer, Thomas H./Lewis, Gavin, *A brief history of the western world*, Orlando 1977
- Haffner, V, *Innstillinger og betenkninger fra kongelige og parlamentariske kommisjoner, departementale komitèer med mer 1814-1924*.
- Johansen, Iver. "Verneplikten ved veis ende?" I: *Norsk Militært Tidsskrift*, nr. 11 2003, s. 19-21
- Johansen, Iver, *Praktisering av verneplikten i Norge 1814-2000*, FFI/RAPPORT-2000/02708 Forsvarets forskningsinstitutt, Kjeller 2000
- Keegan, John, *A history of warfare*, London 1993
- Langholm, Sivert, *Stillingsretten i norsk vernepliktsdebatt og vernepliktslovgivning 1848-1876*, Universitetsforlaget, Oslo 1966

- Lindbäck-Larsen, Odd, *Den norske hær og 1814*, Krigshistorisk institutt, Forsvarsdep. 1945
- Livy, *The early history of Rome*, London 1985
- Nåvik, Ørnulf, *Verneplikens historie 959-1996*, Oslo 1996.
- Paret, Peter, "Napoleon and the Revolution in war" (1986). I: *Makers of modern strategy*, Oxford 1994
- Rousseau, Jean-Jacques, *Om samfunnspakten*, De norske bokklubbene, Oslo 2001.
- Sars, J. E., *Historisk indledning til grundloven*, Ny utgave Oslo 1887.
- Schau, Unni, *Kvinnelig verneplikt i 1946*, Hovedoppgave i historie UiO 1983
- Skauge, Tom, *Den tenkende soldat? Verneplikten i Norge som demokratisk institusjon*. Rapport nr. 78 (2002), Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap UiB 2003
- Forsvarsdepartementet, *Soldatens bok*, Grøndahl og søn forlag, Kristiania 1913
- Steen, Sverre, "Slekten fra 1814". I: *Fra norsk historie, utvalgte essays*, Oslo 1966.
- Steen, Sverre, "Wilhelm Koren Frimann Christie". I: *Fra norsk historie, utvalgte essays*, Oslo 1966.
- Sverdrup, Platou, Omsen (red): *Den norske Rigsforsamlings Forhandlinger på Eidsvold i aaret 1814*. Andet bind, Christiania 1814
- Sars, Johan Ernst, *Historisk innledning til grundloven*, 2. Utgave Kristiania 1887
- Schøning, Gerhard, "Norges Riiges Historie. Fortale" (1771). I: *Ebbestad Hansen, Jan Erik (red), Norsk tro og tanke*, Tano-Aschehoug: Oslo 1999, s.320-324
- Seip, Anne-Lise, "Nasjonsbygging-folkestyre-idèkamp. Utviklingslinjer på 1800-tallet." I: *Ebbestad Hansen, Jan Erik (red), Norsk tro og tanke*, Tano-Aschehoug: Oslo 1999, s. 327-336
- Seip, Jens Arup, *Utsikt over Norges historie*, 3. Utgave, Oslo 2002
- Ulriksen, Ståle, *Den norske forsvarstradisjonen. Militærmakt eller folkeforsvar? Makt og globaliseringsutredningen*, Oslo 2002.
- Wergeland, Henrik, "Nordmandens Katechisme" (1832). I: *Ebbestad Hansen, Jan Erik (red) Norsk tro og tanke*, Tano-Aschehoug: Oslo 1999, s. 371-382
- Aall, Niels, *Niels Aalls erindringer fra 1814*, Kristiania 1911
- Aall, Jacob, *Erindringer som bidrag til Norges historie fra 1800 til 1815*, Anden utgave Christiania 1859